

praktiske grunde

Nordisk tidsskrift for kultur- og samfundsvidenskab

”Mit sprog
er en hybrid”

Opbrud i medicinen 1750-1850

Statens genese

Universitetshistorie

2012 : 1

6. Årgang www.hexis.dk ISSN 1902-2271

praktiske grunde

Nordisk tidsskrift for kultur- og samfundsvidenskab

2012 : 1

”Mit sprog er en hybrid: norske ord og sætninger i en halvdansk indpakning” – sproglig tilpasning til norsk blandt danskere i Norge som sociolingvistisk eksempel på brug af korrespondanceanalyse Randi Benedikte Brodersen	5
Opbrud i medicinen fra 1750 – 1850: Om positioner, kampe, videnskab og praksis i medicinsk felt Kristian Larsen	25
Bourdieu's forelæsninger om statens genese Anmeldelse af Carsten Sestoft	43
Enestående universitetshistorie Anmeldelse af Carsten Sestoft	47
Nyhedsbrevet # 47	51
Kolofon og vejledning til forfattere	61

”Mit sprog er en hybrid: norske ord og sætninger i en halvdansk indpakning” - sproglig tilpasning til norsk blandt danskere i Norge som sociolingvistisk eksempel på brug af korrespondanceanalyse

Randi Benedikte Brodersen

Forskningsspørgsmål, formål, afgrænsning og korrespondanceanalyse

Hvad sker der med danskeres sprog i mødet med norsk og nordmænd? Hvordan, hvor meget og hvorfor tilpasser danskere sig sprogligt til norsk? Er der forskel på, hvordan danskere tilpasser sig i Bergen, Kristiansand og Oslo? Er der tilpasningsforskelle knyttet til uddannelse, alder, alder ved flytning til Norge, antal år bosat i Norge, civilstatus og køn? Og hvilken rolle spiller national identitet? Disse spørgsmål ønsker jeg at belyse, og det gør jeg i denne artikel ved hjælp af korrespondanceanalyse.

Som det fremgår af titlen og forskningsspørgsmålene ovenfor, er mit ene emne her danskeres sproglige tilpasning til norsk i Norge. Mit andet emne er korrespondanceanalyse, som er navnet på den statistiske metode, jeg bruger i min analyse.

Citatet i titlen er en sproglig selvkaraktæristik fra en af mine danske informanter, der som så mange andre danskere i Norge tilpasser sig leksikalsk ved at bruge norske ord og udtalemæssigt ved at ændre sin udtale i retning af norsk, men beholder et dansk grundprog, et dansk substrat, så sprogformen bliver ”en halvdansk indpakning”. Sproglig tilpasning er et af mine emner i en større sociolingvistisk undersøgelse hvor jeg bl.a. har indsamlet data ved at lade en norsk interviewer telefoninterviewe danske informanter fra Bergen, Kristiansand og Oslo og ved at få baggrundsplysninger fra informanterne ved brug af et spørgeskema. Brug af norsk interviewer er en metodologisk pointe og en enkel måde at få adgang til data som egner sig til at belyse danskeres tilpasning til norsk i Norge, fordi det giver en kommunikationssitu-

ation hvor de danske informanter tilpasser sig til norsk, som danskere i Norge også gør ellers i deres daglige kommunikation med nordmænd.

Figur 1. De tre norske informantbyers beliggenhed: Kristiansand ved sydkysten, Bergen ved vestkysten og Oslo i øst, inderst i Oslofjorden¹ (Kartverket 2009)

¹ Luftlinje-afstanden fra Bergen, Kristiansand og Oslo til havnebyen Hirtshals i Nordjylland er henholdsvis ca. 600, 140 km og 300 km.

Den sproglige tilpasning drejer sig om leksikalisk og udtalemæssig tilpasning, det vil sige: Hvor stor en andel norske ord bruger de danske informanter i telefoninterviewet med den norske interviewer og hvor stort er omfanget af udtalemæssig tilpasning i et uddrag af interviewet, eksemplificeret ved ændringen af udtalen fra lyse danske *a*-lyde til mørke norske *a*-lyde (om min begrundelse for valg af netop denne vokal se Brodersen 2010: 219).

Formålet med denne artikel er dels at vise brugen af multivariat korrespondanceanalyse i en sociolingvistisk undersøgelse, dels at udbrede kendskabet til denne variant af korrespondanceanalysen som et stærkt alternativ og et nyttigt supplement til traditionelle statistiske metoder, som fx korrelations- og regressionsanalyse. Især korrelationsanalyse er meget brugt i sociolingvistiske undersøgelser. Formålet er ikke at sammenligne multivariat korrespondanceanalyse, som er en form for geometrisk dataanalyse (GDA), med traditionelle statistiske metoder som korrelationsanalyse eller regressionsanalyse. Min behandling af traditionel statistik er derfor sparsom. Men jeg vil allerede nu nævne at der findes en sammenligning af korrespondanceanalysen og korrelationsanalysen, og den omtaler jeg.

Forhåbentlig kan et konkret eksempel på brug af korrespondanceanalysen og en kortfattet præsentation af denne metode inspirere andre til at bruge den og være til nytte for læsere der ønsker at vide, hvordan korrespondanceanalysen fungerer, og hvordan vi tolker analysens grafiske resultat som vi ser på et såkaldt korrespondanceanalysekort. Samtidig kan min brug af multivariat korrespondanceanalyse i en sociolingvistisk kontekst måske også bringe metoden og dens visuelle helhedsanalyse og andre fordele ud til en bredere kreds af kultur-, samfunds- og sprogforskere i Danmark og Norden. Multivariat korrespondanceanalyse kan give os helhedsfokuserede analyser og en anden forståelse af (sociolingvistiske) data end fx korrelationsanalyse og vise hvordan flere variabler (end to) samvirker. En korrespondanceanalyse af sociolingvistiske data kan måske åbne vores øjne for fordelene ved og behovet for at kombinere og supplere traditionelle bivariate eller multivariate metoder som fx henholdsvis korrelationsanalyse og regressionsanalyse med en multivariat geometrisk metode.

Artiklen er også et led i min tilegnelse og forståelse af (multivariat) korrespondanceanalyse ud fra min sociolingvistiske baggrund, og denne metode har jeg valgt at bruge som statistisk analysemetode på grund af dens særlige egenskaber og muligheder, heriblandt dens indbyggede helhedsfokus på data, dens relationelle "tænkemåde" og dens visuelle dataoverblik. I

øvrigt kombinerer jeg korrespondanceanalysen med andre analysemetoder og får bl.a. gennem informantcitater fra telefoninterview og fra skriftlige sprogbiografiske beretninger – hvor informanterne bl.a. fortæller om deres liv som danskere i Norge og deres sproglige tilpasning – dokumentation og belæg, som støtter mine korrespondanceanalytiske resultater.

I dansk sociolingvistik er korrespondanceanalysen ny. I nordisk sociolingvistik er metoden, mig bekendt, indtil videre kun blevet brugt i to større sociolingvistiske undersøgelser, foruden min egen (Knutsen 2007 og Rønne 2005). I sociologien er korrespondanceanalysen velkendt og veletableret (se fx Brodersen 2010: 228), og flere indføringer i korrespondanceanalyse findes på norsk, af nordiske sociologer: Clausen 1989, Hjeltnes 1999 og Rosenlund 1995. Den nyeste indføring på dansk er Høyen 2010. Af indføringer på engelsk kan nævnes: Clausen 1998, Greenacre 1993 og Le Roux & Rouanet 2010. Gratis software som kan bruges, er R, på siden *Statistics with R*: http://zoonek2.free.fr/UNIX/48_R/all.html. Andre programmuligheder er SPAD, SPSS, SAS og Excel (Høyen 2010: 95) og Analytica Toolbox for MATLAB, som er udviklet af den franske forsker Daniel Apollon, Universitetet i Bergen, og som er brugt i min analyse senere i artiklen.

Artiklens indhold og opbygning er todelt. Første del drejer sig om korrespondanceanalysen og begynder med en kort og kontekstualiserende sammenligning af geometrisk og traditionel statistik og af korrespondanceanalysen og korrelationsanalysen. Derefter følger en karakteristik af korrespondanceanalysen, dens fordele og udfordringer og en vurdering af hvad den giver sociolingvistikken. Anden del drejer sig om min undersøgelse af danskeres tilpasning til norsk og min første korrespondanceanalyse af denne tilpasning. Først præsenterer jeg min undersøgelse og de data der indgår i korrespondanceanalysen. Derefter kommer selve korrespondanceanalysen af 49 danskeres tilpasning, og jeg foretager en visuel inspektion og en tolkning af mine korrespondanceanalysekort. Afslutningsvis vender jeg tilbage til de indledende spørgsmål ovenfor og bringer en samlet opsummering af artiklens to dele.

Geometrisk og traditionel statistik

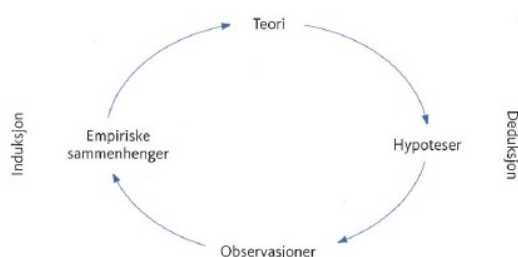
Fordi geometrisk dataanalyse (GDA) stadig er ny og ukendt for mange, vil jeg nu kort nævne centrale ideer og kendetegn der er forbundet med denne type analyse. Jeg nævner også enkelte paralleller og forskelle i forhold til traditionel statistik.

I GDA – som korrespondanceanalysen er et eksempel på – er de tre centrale ideer:

- *Geometrisk modellering.* Vi begynder med en tovejstabel med rækker og kolonner, med informanter og variabler, og tabellens enheder bliver punkter i et geometrisk rum, og vi får to punktskyer, én med informanter og én med variabler, som i figur 4, 5, 6 og 7 nedenfor.
- *Formel tilgang.* Teknikken bygger på matematisk teori i form af lineær algebra.
- *Beskrivelse først!* Filosofien er induktiv, og resultaterne af geometriske metoder er *deskriptiv statistik*, dvs. at resultaterne ikke afhænger af datasættets størrelse (Le Roux & Rouanet 2010: 1–2).

Geometrisk og traditionel statistik repræsenterer forskellige måder at forholde sig til data på, og til videnskabens verden. Geometrisk statistik er deskriptiv, udforskende og åben, og vi har ikke et enten-eller-svar parat på forhånd. Det induktive grundlag kommer også til udtryk grafisk idet alle analysens variabler og informanter er repræsenteret visuelt, og alle mønstre i et materiale kommer frem i lyset. Formålet er (helheds)beskrivelse og udforskning – og desuden grafisk gengivelse af numerisk information for at lette tolkningen af informationen. Traditionel statistik, det vil sige den dominerende angloamerikanske statistik, repræsenterer en hypotetisk-deduktiv tænkemåde, er konfirmerende, lineær og styret af forhåndsantagelser og krav til variabelers fordeling, fx kravet om normalfordeling. Formålet er ofte hypotesetestning.

I videnskabskirklen nedenfor hører geometrisk statistik hjemme i den databaserede induktive afdeling i venstre side, og traditionel statistik i den teoristyrede deduktive del i højre side.

Figur 2. Videnskabskirkel (Halvorsen 2008: 24, efter Ringdal 2001: 68)

Et fællestræk ved de to typer statistik er udgangspunktet i en tabel med rækker og kolonner, en data-matrix. Men der stopper også enhver lighed mellem geometrisk og traditionel statistik. Går vi ind i korrespondanceanalysen, går vi ind i en geometrisk flerdi-

mensional tænkemåde og videre ind i et rum med et ubegrænset antal dimensioner. Vi bevæger os fra en tovejs tabel til et rum med punkter, og tabellens informationer bliver transformeret til punkter i et flerdimensionalt rum.

Resultatet af geometrisk dataanalyse er dels statistiske tabeller med analysens talmateriale, dels et visuelt billede af data, fx et korrespondanceanalysekort, hvor data er repræsenteret som punkter i en punktsky i et optimalt lavdimensionalt rum, eller rettere sagt: to rum med hver sin punktsky, men samlet på ét korrespondanceanalysekort.

Værd at nævne er også to ofte stillede spørgsmål om geometriske metoder og dermed korrespondanceanalysen:

1. Are geometric methods amenable to statistical inference?
 2. Can they be used for explanatory reasons?
- The answer to both questions is "Yes, definitely."
(Le Roux & Rouanet 2010: 12)

I tilknytning til det første spørgsmål er det relevant at fremhæve den gyldne regel: "that inference procedures should always be subordinate to substantive conclusions. Thus the model of data, already enriched by structured data analysis, will be further substantiated by inductive data analysis", i samsvar med denne skematiske fremstilling af analyseprocessen:

Tabel → Punktsky → Strukturer → Inferens
(Le Roux & Rouanet 2010: 12).

Traditionel statistik er måske nok umiddelbart "enklere" at have med at gøre end geometrisk statistik, fordi mange sociolingvister er socialiseret ind i en amerikansk og labovsk statistik-tradition (og bruger samme type statistik som sociolingvistikens grundlægger William Labov) og derfor er fortrolige med statistiske tabeller, signifikansværdier og testresultater. En anden faktor som også spiller en rolle er, at den traditionelle statistik er den eneste mange af os kender og er vant til, hvis vi bruger statistiske metoder. Det er ofte en udfordring at tænke anderledes og gå imod strømmen og traditionen og vælge en anden analysemetode end den gængse, men ved at vælge en geometrisk teknik som fx korrespondanceanalysen bidrager vi til berigelse, fornyelse og videreudvikling af en disciplins metodegrundlag samtidig med at vi stimulerer andre til nytænkning.

Korrespondanceanalysen og korrelationsanalysen

Korrespondanceanalysen er som nævnt endnu ret ny og ret ukendt i sociolingvistikken, og i andre sprogvidenskabelige discipliner, og jeg bruger derfor i dette afsnit mere plads på korrespondanceanalysen end på den i sociolingvistikken veletablerede korrelationsanalyse,² og siden den norsk-svenske sociolog Lennart Rosenlund har sammenlignet korrespondanceanalysen og korrelationsanalysen, citerer jeg de centrale punkter i Rosenlunds sammenligning.

Korrespondanceanalysen kan bruges på alle typer data og variabler, der er homogene og kategoriske og forudsætter ingen normalfordeling af data. Korrespondanceanalysen behandler alle typer data på samme måde, dvs. den skelner ikke mellem informanter og variabler og ikke mellem afhængige og uafhængige variabler, og alle variabler, både sproglige og sociale variabler, bliver behandlet som egenskaber:

Den store og viktige forskjellen mellom denne form for dataanalyse [dvs. korrespondanceanalyse, RBB] og de teknikker vi [dvs. sociologer, RBB] vanligvis bruker (korrelasjonsanalyse, faktoranalyser, regresjonsanalyse og beslektede teknikker) er at korrespondanceanalysen i utgangspunktet behandler hver variabels ulike verdier som selvstendige statistiske kategorier. I den franske terminologi kalles disse for modaliteter. Analysen avdekker de statistiske relasjonene mellom disse modalitetene (alle variabelers alle verdier) (Rosenlund 1995: 65).

Sammenligner vi de to metoder, udmarker korrespondanceanalysen sig ved at være fleksibel og ved at kunne afdække mønstre i et materiale og relationer og sammenhænge mellem mange variabler samtidig, mens korrelationsanalysen tester sammenhængen mellem to eller evt. tre variabler ad gangen. Der findes andre traditionelle statistiske metoder til at undersøge sammenhænge mellem flere variabler samtidig, fx regressionsanalyse. Et problem og en ulempe ved begge disse metoder er imidlertid at de er lineære. Derfor konkluderer Lennart Rosenlund i sin sammen-

ligning af korrespondanceanalyse og de traditionelle metoder korrelationsanalyse og regressionsanalyse

at korrespondanceanalysen er overlegen korrelationsanalysen når det gjelder å beskrive strukturer i et datamateriale og å frilegge samspillseffekter mellom analysevariablene. Ut fra den kunnskap korrespondanceanalysen gir, kan vi også slutte oss til at en videre analyse av disse variabler, uten denne kunnskap, basert på lineære metoder – for eksempel en tradisjonell regresjonsanalyse – ville kunne føre galt av sted og gi feilaktige resultater (Rosenlund 1995: 72).

Et sidste vigtigt punkt som fortjener at blive nævnt, når vi sammenligner korrespondanceanalysen og korrelationsanalysen, er den arbejdsmæssige besparelse som korrespondanceanalysen giver i forhold til korrelationsanalysen: Hvis vi skulle udføre korrespondanceanalysens

kortleggingsarbeid på tradisjonelt vis, ville arbeidet bestå i å vurdere analyser av 28 krysstabeller med tilsammen 1347 enkelte frekvensangivelser [i Rosenlunds eksempel, RBB]. Videre måtte sammenhengene i disse tabeller sjekkes for eventuelle samspillseffekter, ved å kontrollere for innvirkning av tredje variabel. Kartet [dvs. korrespondanceanalysekortet, RBB] kan [...] på en enkel måte avsløre hvor i materialet vi vil finne de viktige interaksjonseffektene mellom variablene (Rosenlund 1995: 70).

Korrespondanceanalysen afdækker samspil og relationer mellem alle variabler og får et mangefold af relationer og nuancer frem og giver os et sammenfattende helhedsbillede af data. Det er specielt værdifuldt, når vi har at gøre med et forholdsvis kompleks datamateriale som i mit analyseeksempel nedenfor med 49 informanter og 51 variabelkategorier. Her kommer traditionelle metoder til kort.

En kort karakteristik af korrespondanceanalysen

Modellen må følge data, og ikke omvendt. Dette er [...] eit leitt³ trekk ved tilpassinga av matematikken til samfunnsvitskapane; ein overflod av a priori spesifiserte modellar, som deretter vert

² Korrelationsanalyse er en form for bivariat analyse som har til formål at finde ud af om der er en lineær sammenhæng mellem to variabler eller ej. Sammenhængen kan være positiv eller negativ og måles ved hjælp af den lineære korrelationskoefficient som ligger mellem 1 og -1, og hvor 1 er perfekt positiv sammenhæng, og -1 perfekt negativ sammenhæng, og 0 betyder ingen sammenhæng. Korrelationsanalysen forudsætter en lineær sammenhæng mellem variabler. Emnet korrelation er behandlet i alle indføringer i traditionel statistik.

³ Ordet *leitt* (tt), fra det norrøne *leið*, kan oversættes med "kedelig", jf. *Bokmålsordboka* og *Nynordordboka* 'ubehageli(e)g', 'kjedelig', 'pinli(e)g': www.nob-ordbok.uio.no.

konfronterte med data gjennom det ein kallar testar. Snart tener testen til å rettferdiggjere ein modell på eit felt der det finst fleire parametrar å tilpasse enn dei ein sjølv har fastsett ut frå data. Han tener til å strengt forkaste dei klokaste innvendingane ein forskar kan ha. Men det vi har bruk for, er ein rigorøs metode som er i stand til å trekke ut strukturer med utgangspunkt i data (Benzécri 1973II: 6, citeret efter og oversat af Hjellbrekke 1999: 8).

Det skarpe citat giver en karakteristik af den metode som samfundsvidenskaberne har brug for – og også sociolingvistikken. Metoden er induktiv, dvs. databaseret: "Modellen må følge data, og ikke omvendt" og være "i stand til å trekkje ut strukturer med utgangspunkt i data" og være fri for testtænkning. Citatets ophavsmand er den franske matematiker og statistiker Jean Paul Benzécri som i 1960'erne ønskede at lave "ein induktiv og eksplorerande teknikk for analyse av lingvistiske data, i protest mot datidas deduktivistiske lingvistik", som især Noam Chomsky repræsenterede (Hovden 1997: 1). Den omtalte teknik er korrespondanceanalysen. Navnet er en paraply for en hel familie af geometriske teknikker, og der findes både bivariate og multivariate varianter. Den første type kan, som navnet antyder, kun udforske sammenhænge og relationer mellem to variabler ad gangen, mens den anden håndterer flere variabler ad gangen.

Korrespondanceanalysen er især blevet kendt og anerkendt internationalt i 1980'erne da den franske sociolog og antropolog Pierre Bourdieus vigtige værker *La distinction* (1979) og *Homo academicus* (1984) udkom på engelsk, i henholdsvis 1984 og 1988. I øvrigt er det førstnævnte værk stadig det mest kendte eksempel på brug af korrespondanceanalysen. De engelske oversættelser af Bourdieus værker fortjener at blive nævnt eftersom de uden tvivl har haft stor betydning for korrespondanceanalysens internationale gennembrud, og det samme har udgivelsen af engelsksproglige indføringer og integreringen af teknikken i store statistikpakker (Greenacre & Blazius 1998: viii). Den første engelsksproglige indføring i korrespondanceanalyse var den sydafrikanske statistiker Michael Greenacres *Theory and Applications of Correspondence Analysis* (Greenacre 1984), og den seneste er de to franske matematikere Brigitte Le Roux og Henry Rouanets *Multiple Correspondence Analysis* (Le Roux og Henry Rouanet 2010). Andre engelsksproglige indføringer er nævnt i Hjellbrekke 1999 og Høyen 2010.

Vi har i samfundsvidenskaben og i sociolingvistikken og andre menneskevidenskaber brug for en

statistisk metode som "følger data" og "trækker strukturer ud med udgangspunkt i data", for at gentage og fremhæve Benzécri's ord i citatet ovenfor, og som er i stand til at afbilde sammenhænge mellem mange variabler samtidig, da mange af os ofte arbejder med komplekse og kvantitative problemstillinger og mange variabler, der samvirker.

Komplekse problemstillinger nyder godt af kombinerede tilgange. Vi har derfor brug for både fransk geometrisk statistik – som er en hel familie af metoder, og heriblandt forskellige varianter af korrespondanceanalyse – og traditionel angloamerikansk statistik med metoder som bl.a. korrelations- og regressionsanalyse. Vi vil ofte have udbytte af at kombinere forskellige typer metoder da de jo har forskellige muligheder, styrker og svagheder. Et godt eksempel er Brinkkjær 2007 og 2010 som viser hvordan geometrisk dataanalyse og regressionsanalyse kan integreres. Et andet godt eksempel er nævnt i Rosenlund 1995 som viser hvordan korrespondanceanalysen kan bruges som redskab i en "'visuell' regresjonsanalyse" (s. 72-74).

Som nævnt indledningsvis er korrespondanceanalysen velkendt i sociologien, men i indføringer i fagområdet statistik er geometrisk statistik og dermed korrespondanceanalysen ukendt. Statistik er traditionel angloamerikansk statistik. At traditionel angloamerikansk statistik har så dominerende en position, er nok en del af forklaringen på at korrespondanceanalyse og andre geometriske teknikker har (eller har haft) svært ved at vinde terræn. Hvordan situationen er for geometrisk statistik i 2010 (da bogen *Multiple Correspondence Analysis* udkom, i øvrigt efter en lang og besværlig tilblivelse), viser den opsummering som Brigitte Le Roux og Henry Rouanet giver i deres indledning:

[I]n the field of multivariate statistics, geometric methods remain rather isolated. For MCA [= multiple correspondence analysis, RBB], the situation is really poor. This method which is so powerful for analyzing full-scale research studies is still rarely discussed and therefore underused (Le Roux & Rouanet 2010: 3).

Brigitte Le Roux og Henry Rouanet peger på, at geometriske metoder, og især multivariat korrespondanceanalyse, fortsat er temmelig isolerede og dermed forsømte, oversete og underbrugte. Der er dog i Sverige, Norge og Danmark stærke miljøer, især sociologiske, hvor korrespondanceanalysen bruges, trives og formidles, og selvom vi der bruger korrespondance-

analyse, ikke er en talrig skare, så er det mit indtryk at interessen er stigende.

Korrespondanceanalysen er, som jeg har nævnt ovenfor og som vi kan læse i citatet nedenfor, en grafisk teknik som oversætter numerisk information til et grafisk billede, med tanke på at lette tolkningen:

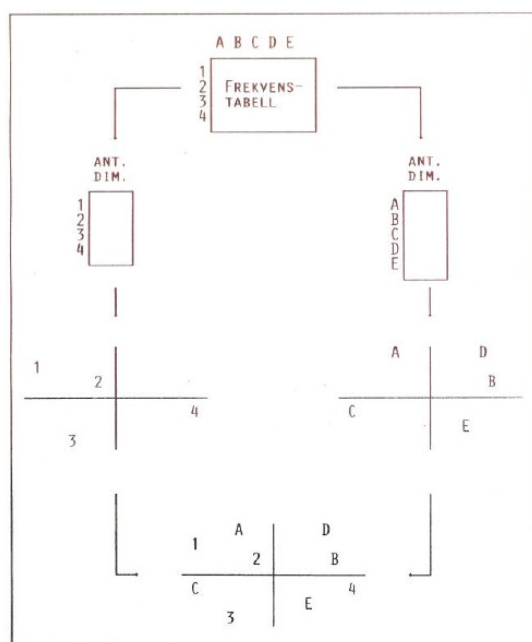
The primary goal of correspondence analysis is to transform a table of numerical information into a graphical display, facilitating the interpretation of this information. This goal is shared by such familiar graphical techniques as histograms, box-plots, star diagrams and various types of scattergrams. The aim of all these methods is to communicate numerical information by expressing it in a different form. These techniques are all explanatory in the sense that they describe [...] the data (Greenacre 1994: 8).

Resultatet af korrespondanceanalyse-kørslen er deskriptiv statistik, i teknisk forstand på den måde at analysens resultat ikke afhænger af datasættets størrelse, og det betyder at hvis vi fx doubler antallet af informanter, forbliver punkterne i punktskyerne uændrede (Le Roux & Rouanet 2010: 2).

Analysen giver os som nævnt et grafisk helhedsbillede af data i form af det karakteristiske korrespondanceanalysekort hvor data er afbildet som punkter, i en såkaldt punktsky, som vi ser nedenfor i figur 4, 5, 6 og 7. Begrebet *punktsky* kræver en kommentar. Det henviser til resultatet af den analyseproces som transformerer den numeriske information – som består af tal i rækker og kolonner (med informanter og variabler) – til vektorer i et multidimensionalt rum, eller rettere sagt, to rum, ét med informantpunkter og én med variabelpunkter. *Vektor* er et matematisk begreb som betyder en størrelse med en vægt eller masse og en retning. Og disse vektorer bliver til en sky af punkter i rummet på kortet, og hvert punkt har en bestemt afstand og retning i forhold til *origo*, som er rummets midtpunkt. Målet på punktskyens spredning og tyngde kaldes *inerti*. Inertien består af bidrag fra alle punkter, og hver dimension/akse i det resulterende kort dækker eller dekomponerer en andel af inertien. Første dimension mest, anden dimension næstmest osv.

De to ovennævnte multidimensionale rum har lige så mange dimensioner som der er kolonner og rækker i den tabel der ligger til grund for analysen. Vi kan bare ikke forestille os et multidimensionalt rum, fordi vores menneskeøjne kun kan se et rum med tre dimensioner. Men matematikken opererer ubesværet med et ubegrænset antal dimensioner. For at komme fra to multidimensionale rum til to lavdimensionale

rum foretager analysen en reduktion i dimensionalitet ved at reducere de to multidimensionale rum til lavdimensionale rum. Det sker ved at analysen beholder den vigtigste information og fjerner mindre vigtig information med det mål for øje at give den bedste beskrivelse af alle punkter ved så få dimensioner eller akser som muligt. De to rum er så ens (Clausen 1989: 26) at de kan føjes sammen til ét fælles rum, med både informanter og variabler. De korresponderer. Deraf navnet korrespondanceanalyse. Analyseprocessen er vist her:

Figur 3. Illustration af analyseprocessen (Clausen 1989: 14)

Som vi ser i figuren ovenfor, projicerer analysen de to rum ind på ét og samme kort og viser informanter og variabler "oven i" hinanden. Netop derfor kan vi opdage, udforske og vise mønstre, modsætninger, relationer og sammenhænge som traditionelle statistiske metoder ikke giver mulighed for, i en så tydelig og helhedspræget visuel form. Det er metoden der i kraft af sin teknik afdækker mønstre, relationer og modsætninger som resultat af analysen, men det er naturligvis forskeren der læser og beskriver kortet og tolker analysen og de afdækkede mønstres og relationers betydning og som i en tidligere fase i processen har valgt og kodet og omkodet variabelkategorier mm. Forskerens valg, kodning, omkodning, data- og metodeindsigt og arbejde med at raffinere analysen er naturligvis afgørende for analysens kvalitet.

I geometrien skelner man mellem et rum, et plan og en linje. Et *rum* har tre dimensioner (i et koordinatsystem med en x-, en y- og en z-akse), et *plan* har to dimensioner, og en *linje* har én dimension. I korrespondanceanalytisk praksis taler vi dog også om et rum, når vi kun har to dimensioner, knyttet til hver sin akse på kortet. Og det er et bredere og større rum. Det er også et socialt rum. Går vi fx til Bourdieus korrespondanceanalysekort i *Distinktionen*, finder vi et socialt hierarki med akademikere i toppen og arbejdere i bunden og en tilsvarende fordeling af kapital (Bourdieu 1995: 35).

Den grafiske repræsentation af data – som hviler på et geometrisk fundament – er det vigtigste og visuelle særtræk ved korrespondanceanalysen og et af de træk som statistikeren Michael Greenacre nævner i en 4-punkts karakteristik af korrespondanceanalysen. De øvrige kendetegn er: 2) den induktive filosofi som er knyttet til et ønske om at beskrive data uden forhåndsantagelser og uden de krav til variabler som traditionel statistik stiller, at lade data komme til orde, for at kunne finde de mønstre der ligger i data (som allerede nævnt i Benzécri-citatet ovenfor), og derfor bliver korrespondanceanalysen karakteriseret som en deskriptiv og eksplorativ metode, 3) den algebraiske form, som var meget utilgængelig for den angloamerikanske tradition da korrespondanceanalysen blev udviklet og præsenteret, og 4) korrespondanceanalysens unikhed og dens teoretiske slægtskab med mere kendte teknikker som bl.a. principal komponentanalyse og regressionsanalyse (Greenacre 1984: 10–11, efter Rosenlund 2009: 61–62). En passant er det efter min mening værd at fremhæve denne unikhed: At der ikke findes andre teknikker med de samme egenskaber og muligheder med hensyn til visuel styrke, indbygget helhedsfokus, dynamik, fleksibilitet og stabilitet. Alle data, alle informanter og alle variabler er afbildet på ét kort. Det er muligt at fjerne eller tilføje en eller flere variabler i analysen og således udforske variabelers betydning en efter en. Analyser med både få og mange variabler og informanter er stabile og at fjerne én eller flere variabler eller informanter påvirker ikke analysens resultater. Brug af såkaldt illustrative variabler, også kaldet supplerende eller supplementære variabler, dvs. inaktive variabler som er med på korrespondanceanalysekortet, men som ikke tæller i analysen, giver mulighed for at udforske særlig interessante variabelers betydning i analysen. Et femte kendetegn, som sociologen Lennart Rosenlund tilføjer, er at korrespondanceanalysens "anvendelighed er nærmest ubegrenset" (Rosenlund 1995: 57). Et sjette og sidste kendetegn som jeg vil tilføje, er at korrespondanceanalysen også giver mu-

lighed for hypotesetestning (signifikanstestning) (Greenacre 1984, efter Clausen 1989: 9 og 31, og Le Roux & Rouanet 2010: 12).

I korrespondanceanalysen forholder vi os anderledes til data, analyse og fortolkning end hvad vi er vant til i sociolingvistikken, dels alene på grund af den grafiske fremstilling af analysens resultater, dels fordi analysen i første omgang giver os en yderst komprimeret og detaljeret visuel helhedsfremstilling af data med alle mønstre og relationer og i anden omgang, i en mere raffineret og forbedret analyse, de vigtigste mønstre og relationer på ét korrespondanceanalysekort.

Fordele og udfordringer ved korrespondanceanalysen

Korrespondanceanalysen har som alle andre metoder fordele og ulemper. Blandt fordelene er korrespondanceanalysens sammenfattende og grafiske helhedsfokus, dens dynamik og fleksibilitet og det faktum at den genererer nye problemstillinger, hypoteser og teorier. Disse og andre fordele kan også opfattes som kendetegn ved metoden, og jeg vender tilbage til dem i næste afsnit om hvad korrespondanceanalysen giver sociolingvistikken.

Nogle af korrespondanceanalysens udfordringer hænger nok sammen med uvanthed og manglende erfaring i forhold til at omgås geometrisk statistik og tænke i geometriske baner. Men en speciel udfordring er detaljerigdommen, en anden faren for fejltolkning. Først detaljerne. Så faren.

Netop detaljerigdommen, informationstætheden, kompleksiteten var det første, der slog mig – og fascinerede mig – da jeg første gang så Bourdieus korrespondanceanalysekort i *Distinktionen*. Kortet virkede overvældende og uoverskueligt ved første øjekast på grund af de mange detaljer og oplysninger – og fascinerende. Men kort bliver lettere at læse, når vi tegner forbindelseslinjer mellem indholdsmæssigt forbundne punkter, dvs. mellem variabelers kategorier, eller når vi markerer mønstre grafisk, fx med kulørte manglekanter som i kortene i figur 5, 6 og 7 nedenfor, og også når vi i arbejdet med at forfine analysen fx lægger variabler ind gradvis, fjerner variabler, slår variabelkategorier sammen eller inddrager illustrative variabler (se fx Høyen 2010: 52), for det vil ofte være nødvendigt at foretage flere analyser for at nå frem til et tilfredsstillende resultat, og da kan resultatet også være et mindre detaljeret kort.

Faren for fejltolkning er især til stede ved intuitiv læsning af korrespondanceanalysekortet. For selvom et kort til en vis grad er intuitivt tolkbart, kan punkter se ud til at betyde mere eller mindre end de i virke-

ligheden gør. Punkter som ligger nær hinanden i en lavdimensional fremstilling, kan ligge langt fra hinanden i en fremstilling med højere dimensionalitet (Clausen 1989: 29). Derfor kan det være nødvendigt at køre flere analyser for at se hvor punkter ligger i fremstillinger med forskellig dimensionalitet. Punkter i en fremstilling med 1. og 2. dimension vil fx ofte have en anden placering end i en fremstilling med 1. og 3. dimension. For at kunne foretage en præcis vurdering og tolkning af alle punkternes placering og bidrag har vi derfor som nævnt brug for både punkternes bidragsværdier og repræsentationskvalitet i de tilhørende resultattabeller, og vi har også brug for en række grundlæggende tolkningsprincipper som jeg vender tilbage til nedenfor. Andre udfordringer er knyttet til a) hvordan vi tolker karakteristiske mønstre i punktskyerne, b) brugen af regler og metoder i forbindelse med tolkningsarbejdet (jf. fx Hjellbrekke 1999 og Høyen 2010) og c) problemet med såkaldte udeliggere, punkter der ligger i kortets yderområder og som kommer til at dominere for meget i analyseresultatet. Her kan løsningen være at behandle den slags punkter som supplerende, inaktive punkter (Clausen 1989: 29). Problemet med udeliggere findes i min analyse nedenfor, hvor punkterne Voksne børn i Danmark og Anden civilstand er udeliggere, og de kan med fordel i en følgende forbedret analyse gøres inaktive, så de ikke bidrager til akserne, eller evt. helt udelades.

Korrespondanceanalysens fordele og muligheder vejer dog efter min opfattelse til fulde op i forhold de nævnte udfordringer, selvom fordelene nok er mere åbenlyse for os der kender (lidt til) metoden. For andre som endnu ikke har stiftet bekendtskab med denne eller andre geometriske metoder, kan det være nyttigt præcist at vide hvad korrespondanceanalysen kan som metode og giver i en analyse. Det forsøger jeg at give et sociolingvistisk bud på i næste afsnit.

Hvad giver korrespondanceanalysen sociolingvistikken?

Forhåbentlig viser mit eksempel på en korrespondanceanalyse af danskeres tilpasning til norsk nedenfor hvad denne type analyse giver i en sociolingvistisk undersøgelse, og i andre undersøgelser med mange variabler, men en punktvis opsummering med hensyn til korrespondanceanalysens anvendelighed kan give et indtryk af metodens sociolingvistiske værdi. Korrespondanceanalysen:

- håndterer mange variabler og informanter samtidig i én og samme analyse

- giver os statistisk og sammenfattende helhedsbillede af et kompleks materiale og et visuelt overblik over alle mønstre og relationer i et materiale
- er i stand til at udforske samspillet mellem mange eller udvalgte variabler samtidig (og evt. også enkeltvariablers betydning i en helhed, gradvis, én efter én) og sammenhænge mellem mange sproglige og sociale variabler og enkeltvariablers betydning i en helhed i én enkelt analyse, og på den måde er det muligt at undersøge og se hvilke variabler der har størst eller mindst betydning, og få indblik i hvordan forskellige variabler samvirker
- kortlægger samspil, sammenhænge og modsætninger mellem variabler
- afdækker alle underliggende mønstre i et materiale
- er dynamisk og fleksibel og til en vis grad intuitiv tolkbar, til dels fordi et korrespondanceanalysekort bl.a. viser modsætninger, som fx i min analyse mellem de mindst og de mest akkommoderende danskere – og kort har ofte indtegnede linjer og figurer i form af ellipser eller polygoner som viser mønstre og relationer, som i mine tre kort nedenfor, og den slags markeringer letter som nævnt læsningen af kortet og tolkningen af analysen
- er hypotese- og teorigenererende. Korrespondanceanalysens teoretiske potentiale gør at analysen kan afdække ”sammenhænge mellem kategorier og variabler som reiser nye spørgsmål og problemstillinger. Ved hjælp av korrespondanceanalysen kan dataanalysen skape nye hypoteser, isteden for utelukkende å bekrefte eller avkrefte slike” (Rosenlund 1995: 74–75).

I sociolingvistiske undersøgelser er det ikke bare en stor fordel at kunne udforske mange variabler og relationer mellem variabler samtidig, men det er nødvendigt i undersøgelser hvor vi ved at mange variabler samvirker. Og som Bourdieu og mange andre sociologer har vist, har variabler ofte forskellig betydning alt efter hvilke andre variabler de optræder sammen med. Vi kan derfor ikke nøjes med at undersøge samspillet mellem variabler to og to, eller tre og tre, men har brug for at se på samspillet mellem flere variabler samtidig. Her åbner korrespondanceanalysen for nye analyse- og tolkningsmuligheder af sociolingvistiske data i forhold til traditionelle metoders mere begrænsede muligheder.

Korrespondanceanalysens dynamik og fleksibilitet er fordele som sammen med den grafiske præsentation af analyseresultaterne og repræsentationen af data i et socialt rum, gør korrespondanceanalyse særlig aktuel og attraktiv i sociolingvistiske undersøgelser.

Tolkning af korrespondanceanalysekort

Resultatet af korrespondanceanalysen er dels et korrespondanceanalysekort, eller ofte flere kort, dels en rapport med resultattabeller. Et korrespondanceanalysekort har to akser, og x-aksen, den vandrette og vigtigste akse, er første dimension. Første dimension afdækker, eller dekomponerer, den største del af inertien. Her finder vi de stærkeste modsætninger i materialet. Næst vigtigst er y-aksen, den vertikale akse, anden dimension, med de modsætninger der er koblet til den. Tredjevigtigst er z-aksen og tredje dimension, hvis der er tale om et tredimensionalt kort, osv.

Kortlæsning og resultattolkning kræver at vi ved a) hvad et korrespondanceanalysekort viser, b) hvad der er vigtigst at se efter på kortet og desuden c) hvordan vi tolker en akse eller en dimension og hvor mange akser vi tolker (Le Roux og Rouanet 2010: 10) og d) hvilke oplysninger i de tilhørende resultattabeller vi har brug for. Til hjælp i en mere detaljeret tolkning af analysen refererer den norske sociolog Johannes Hjellbrekke til en række regler som den franske statistiker Michel Jambu har opstillet (Hjellbrekke 1999: 44–47).

Med hensyn til tolkning af en akse bringer Brigitte Le Roux og Henri Rouanet et nyttigt citat af Jean-Paul Benzécri som både helt enkelt lærer os hvad vi skal se efter til højre og venstre for origo på et korrespondanceanalysekort, og samtidig i en koncentreret form gør opmærksom på at det gælder om kort og præcist at udtrykke kontrasten mellem de to ekstremer:

Interpreting an axis amounts to finding out what is similar, on the one hand, between all the elements figuring on the right side of the origin and, on the other hand, between all that is written on the left; and expressing with conciseness and precision the contrast (or opposition) between the two extremes. (Benzécri 1992: 405, efter Le Roux og Rouanet 2010: 10).

I resultattabellerne, med bl.a. række- og kolonnetabeller, som er nødvendige for at kunne foretage en præcis tolkning af punkternes placering og bidrag og betydning i analysen, har vi især brug for 1) alle punkters bidrag til de første to akser (og punkternes bidrag til inertien, dvs. punktskyens spredning i rummet) og 2) værdier som fortæller hvor godt punkterne er repræsenteret. Vi har brug for at læse alle punkters bidragsværdier og sammenligne dem indbyrdes og at kontrollere den visuelle tolkning, så vi undgår at fejltolke punkternes placering i rummet. Bidragsværdierne er udgangspunktet for punkternes placering og

angiver punkternes bidrag til de forskellige dimensioner.

Efter at have registreret de vigtigste punkters bidragsværdier og repræsentationskvalitet foretager vi en visuel inspektion af kortet. Vi ser da på fordelingen og spredningen af de to punktsæt på kortet og på ét punktsæt ad gangen, dvs. først alle variabelpunkters placering i forhold til hinanden og de indbyrdes afstande mellem punkterne i det punktsæt, og så alle informantpunkters placering osv. (eller omvendt). Punkter i kortets yderkant er de mest interessante, fordi de bidrager mest til opbygningen af en akse, mens punkter der ligger i og nær origo, x- og y-aksernes krydsningspunkt, repræsenterer gennemsnitsværdier i materialet. Disse punkter har lave bidrag. Målet for punkternes afstand fra origo er det kendte χ^2 . Jo større afstand, jo større afvigelse fra en helt tilfældig fordeling. De beregnede positive eller negative afvigelser som afgør punkters placering, kommer til udtryk grafisk i en repræsentation af *relationerne* mellem punkterne. Vi lægger mærke til store og små *afstande* mellem punkter og punkters *oppositioner og relationer* i forhold til andre punkter. Vi tolker helst klynger af punkter sammen snarere end enkeltpunkter i forhold til hinanden. Det afgørende er ikke punkternes (variabelkategoriernes og individernes) absolutte placering, men deres placering i forhold til hinanden. Punkter der ligger langt fra hinanden, har relativt mindre til fælles end punkter der ligger tættere på hinanden som har relativt mere til fælles. Punktpar der ligger i hver sin ende af en akse, til højre og venstre for origo, er som nævnt hinandens modsætninger.

Både selve analysen og tolkningen af kortene er iterativ, det vil sige gentagelses- og venden-tilbagepræget. Denne iterative analyse- og tolkningsproces har at gøre med teoretiske antagelser og forventninger knyttet til valget af variabler, og det er som nævnt ofte nødvendigt at køre flere analyser om for at nå frem til en tilfredsstillende analyse.

Data og variabler i korrespondanceanalysen af danskeres sproglige tilpasning til norsk

I min korrespondanceanalyse er der 49 danske informanter og 15 variabler (12 sociale og 3 sproglige variabler) med i alt 51 kategorier. Informanterne er et statistisk tilfældigt udvalg af danske statsborgere over 18 år som er registreret i *Det Sentrale Personregister* i Norge. Af informanterne bor 20 i Bergen, 14 i Kristiansand og 15 i Oslo. 27 er kvinder, og 22 mænd. Den yngste er 26 år, den ældste 67. Deres alder ved flytning til Norge varierer fra 17 til 50 år, og antal år i Norge fra 2 til 40 år. Med hensyn til civilstatus er 16

dansk gift, 27 norsk gift, 3 er enlige, og 3 har en partner som hverken er dansk eller norsk. Disse og flere andre oplysninger kommer fra registreringsskemaer som informanterne har udfyldt.

De 12 baggrundsvariabler og deres 40 kategorier er disse:

- *Køn* (med 2 kategorier): Kvinde; Mand
- *Informantby* (med 3 kategorier): Bergen; Kristiansand; Oslo
- *Alder* (med 3 kategorier): 26–42 år; 46–57 år; 59–67 år (disse alderskategorier ligger i datamaterialet på den måde at informanternes alder fordeler sig i de tre kategorier, dvs. ingen informanter er under 26 år, ingen er 43, 44 og 45 og ingen 58)
- *Alder ved flytning til Norge* (med 4 kategorier): Til N i en alder af < 22 år; Til N i en alder af 23–27 år; Til N i en alder af 30–38 år; Til N i en alder af > 40 år (disse kategorier ligger i datamaterialet på den måde at informanternes alder ved flytning fordeler sig i de nævnte grupper, og ingen informanter flyttede til Norge i en alder af 28 og 29 år og 39 år)
- *Antal år i Norge* (med 3 kategorier): < 13 år i N; 14–20 år i N; > 21 år i N
- *Civilstand* (med 4 kategorier): Norsk gift; Dansk gift; Enlig; Anden civilstand
- *Uddannelsesland* (med 3 kategorier): Uddannet i Danmark (Udd. i DK); Uddannet i Norge (Udd. i N); Uddannet i Danmark og Norge (Udd. i DK & N)
- *Børn* (med 5 kategorier): Børn i norsk skole (hvis et af flere børn i en familie er 5 år eller ældre kategoriseres informanten som havende børn i norsk skole); Ingen børn; Voksne børn i Norge; Voksne børn i Danmark; Små børn
- *Motiv for at flytte til Norge* (med 4 kategorier): Flyttemotiv arbejde (eget eller partners arbejde); Flyttemotiv familie; Flyttemotiv andet (tilfældigheder, nye udfordringer, udfærdstrang, kompromis Færøerne og DK); Flyttemotiv ej oplyst
- *Uddannelse* (med 2 kategorier): Boglig uddannelse (dvs. højere uddannelse efter gymnasium, men ikke tekniske og håndværksmæssige uddannelser); Ikke-boglig uddannelse (dvs. praktiske og tekniske uddannelser)
- *Erhvervsmæssig brug af skriftsprog* (med 3 kategorier): Skriver meget på arbejde; Skriver lidt på arbejde (skemaer, rapporter ol.); Skriver ikke (eller kun af og til)
- *National identitet* (med 4 kategorier): Dansk id.; Norsk id.; Dansk & norsk id. (inkl. ”mest dansk”

og ”mest norsk”); Anden id. (hverken dansk eller norsk; skandinav; europæer; ved ikke; ikke opgivet).

De 3 sproglige variabler og deres 11 kategorier er:

- *Leksikalsk tilpasning* (med 3 kategorier): Ringe leksikalsk tilpasning (= 0,9–1,6 % norske ord); Middel leksikalsk tilpasning (= 2–4,9 % norske ord); Fuld leksikalsk tilpasning (= norsk ordforråd)
- *Udtaletilpasning* (med 5 kategorier): Ingen udtaletilpasning; Ringe udtaletilpasning (= under 21 % mørke norske *a*-lyde); Moderat udtaletilpasning (= 31–40 %); Stærk udtaletilpasning (= 62–67 %); Fuld udtaletilpasning (= 100 %)
- *Talesprog* (med 3 kategorier): Talesprog DK = Dansk (svarer til Ringe leksikalsk tilpasning og Ingen udtaletilpasning); Talesprog N = Norsk (svarer til stærk leksikalsk og udtalemæssig tilpasning); Talesprog Bl. = Blandingssprog (rummer Middel leksikalsk tilpasning og udtalemæssig tilpasning varierende fra ringe til stærk).

Den leksikalske variabel er andelen af norske ord i det telefoninterview hvor de danske informanter taler med den norske interviewer som omtalt i indledningen. Udtalevariablen drejer sig som nævnt om de danske informanternes tilpasning af deres lyse, danske *a*-lyde til mørke, norske *a*-lyde. Variablen Talesprog falder indholdsmæssig sammen med de to tilpasningsvariabler og fungerer på den måde som kontrolvariabel. De to tilpasningsvariabler stammer fra to analyser af transskriberede telefoninterview med de 49 informanter. De to variabelers kategorier er procentangivelser fra en leksikalsk frekvensanalyse og en variationsanalyse.

Frekvensanalysen er en analyse af de 49 informanternes *samlede leksikon* i telefoninterviewet (i alt 191.100 ord). Variationsanalysen er en analyse af 41 informanternes *udtale af a-lyde*, dvs. kun ét udtaletræk i et uddrag af interviewet. Der er 41 variationsanalyser, og ikke 49, fordi 8 interview er transskriberet på norsk eftersom de 8 informanter taler norsk, dvs. de har 100 % tilpasning og bruger kun norske *a*-lyde. Der er tale om ét udtaletræk, nemlig vokalen *a*, som er et meget hyppigt tilpasningstræk blandt alle informanter der tilpasser deres udtale til norsk, og det rammer et stort antal almindelige ord. Derfor er det egnet til at repræsentere udtalemæssig tilpasning. (Endnu en grund til at fokusere på ét enkelt træk er at en fonetisk analyse er meget tidkrævende).

materiales omfang. I statistisk sammenhæng er 49 danske informanter trods alt ikke alverden, når vi tager i betragtning at der er i alt 21 354 danske statsborgere i Norge (per 1. januar 2012) og 87 % af dem er 18 år og ældre (e-post 2. okt. 2012 fra seniorrådgiver Minja Tea Dzamarija, Statistisk Sentralbyrå). Men som nævnt er korrespondanceanalysen en stabil teknik selv i undersøgelser med få informanter.

Jeg kommenterer ikke andre mønstre end de tre nævnte og heller ikke informantpunkterne enkeltvis, men disse punkter er knyttet til de viste mønstre på den måde at de indrammer hvert mønster, og fremgangsmåden for tolkning af dem er den samme som for variabelpunkterne. Jeg gør ikke nærmere rede for resultattabellernes indhold og tager ikke tabellerne med, men de er tilgængelige via min hjemmeside: <https://uni.hi.is/rbb/>. De indeholder i min analyse oplysninger for bidrag og værdier knyttet til 10 akser.

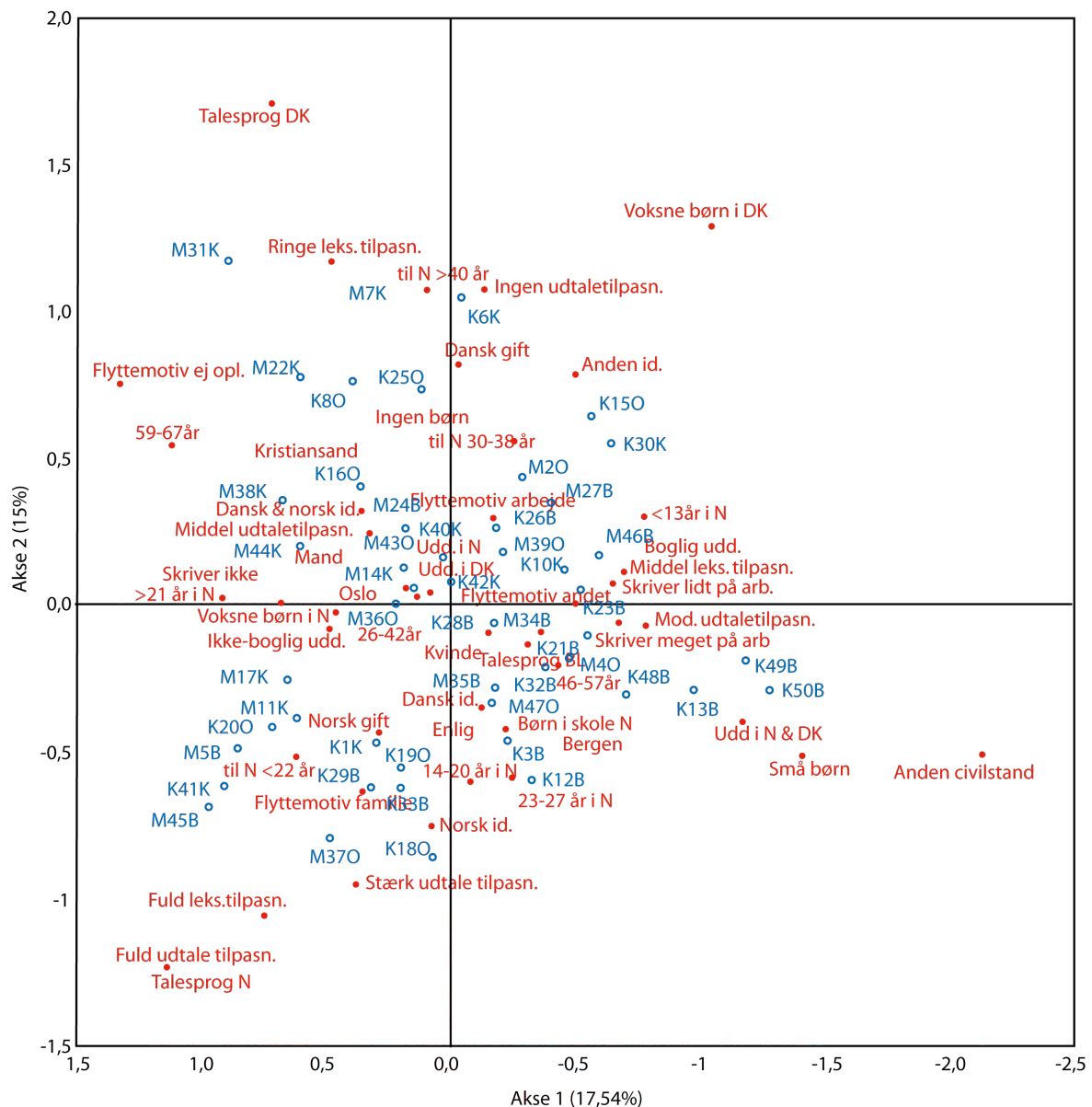
De fire kort i figur 4, 5, 6 og 7 nedenfor indeholder alle de samme oplysninger, dvs. alle informanter og variabelkategorier. Kortet i figur 4 er et baggrundskort med alle informanter og variable, men uden indtegnede mønstre. Det er det samme kort som i de tre figurer nedenfor, men uden indtegnede mønstre. De tre kort er også alle de samme, dvs. de rummer de samme variabel- og informantpunkter og de samme mønstre. Forskellen mellem kortene er kun, at der på hvert kort er indtegnet et eget mønster som analysen får frem, dvs. det leksikalske tilpasningsmønster, antal-år-i-Norge-mønstret og bostedsmønstret. De tre mønstre kunne i princippet være tegnet ind på ét kort, men det ville give et kort med overordentlig mange detaljer, og det ville derfor være vanskeligt at beskrive og læse.

På kortene ser vi et todimensionalt plan, som består af et koordinatsystem med en x- og en y-akse som deler kortet i fire felter og vandret og lodret i to halvdele. På kortene er akse 1 og 2 med første og anden dimension vist, og alle 49 informanter og alle 51 variabelkategorier, dvs. informanternes egenskaber, er repræsenteret som punkter. De værdier der er knyttet

til hver akse og de i alt 10 dimensioner som er analyseret, står i de nævnte resultattabeller. På kortene ser vi ved begge akser i parentes den procentdel som akserne afdækker af inertien eller variansen i materialet. Den første akse, x-aksen, den vandrette akse ("CA axis 1"), afdækker 17,54 %. Den anden akse, y-aksen, den lodrette akse ("CA axis 2"), 15 %. Til sammen afdækker de to akser 32,54 %.

X-aksen får sine vigtigste bidrag fra: a) *År-i-Norge*-punkterne *Op til 13 år i N* og *Over 20 år i N*, b) *Boglig uddannelse* og *Ikke-boglig uddannelse*, *Middel leksikalsk tilpasning*, *Skriver ikke*, *Talesprog Blanding*, *Ringe udtaletilpasning* og alderskategorien *59–67 år*. Denne dimension rummer to interessante modsætninger, nemlig a) mellem kort opholdstid (*Op til 13 år i N*) og lang (*Over 20 år i N*) opholdstid og b) mellem boglig og ikke-boglig uddannelse. Kort og lang opholdstid, som er den vigtigste modsætning, vender jeg tilbage til nedenfor ved figur 6. Med hensyn til modsætningsparret *Boglig uddannelse* og *Ikke-boglig uddannelse* ser der ud til at være en sammenhæng mellempå den ene side *Boglig uddannelse* og *Middel leksikalsk tilpasning*, *Ringe udtaletilpasning* og *Op til 13 år i N* og på den anden side *Ikke-boglig uddannelse*, *Skriver ikke* og *Over 20 år i N*. Det tyder på at uddannelse er en kraft der giver energi til moderat tilpasning, at boglig uddannelse og sproglig tilpasning ofte hænger sammen, og det samme gælder ofte ikke-boglig uddannelse, ingen/begrænset brug af (dansk) skriftsprog og lang opholdstid.

Y-aksens vigtigste bidrag kommer fra a) *Fuld leksikalsk tilpasning* og *Ringe leksikalsk tilpasning*, b) *Ingen udtaletilpasning* og *Stærk udtaletilpasning*, *Til Norge i en alder af over 40 år*, c) *Talesprog dansk* og *Talesprog Norsk*, d) *Dansk gift* og *Norsk gift*. Her har vi en dobbelt modsætning: mellem a) høj og lav grad af leksikalsk tilpasning og b) ditto udtalemæssig tilpasning. Det betyder at de to tilpasningsformer går hånd i hånd. Den fjerde modsætning er mellem c) *Dansk gift* og *Norsk gift*, som man kunne forvente.

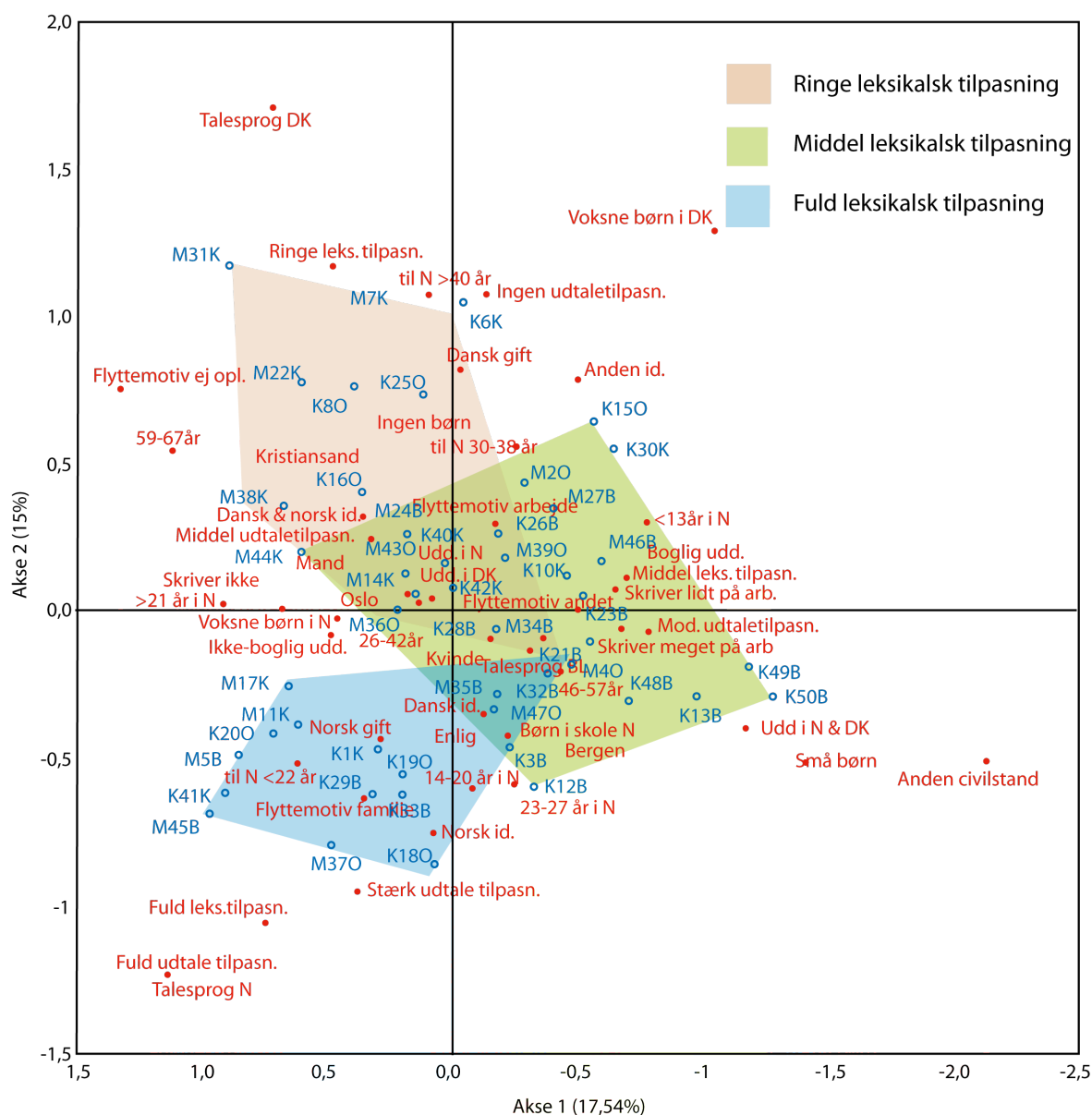

Figur 4. Korrespondanceanalyse af sproglig tilpasning med 49 danske informanter i Norge og 51 variabelkategorier. Akse 1 og 2

På kortet i figur 5 nedenfor ser vi det leksikalske tilpasningsmønster, dvs. omfanget af danskeres leksikalske tilpasning til norsk. Kortets tre indtegnede manglekanter viser: 1) de tre førnævnte gruppers tilpasning med gruppens størrelse, spredning og placering i forhold til hinanden, 2) modsætningen mellem gruppen med mindst og gruppen med mest tilpasning, markeret ved henholdsvis den røde og den blå manglekant som ligger langs med y-aksen (de to har modsat fortegn på y-aksen), og 3) hvordan informanterne fordeler sig i de tre grupper.

Manglekanternes betydning på kortet i figur 5 (nedenfor):

- Rød manglekant = De 11 informanter med ringe leksikalsk tilpasning, dvs. (0,9–1,6 %)
- Grøn manglekant = De 24 informanter med middel leksikalsk tilpasning (2–4,9 %)
- Blå manglekant = De 14 informanter med fuld leksikalsk tilpasning (norsk ordforråd).

Figur 5. Korrespondanceanalyse af 49 danskeres leksikalske tilpasning til norsk. Akse 1 og 2

I figur 5 (ovenfor) har vi *den røde gruppe* med informanter med mindst tilpasning i nord og *den blå gruppe* med informanter med mest tilpasning i syd, i hver sin halvdel af kortet, som hinandens modsætninger, og i midten *den grønne gruppe* med informanter med middel og mest "gennemsnitlig" tilpasning. I den røde mangekant ligger også punktet *Dansk gift*, mod nord, næsten på y-aksen, og i nærheden også punktet *59-67 år*, i vest. Begge trækker i retning af mindst tilpasning, i dansk retning. I den blå mangekant har vi også punktet *Norsk gift*, i syd. Det betyder at civilstand er en kraft i tilpasningen. Den faktor trækker i to modsatte retninger: De dansk gifte informanter tilpasser

sig relativt mindst, og de norsk gifte informanter relativt mest, som forventet, men at være dansk gift betyder mere end at være norsk gift. Desuden ser vi at nær punktet *Ringe leksikalsk tilpasning* i nord ligger punktet *Ingen udtaletilpasning*, og nær punktet *Fuld udtaletilpasning* i sydvest ligger både *Stærk udtaletilpasning* og *Fuld udtaletilpasning*. Det betyder at leksikalsk og udtalemæssig tilpasning til dels går hånd i hånd (udtaletilpasningsmønstret er ikke indtegnet). I den grønne mangekant hvor vi har informanter med mest "gennemsnitlig" tilpasning, har vi også punktet *Talesprog Blandingssprog* som kan siges at sammenfatte den typisk "gennemsnitlige" tilpasning. I den

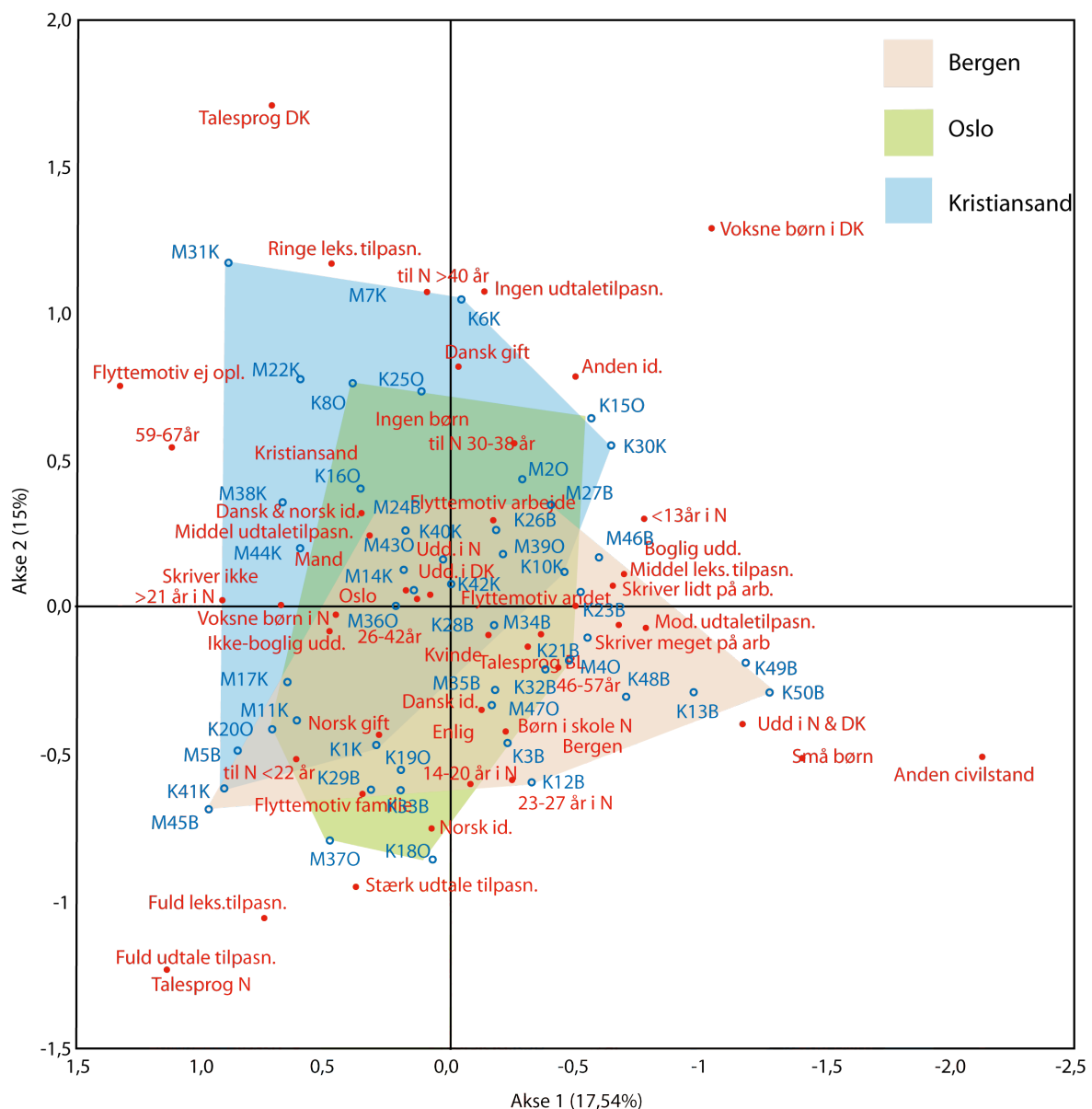
Mangekanternes betydning på kortet i figur 6 (ovenfor):

- Blå mangekant = De 20 informanter med kortest opholdstid i Norge = under 13 år
- Gul mangekant = De 11 informanter med mellem-lang opholdstid i Norge = 14–20 år
- Rød mangekant = De 19 informanter med længst opholdstid i Norge = over 21 år.

I figur 6 (ovenfor) har vi *den blå gruppe* i øst og *den røde gruppe* med mest i vest, i hver sin halvdel af kortet, som hinandens modsætninger, og i mellem de to *den grønne gruppe* mest sydlig. Ved de tre grupperes tilpasningsspredning er det interessant at den røde gruppe med længst opholdstid har størst spredning, lige fra de mest dansksprogede informanter i den danske ende i nord til de mest norske informanter i syd, mens den gule gruppe i midten strækker sig længst mod syd og den blå gruppe mod øst. Alle tre grupper har med andre ord stor tilpasningsvariabilitet. Videre er punktet *Under 13 år i Norge* interessant pga. nærheden til punktet *Middel leksikalsk tilpasning* og *Moderat udtaletilpasning*. Det kan betyde, at både leksikalsk og udtalemæssig tilpasning allerede sker inden for en opholdstid på *under 13 år*, at tid er den kraft der giver tilpasningsenergi til et vist punkt. Punktet *14–20 år i Norge* er interessant fordi det *ikke*

ligger nær højtilpasningspunkterne i sydvest, men nær punktet *Skriver ikke*. Det kan for det første tyde på, at lang opholdstid i Norge (over 21 år) kan være koblet til det ikke at have et skriftsprog eller begrænset brug af skriftsprog, hvad der måske kan opfattes sådan at en del af ”prisen” for lang opholdstid er problemer knyttet til at skrive (fx findes der i interviewmaterialet og de sprogbiografiske beretninger oplysninger fra informanter som fortæller, at de har problemer med at skrive og/eller at de har mistet deres danske skriftsprog). Det kan for det andet betyde, at lang opholdstid *ikke* er en kraft der giver tilpasningsenergi og trækker i retning af stærkere tilpasning med årene. Tilpasningen stopper med andre ord op eller når en grænse på et tidspunkt. Ellers ville lang opholdstid være koblet til stærkere tilpasning. Opholdstidsvariablen *Antal år i Norge* er den variabel, der præger x-aksen mest og giver kulør med modsætningen mellem kortest og længst opholdstid (mellem *Under 13 år* og *over 21 år i Norge*). Tid er den kraft der strækker første dimension.

På kortet i figur 7 (nedenfor) ser vi bostedsmønstret, dvs. hvilken betydning bosted har. De tre mangekanter fortæller os: 1) de tre bosted-grupper og deres placering i forhold til hinanden, 2) modsætningen mellem Kristiansand-gruppen og de to andre grupper, 3) de tre grupperes spredning i forhold til hinanden.

Figur 7. Korrespondanceanalyse af 49 danskeres sproglige tilpasning i forhold til bosted. Akse 1 og 2

Mangekanternes betydning på kortet i figur 7 ovenfor:

- Blå mangekant = De 15 informanter i Kristiansand øverst på kortet
- Gul mangekant = De 14 informanter i Oslo mest i midten af kortet
- Rød mangekant = De 20 informanter i Bergen nederst på kortet.

De tre mangekanter ligger delvis oveni hinanden, men forrykket i forhold til hinanden sådan at *Kristiansand-gruppen* strækker sig helt op til punktet *Ringe leksikalisk tilpasning* og *Ingen udtaletilpasning* i nord, øverst til venstre, og overlapper med både *Oslo-gruppen* i midten og *Bergens-gruppen* mod syd. Også mellem Bergen og Oslo er der ret stor overlapning. Mest iøjnefaldende og interessant er Kristiansand-gruppen. Den fylder mest, dvs. der er størst spredning i den gruppe i forhold til de to andre grupper. Infor-

manter i Kristiansand befinder sig i den sprogligt mest danske (eller mindst norske) ende af kortet. Det kan betyde, at den korte afstand til Danmark og den sproglige nærhed mellem kristiansandsk og dansk spiller en vis rolle og at det har betydning, at kristiansandere er mere vant til og derfor bedre til at forstå dansk end bergensere og osloseanere. Oslo-gruppen ligger i midten og er ”gennemsnitgruppen”.

Sammenfattende viser korrespondanceanalysen de mest og mindst betydningsfulde faktorer i tilpasnings-sammenhæng. Vi får med andre ord en slags ”op-skrift” på, hvad der kan give mest og mindst tilpasning, og enkelte overraskelser:

- En dansker som er norsk gift, bor i Oslo, har forholdsvis lang opholdstid i Norge (op til 13 år) og en boglig uddannelse, kan have en moderat leksikalsk og udtalemæssig tilpasning.
- Nogle danskere i Kristiansand har typisk kun ringe leksikalsk tilpasning, mens andre kan også have enten moderat eller stærk tilpasning, både leksikalsk og udtalemæssig.
- En dansker, som er dansk gift og som er kommet til Norge i velvoksen alder (40+), eller som er midaldrende (59+) eller måske har boet i Norge i mange år (over 20 år), vil være tilbøjelig til at tale dansk og kun tilpasse sig lidt leksikalsk.
- Uden (nævneværdig) betydning i tilpasningssammenhæng er bl.a. køn og identitet.

Som afslutning opsummerer jeg nu punktvis de omtalte og de viste resultater i form af svar på det tredelte spørgsmål jeg stillede i indledningen, og supplerer med forklarende kommentarer som bygger på oplysninger informanterne har givet i det tidligere nævnte telefoninterview.

Hvordan tilpasser danskere i Norge sig til norsk?

Korrespondanceanalysen viser disse overordnede resultater:

- Mange danskere i Norge tilpasser sig leksikalsk og udtalemæssigt og kombinerer ofte de to former for tilpasning, dvs. danskere som tilpasser sig meget leksikalsk, tilpasser også deres udtale mere til norsk, men ingen danskere har kun udtalemæssig tilpasning. De to forskellige tilpasningsformer skal derfor ses i sammenhæng.
- Mange danskere i Oslo tilpasser sig leksikalsk mere ”gennemsnitligt” i forhold til mange danskere i Bergen og Kristiansand. Måske bl.a. pga. større tilpasningspres i Oslo. Måske fordi Oslo-norsk

har stor prestige som hovedstadssprog og er nær bokmål som igen er nær dansk. Måske er folk i Oslo mindre vant til eller mindre gode til at forstå dansk end folk i Bergen og Kristiansand er.

Det skal tilføjes, at sproglig tilpasning er én af de danske informanternes tilpasningsstrategier, og det er en strategi som alle informanter har et bevidst og reflekteret forhold til. Den forekommer ofte i kombination med andre tilpasningsstrategier, fx langsomme og tydeligere tale og brug af gentagelser og omformuleringer.

Hvor meget?

- Danskeres leksikalske tilpasning til norsk er præget af stor spredning og variabilitet, især i Kristiansand. Her forekommer ingen, moderat og stærk tilpasning. *Ingen* tilpasning måske fordi kristiansandsk ligner dansk mere end andre norske talesprog og fordi kristiansandere er vant til at høre dansk og særlig gode til at forstå dansk. ”Her forstår alle dansk!”, siger en informant fra Kristiansand. *Stærk* tilpasning måske fordi kristiansandsk er lettere at lære på grund af nærheden til dansk. Kristiansandere er måske også meget tolerante i forhold til danskeres sproglige tilpasning fordi de selv er ”reservedanskere”, som de kalder sig.
- Mange danskeres leksikalske og udtalemæssige tilpasning er meget variabel af omfang: Nogle har næsten ingen tilpasning, nogle har bare leksikalsk tilpasning, nogle tilpasser sig både leksikalsk og udtalemæssig, nogle har ringe leksikalsk og udtalemæssig tilpasning, andre har omfattende tilpasning på begge områder.
- Mange tilpasser sig moderat leksikalsk, en del tilpasser sig i ringe grad leksikalsk og en del er leksikalsk stærkt norskpræget. Moderat tilpasning er for mange tilstrækkeligt (for at blive forstået) og også en naturlig del af det at bo i Norge og være udsat for daglig norskpåvirkning. Ringe tilpasning kan hænge sammen med at der er mange leksikalske ligheder mellem dansk og norsk (eller få forskelle hvis det er forskelle vi fokuserer på), og derfor er behovet for tilpasning ikke særlig stort. Stærk og fuld tilpasning er for nogle udtryk for et bevidst valg, et ønske om at ville tale norsk, at høre hjemme i Norge.

Hvorfor (– dvs. hvilke faktorer påvirker og forklarer tilpasningen)?

- Tilpasningsfremmende faktorer er især at være norsk gift, at bo i Oslo, at have kort opholdstid i

Norge og boglig uddannelse. Modsat er tilpasningshæmmende faktorer at være dansk gift, at flytte til Norge efter at have rundet de 40 og at være over 60 år.

- Bosted er en vigtig faktor: Der er en klar tendens til at danskere i Kristiansand tilpasser sig både forholdsvis mindre og mere end danskere i Bergen og Oslo. Danskere i Oslo tilpasser sig ofte mere moderat og mere gennemsnitligt end danskere i de to andre byer.
- Køn er ikke – som i mange andre sociolingvistiske undersøgelser – en faktor, der spiller en vigtig rolle. Kvinder ser ikke ud til at tilpasse sig generelt hverken mere eller mindre end mænd, og mænd ikke mindre eller mere end kvinder. Der findes med andre ord ikke et udpræget kønsmønster (vi ser på kortene at kønsvariablen kategori Kvinde ligger forholdsvis nær origo, lidt under og nær x-aksen, og kategorien Mand ligger lidt længere væk fra origo, lidt over x-aksen).
- Som supplement til de oplysninger korrespondanceanalysen giver, vil jeg tilføje for det første mange informanternes rapporterede forklaringer på, hvorfor de tilpasser sig til norsk (fra det indledningsvis omtalte telefoninterview): a) forståelseshensyn, b) gradvis og langvarig norskpåvirkning, c) vane og afsmitning, d) et ønske om at høre til i Norge og e) resultatet af et bevidst valg, og for det andet en del informantforklaringer på ingen eller begrænset tilpasning: a) unødvendig, b) norsk og dansk er dialekter og c) brug af andre tilpasningsstrategier end sproglige.

Opsummering og konklusion

Med præsentationen af min undersøgelse af danskeres sproglige tilpasning til norsk i Norge har jeg vist et sociolingvistisk eksempel på brug af multivariat korrespondanceanalyse. Jeg har vist at denne geometriske metode er særlig velegnet til sociolingvistisk analyse, fordi den giver et sammenfattende og visuelt helhedsbillede og viser hvilke kræfter der har størst og mindst og ringe betydning for omfanget af danskeres sproglig tilpasning til norsk: Vigtige tilpasningsfaktorer er især kort og lang opholdstid, dvs. < 13 år og > 21 år i Norge, og civilstand, dvs. at være dansk og norsk gift.

Korrespondanceanalyse afdækker i min undersøgelse tre mønstre: 1) et leksikalsk tilpasningsmønster (med op til 5 % leksikalsk tilpasning) med civilstatus som en stærkere tilpasningshæmmende kraft for en dansk gift dansker end en tilpasningsfremmende kraft for en norsk gift dansker, 2) et bostedsmønster med bl.a. både mest og mindst tilpasning i Kristiansand og

mest gennemsnitlig tilpasning i Oslo og 3) et opholdstidsmønster, hvor lang opholdstid kan være koblet til ikke at have et skriftsprog, så måske er det prisen nogle danskere betaler for lang opholdstid, og tid er en kraft der giver en vis energi til tilpasning, for tilpasning sker allerede efter kort opholdstid i Norge, mens lang opholdstid ikke er en kraft der trækker i retning af stærkere tilpasning med årene.

Som konklusion lyder svarene på de indledende spørgsmål: Ja, der *er* forskel på hvordan danskere tilpasser sig i Bergen, Kristiansand og Oslo: Der er størst tilpasningsvariabilitet i Kristiansand, og typisk tilpasning i Oslo, hvad der kan skyldes et vist tilpasningspres i retning af norsk. Der *er* tilpasningsforskelle knyttet til antal år i Norge, civilstand og uddannelse: Såvel kort og lang opholdstid i Norge som det at være dansk og norsk gift er vigtige faktorer. Også uddannelse har en vis kraft og tilpasningsbetydning på den måde at der er en tendens til at moderat tilpasning og boglig uddannelse hører sammen, og det samme gælder ikke-boglig uddannelse, lang opholdstid i Norge og ingen eller begrænset brug af (dansk) skriftsprog. Alder og alder ved flytning til Norge har mindre betydning end vi kunne forvente. Køn og national identitet spiller ingen nævneværdig rolle i min undersøgelse.

□

Randi Benedikte Brodersen

Lektor i dansk sprog ved Danskafdelingen, Islands Universitet (Háskóli Íslands) (og på orlov fra en stilling ved Institutt for filosofi og førstesemesterstudier, Universitetet i Bergen). E-post: rbb@hi.is og randi.brodersen@fof.uib.no

Abstract

In my presentation of my study of the linguistic accommodation to Norwegian among Danes in Norway I have shown a sociolinguistic example of the use of multiple correspondence analysis. This geometric method is very suitable for sociolinguistic analyses, because it gives a visual and holistic picture. It is capable of handling all informants and variables at the same time, in one unified graphic. It shows some strong and weak forces in the accommodation among the Danes: Important factors are marital status (being married to a Dane or a Norwegian) and the number of years in Norway (< 13 years and > 21 years in Norway).

My correspondence analysis shows three patterns: 1) A lexical accommodation pattern with marital status as a stronger force for a Dane married to another Dane than for a Norwegian married to a Dane, 2) residence pattern with the strongest accommodation in Kristiansand and the strongest average accommodation in Oslo, and 3) a number of years in Norway pattern where time is a force giving energy to accommodation already within a small number of years even though Danes do not accommodate more as they get older.

My conclusion is that accommodation among Danes in Norway does differ in the three cities investigated. The accommodation variability is biggest in Kristiansand and most typical and average in Oslo. There are accommodation differences related to short as well as long time of residence in Norway and to being married to a another Dane or a Norwegian. Education as well is important. Age and migration age seem to be less important than one might expect. Gender and national identity do not seem to play a role in my study. However, it is important to stress that my correspondence analysis shows the complexity of the factors influencing the accommodation and the interrelation of several factors. My correspondence analysis also gives rise to new questions and theories which call upon a new correspondence analysis.

Keywords

Linguistic accommodation among Danes in Norway, sociolinguistics, multiple correspondence analysis (MCA), geometrical data analysis (GDA), holistic statistics.

Referencer

- Benzécri, Jean-Paul 1973. *L'analyse des données* I-II. Paris: Dunod.
- Benzécri, Jean-Paul 1992. *Correspondence Analysis Handbook*. New York/Basel/Hong Kong: Marcel Bakker.
- Bourdieu, Pierre 1984. *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Bourdieu, Pierre 1988. *Homo Academicus*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre 1995. Distinktionen. *En sociologisk kritikk af dømmekraften*. Oversættelse til norsk ved Annick Prieur, oversættelse af efterord ved Theo Barth og indledning ved Dag Østerberg. Helsingør: Det lille forlag.
- Brinkkjær, Ulf 2007. Regression og geometrisk data analyse (1. del). *Praktiske Grunde* 3-4/2007: 5–23.
- Brinkkjær, Ulf 2010. Regression og geometrisk data analyse (2. del). *Praktiske Grunde* 2/2010: 27–35.
- Brodersen, Randi Benedikte 1998. Leksikalsk akkommodation blandt 11 danskere i Norge. In *Ord etter ord. Heidersskrift til Oddvar Nes*, red. Akselberg, Gunnstein & Jarle Bondevik, 57–78. Bergen: Norsk bokreidingslag.
- Brodersen, Randi Benedikte 2009. Korrespondanceanalyse – et dynamisk og fleksibelt sociolingvistisk værktøj. In *12. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog 9.-10. oktober 2008*, red. Hansen, Inger Schoonderbeek & Peter Widell, 115–130. Århus: Aarhus Universitet.
- Brodersen, Randi Benedikte 2010. Hvordan, hvor meget og hvorfor tilpasser danskere i Norge sig sprogligt til norsk? Hovedresultater fra en sproglig undersøgelse vist ved brug af korrespondanceanalyse. In *Millimåla. Ársrit Stofnunar Vigdísar Finnbogadóttur i erlendum tungumálum*, red. Þráinsdóttir, Rebekka & Erla Erlendsdóttir, 247–280. Reykjavík: Vigdís Finnbogadóttir for Fremmedsprog, Islands Universitet.
- Clausen, Sten-Erik 1989. *Korrespondanceanalyse. Grafisk representasjon av frekvenstabeller*. Oslo: Norsk institutt for by- og regionsforskning.
- Clausen, Sten-Erik 1998. *Applied Correspondence Analysis. An Introduction*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Greenacre, Michael J. 1984. *Theory and Applications of Correspondence Analysis*. London: Academic Press.
- Greenacre, Michael J. 1993. *Correspondence Analysis in Practice*. London: Academic Press.
- Greenacre, Michael og Jörg Blasius (red.) 1998. *Visualization of Categorical Data*. New York: Academic Press.
- Gronmo, Sigmund 2004. *Samfunnsvitenskapelige metoder*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Halvorsen, Knut 2008. *Å forske på samfunnet. En innføring i samfunnsvitenskapelig metode*. Oslo: Cappelen (5. udgave).
- Hjellbrekke, Johannes 1999. *Innføring i korrespondanceanalyse*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Høyen, Marianne 2004. *Korrespondanceanalyse*. København: Akademisk Forlag.
- Høyen, Marianne 2010. *Introduktion til korrespondanceanalyse*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Karverket 2009. *Norgeskart*. <http://kart.statkart.no/adaptive2/default.aspx?gui=1&lang=2#> (28. sept. 2012).
- Knutsen, Anne Moseng 2007. *Variation du français a Abidjan (Côte d'Ivoire): étude d'un continuum linguistique et social*. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Le Roux, Brigitte og Henry Rouanet 2010. *Multiple Correspondence Analysis*. London: Sage.
- Ringdal, Kristen 2004 *Enhet og mangfold*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Rosenlund, Lennart 1995. Korrespondanceanalyse. Dataanalysens 'magiske øye'. *Sociologisk tidsskrift* 1995/1, 55–78.
- Rosenlund, Lennart 2009. *Exploring the City with Bourdieu's. Applying Pierre Bourdieu's theories and methods to study the community*. Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Müller.
- Røyneland, Unn (2005) *Dialektnivellering, ungdom og identitet: ein komparativ studie av språkleg variasjon og endring i to tilgrensande dialektområde, Røros og Tynset*. Oslo: Universitetet i Oslo.

Opbrud i medicinen fra 1750 – 1850: Om positioner, kampe, videnskab og praksis i medicinsk felt

Kristian Larsen

Dette er en artikel om perspektiver på overgangen fra den hippokratiske lægekunst til den moderne, klassifikatoriske og patologiske medicin. Der er tale om en dramatisk periode i medicinsk historie men også en tid med stor stabilitet og træghed trods nybrud i medicinsk videnskabelighed. Teksten er primært 'empirisk' og der opsummeres erkendelser fra særligt tre studier af perioden, men disse indsigter søges teoretiseret med nogen inspiration fra Bourdieu'ske begreber som felt, position, kapital og strategi samt Bourdieus praktikteori. Begreberne anvendes til at udfolde en analyse af kontinuitet og brud i erkendelser i den pågældende periode, samt i bestræbelsen på at genopdage hvordan forandringer i feltets dominansrelationer kan beskrives og forklares, herunder hvordan feltet ændrer sig blandt andet gennem feltinterne og felteksterne forandringer. Det er også en hensigt at vise hvordan typer af viden som videnskabsviden, klinisk viden og almueviden konstituerer og udfordrer hinanden. Der er ikke tale om en egentlig udfoldet Bourdieuanalyse og begreberne præsenteres ikke nærmere, men der henvises til studier som Bourdieu 1977, 1986 og 1988. Det er imidlertid hensigten at bidrage med et ekstra blik som Bourdieu-tænkningen kan give anledning til, når empiri konstrueret fra andre typer af mere implicit teori forsigtigt spejles lidt mod Bourdieus sociologi.

Perspektiver på medicin i en brydningstid

Denne artikel trækker primært på tre tekster, som introduceres i det følgende. Det drejer sig om *Ole Bang og en brydningstid i dansk medicin* af Morten A. Skyds- gaard og *Det Medicinske Politi – sundhedspolitikken i Danmark 1750-1860* af Gerda Bonderup; begge udgivet

på Aarhus Universitetsforlag 2006. Ligeledes inddrages et bidrag fra international medicinsk historie: *Medi- cins historie fra oldtid til nutid* af Roy Porter, udgivet på Rosinante paperbacks 2003.

Skydsgaards perspektiv angår medicinsk historie så at sige set indefra og med baggrund i en specifik persons historie repræsenteret ved professorsønnen Ole Bang, der blev læge og professor og desuden rektor for universitetet i København, overmedicus ved Frederiks Hospital og direktør for Den kgl. Pleje- og Fødselsstiftelse. Her følger vi perioden fra starten af 1800 og frem til 1870'erne via personen Bang med et parallelt blik på den opkommende medicinske videnskab og de kampe, der udspillede sig i samtiden.¹ Med Skydsgaards analyse følger vi de store videnskabelige kampe i det, der kunne tænkes som et opkommende medicinsk felt – set over tid fra den side der viste sig at blive den tabende. Vi følger altså en persons historie i et felt under forandring. Vi kunne måske sige: én og måske flere variationer over en positions bevægelse i et socialt kampfelt, der under- gik forandring over knapt 100 år. Den hævdvundne, klassiske og hippokratiske medicin blev båret frem af Ole Bang som medicinsk kandidat i 1808, distriktslæge i 1809-1818, doktor i fødselsvidenskab 1813 og siden

¹ Kildematerialet er breve, dagbøger, manuskripter og foredragsnoter – primært fra Bang; lovtekster, (ind)beretninger (fx medicinalindbe- retninger), forordninger (fx kvaksalveriforordningen), uddannelsesbe- skrivelser, anbefalinger (fx vedr. kost, sundhedsbrønde eller brækmid- ler), udskrifter af artikler fra medicinske tidsskrifter, lærebøger og håndbøger, beskrivelser af sygehistorier, medicinske observationer og kliniske iagttagelser samt analyser foretaget af andre samtidige posi- tioner og efterfølgende historikere, filosoffer og medicinere om samti- den. Der indgår også en beskrivelse af den løbende teknologiudvik- ling; herunder brug af og mistænksomhed overfor fx stetoskop og mikroskop.

hen professor ved Københavns Universitet fra 1821-1874. Bang publicerede talrige medicinske lærebøger og virkede i perioder som, om ikke den eneste, så i hvert fald den helt centrale forelæser ved medicinstudiet ved Københavns Universitet. Den ortodokse position, som i starten af 1800-tallet i højeste grad eksponeredes af Bang, udgjordes af den epidemiske medicin; dvs. den gamle og hippokratiske tænkning. Med kampene i feltet, og særligt invasionen af ikke bare indenlandske men især udenlandske teorier om sygdom og lægebehandling, udfordredes hævdundne positioner i datidens danske medicin. Den nye og heterodokse position i det medicinske felt udgjordes af fortalerne for det, der betegnes som Pariserskolens nyeste indsigter. Bang udfordredes og bekæmpedes delvis.

Skydsgaard anlægger ikke et teoretisk begreb eller en feltoptik på objektet. Men læst gennem en feltoptik kunne man sige, at feltet ændrede sig i perioden, og ifølge Skydsgaard ændrede en af de helt dominerende positioner i feltet sig også; repræsenteret ved Bang. Skydsgaard fremhæver denne fortrængte side af konventionel medicinsk historiefortælling. Ortodokse positioner i feltet, og i rekonstruktionen af medicinsk historie, ønskede at promovere en lineær, kontinuert og akkumulativ videnskabshistorie. Der lå også heri et behov for at fortrænge de veje, som videnskaben ikke tog, hvis det skal formuleres i Canguilhems (1988) terminologi, samt ikke mindst for at fremhæve de aktiviteter eller de agenter, som i bakspejlet fremstod som forhindringer for den vindende fortælling (se også Larsen 2007). Nutidens dominerende positioner i medicinsk felt har et behov for at fremhæve særlige sider af videnskabens historie, hvilket samtidig nødvendiggør redegørelse for vindere og tabere, for progressive og regressive medicinere. Her bliver Bang et oplagt objekt for kritik.

I Bonderups analyse af stort set samme tidsperiode, dvs. fra 1750 og frem til 1860'erne, er objektet lidt lignende, men det ses fra et andet perspektiv og via andre typer af spørgsmål og empiri. Bonderup er optaget af, hvordan sundhedspolitikken formedes i den pågældende periode, men perspektivet er ikke formning af politik ud fra analyser af politiske beslutningsprocesser – i dette tilfælde den enevældige konge og regeringens beslutninger. Bonderup konstaterer, at der i de 100 år skete en del forandringer i forhold til den samfundsmæssige organisering af sundhedsarbejde og forebyggelse, og hun lægger sig i forlængelse af en global sundhedsplan, som lægerne anlagde i begyndelsen af perioden. Påstanden er, at det var lægerne, der ud fra ideerne i det medi-

cinske politi fremsatte planer, som så enten blev støttet eller søgt bremset af regeringen. Dernæst fremstod befolkningen som mere eller mindre modvillig, og denne skulle overbevises om ideerne. På den måde er hovedfokus, hvordan en sundhedsplan, udviklet af lægerne, implementeredes over 100 år.²

I Roy Porters bog er hele medicinens historie i fokus. Ambitionen er dels at rekonstruere medicinen historisk, dvs. fra oldtiden, middelalderen, renæssancen og oplysningstiden til nutiden, og dels at inddrage både vestlig, dvs. europæisk og nordamerikansk, indisk og kinesisk medicin samt såkaldt alternativ medicin. Porter, der er historiker og professor i medicinens socialhistorie ved Wellcome Institute for the History of Medicine i London, er ude i det store forehavende at beskrive hele medicinens (udviklings)historie.³ Analysen og kronologien er ikke styret af en teoretisk struktur. Læsere føres via en form for kulturhistorisk og idehistorisk perspektiv gennem medicinens historie; en forholdsvis kontekstualiseret 'idehistorie' eller 'opfindelseshistorie' med et vist blik for politik og økonomi (fx at videnskaben udviklede sig bedre, da man i den humboldtske periode tilførte mange statslige midler til medicinsk forskning i Tyskland) samt for personligheder (fx at særlige ihærdige og dygtige videnskabsfolk drev medicinen videre, mens fx nogle hemmeligholdt deres viden fx om mikroskopet⁴). Porter inddrager også en slags professionsperspektiv, idet han viser nogle kampe mellem me-

² Bonderup trækker på kildemateriale i form af lovtekster (fx danske lov, cirkulærer, anordninger og forordninger (fx medicinalforordningen)), diverse embedsmandsrapporter og medicinalberetninger, protokoller (fx vaccinationsprotokoller) – herunder planskitser (fx over Fødsels- og Plejestiftelsens bygninger) – og opgørelser såsom statistiske beregninger, fx mortalitetslister. Der inddrages enkelte udpluk fra videnskabelige tidsskrifter (fx Ugeskrift for Læger) samt lærebogsmateriale. Desuden trækkes der på og diskuteres der med en række samtidige og særligt nutidige analyser af de berørte områder; fx vedrørende forebyggelse af kopper, analyser af jordemødre og børnedødelighed i Danmark samt analyser af de kloge folk. Bonderup fremhæver fx, at hun trækker på egne kandidatstuderendes analyser af perioden. Empirien er helt overvejende fra en dansk sammenhæng, men hvert afsnit perspektiveres med en kort "afrunding og et blik ud over Europa".

³ Vi indføres i de medicinske opdagelser, opdagerne og årstal. Hippokratisk lægeed mellem 460 og 377 f.Kr.; Galens oldtidsmedicin omkring 160 e.Kr.; æteren i 1842-46; lattergas i 1844; kloroform 1853; pusagtige bakterier af Semmelweis 1847; mikroorganismer af Pasteur i 1878; kolerabacillen af Koch i 1884, antiseptikken med Lister 1878, osv.

⁴ Det blev angiveligt opfundet af Hollænderen Leeuwenhoek, der var klædehandler, allerede i 1671 (Porter 2003: 224), men først i 1800-tallet blev lignende mikroskoper udviklet. Leeuwenhoek holdt nemlig sin linseligningsteknik for sig selv. Ligeledes blev fødselstangen også først alment brugt i 1730. Den havde ligeledes været anvendt men hemmeligholdt i mange år af familien Chamberlen (ibid. 273).

dicinere og kirurger og siden hen afdækker, hvordan den opkommende lægeprofession fx relaterede sig til og kæmpede med andre lavere positionerede positioner såsom bartskeerere, occultister, alternative holister mv.

Den underliggende tone er en kritisk men konventionel 'lap på lap' historieanalyse, som har den udviklede medicin som model. Der inddrages den type af empiri, som i eftertiden viste sig at være central i samtiden (fx hvordan den hippokratiske medicin var virksom særligt op til ca. 1800-tallet), og dernæst præsenteres den nye videnskabelige medicin, som var blevet initieret i Paris med 'klinikens fødsel'. Men alle de teorier, som også var virksomme og konkurrerende i samtiden, introduceres ikke. På lignende måde redegør Porter for, hvordan nogle af de medicinske specialer opstod; herunder at de i starten mødte modstand. Men der indgår ikke forklaringer på, hvorfor fx et område af den menneskelige krop (mundhulen og tænderne), som odontologien tager vare på, ikke kom ind under det medicinske specialesystem. En specialisering som udviklede sig med obstetrik (fødselsvidenskab), pædiatri (børnesygdomme) og orthopædi (kunsten at forhindre eller rette legemlige deformiteter hos børn) (Porter 2003: 382). Det beskrives blot at:

Tandudtrækning havde per tradition tiltrukket spektakulære personligheder som "le grand Thomas" i Ludvig 15.s Paris. Omvendt dukkede tandlægevirksomheden, der påberåbte sig videnskabelig ekspertise inden for tændernes anatomi, fysiologi og patologi, op i 1700 tallet med den franske kirurg Pierre Fauchard (1678-1761) som foregangsmand. Han nedtonede den simple tandudtrækning og fremhævede en lang række specielle og raffinerede teknikker som boring, fyldning, filing, transplantation, kunstige tænder, kosmisk tandretning og mere omfattende kirurgi på gummer og kæbe. Dagsordenen var sat for senere fremskridt. [...] Undersøgelser i 1700 tallet havde lagt grunden til dette spirende speciale. (Porter 2003: 384).

I de 834 sider er der således heller ikke referencer til videnskabshistorikere som fx Kuhn, Bachelard eller mere relevant Ganguilhem.⁵

⁵ Der er tale om det, som i medicinsk terminologi bliver betegnet som et oversigtsværk, hvor kilderne primært er andres rekonstruktioner af medicin(ens) historie, medicinsk videnskabshistorie samt historiske rekonstruktioner af medicinsk praksis eller medicineres historie. Porter nævner, at han primært trækker på engelsksprogede kilder, og

Porters *Medicinens historie* er på den ene side formidlende og levende fortalt. Der er fx ingen fodnoter og stort set ingen specificerede referencer (fx henvisning til værker, årstal og sidetal) undervejs. Noget andet er, at man som læser er helt hensat til forfatterens beskrivelser og tolkninger / forklaringer af sammenhænge, hvilket måske er rimeligt for så vidt bogen tænkes som en slags popularisering og let formidling af stoffet. Styrken er introduktion af det internationale perspektiv og de store videnskabsmænd samt deres erkendelser om det syge – herunder om læge-patientrelationen – med et blik på de teknologier, der gjorde indsigterne mulige. Porter præsenterer i en objektiviseret beskrivelse den medicinske videnskabs erobringer og fejltagelser herunder også beskrivelser af medicinsk klinik/praktik. Der er der tale om et kritisk studie, der blandt andet understreger de mange og helt fatale behandlinger, som patienter over hele verden, dog mest i Europa, har været udsat for – særligt frem til udviklingen af den 'videnskabelige medicin' i 1800-tallet. Porter rekonstruerer, hvordan den medicinske magt (han anvender ikke dette begreb) langsomt blev forskudt fra at være et individuelt og interpersonelt anliggende til at være en kulturel størrelse. Historisk beskrives det fx, at et menneske oplevede sig syg og opsogte sine omgivelser, familie, en klog kone, en mediciner eller en kirurg. Men med den opkommende medicin og den tiltro den tiltrak, fx idet religionen blev forskubbet, udbyttet eller reduceret, blev der tale om en medikalisering af selve livet. Medicinen blev i 1700- og 1800-tallet inviteret ind, når mennesker blev syge; men over tid blev den på en måde bygget ind i kroppen på alle. Man kan rekonstruere medicinen fra at være reaktiv i forhold til sygdom og lidelse til at være pro-aktiv med ambitionerne, der knyttede sig til forestillingerne om det medicinske politi og særligt med de forebyggende idealer.

Hvorfor vente til folk blev syge? Forebyggelse var bedre end lapperier. Det var langt bedre at finde ud af, hvorfor folk blev syge i det hele taget og derefter

at han har "undgået videnskabelige artikler fordi de er smallere og mindre tilgængelige" (Porter 2003: 719). Han har også trukket på biografisk materiale, historiografi og en del medicinske opslagsværker og lærebøger samt for nogen del krydret med fortællinger fra skønlitteratur, grafisk materiale og billeder. Der er under "yderligere læsning" og "Vestens kundskabs- og kulturhistorie" henvisning til fx N. Elias og tre værker af Foucault men ikke til 'klinikens fødsel'. I bogen er der to referencer til Foucault; den ene vedrører begrebet 'den store indespærring' (ibid.: 240), og den anden angår Foucaults deltagelse i den franske gren af antipsykiatrien (ibid.: 522).

– vejledt af statistik, sociologi og epidemiologi – træffe foranstaltninger til opbyggelse af positiv sundhed. I et rationelt, demokratisk og progressivt samfund skulle medicinen ikke være begrænset og reaktiv. Den skulle være positivt synlig overalt, den skulle angribe alle sygelige tendenser i samfundet og imødegå dem ved hjælp af langsigtede foranstaltninger, love, uddannelse og særlige institutioner. Hvorfor ikke investere i screening, undersøgelse, sundhedsundervisning, svangreforsorg, børneforsorg, skolevæsen? (Porter 2003: 632).

Ifølge forfatteren er medikaliseringen et strukturelt fænomen, dvs. det er virksomt i alle. Alle er så at sige medikaliseret, der behøves ikke (længere) en virksom læge eller medicinsk viden som initierende heraf. Det beskrives, at

både læger og “forbrugere” er blevet fanget i den myte, at alle fejler et eller andet, og at alt og alle kan helbredes. Den medicinske forbrugerskue er – som alle former for forbrugerskue, blot mere truende – designet til at skabe utilfredshed. Her må loven om aftagende udbytte nødvendigvis gælde. (Porter 2003: 718).

Den aktuelle læge beskrives et sted som den hvidkittede præst, hvor ikke blot lægen men også patienten ønsker at ‘holde i live’. I de aseptiske miljøer med laboratorier, teknologier som respiratorer mv., er døden tabu.

Vi følger altså medicinens historie med tilnærmelse fra henholdsvis en positions deltagelse i et felt under forandring (professoren Ole Bang ved Skydsgaard), en mere eller mindre succesfuld implementering af sundhedspolitik (det medicinske politi ved Bonderup) samt en medicinens ide- og kulturhistorie for perioden (medicinens historie ved Porter). Der er således tale om en betoning af ideer og implementering af sådanne set med den fremvoksende videnskabs øjne og båret igennem af den spæde sundhedspolitik og dens formidlere (konge/stat og læger/præster/lærere). Dermed står det også klart, at folkemedicin, eller almuens sundhedspraktikker og opfattelser, ikke belyses eller i hvert fald stærkt underbelyses i denne tekst. Et sådant lægmandsperspektiv ville i højere grad vise, hvordan almuens praktikker, og herunder også noget man kunne kalde deres sygdomsfortællinger, i høj grad var virksomme ‘i egen ret’, og kun sekundært blev udfordret og/eller inspireret af den synskrone, dvs. samtidige, videnskab om sundhed mv. Se

blot på hvordan principper som ‘undgå kulde’ har været virksom gennem mange hundrede år. I det følgende fokuseres på nogle områder med relevans for både datiden og nutiden, set ud fra pædagogisk-sociologiske vinkler.

Der inddrages også enkelte dele fra Anne Løkkes arbejde (2007) med at historisere indlæggelsesforløb, sygdomme og kost mv. fra 1757 til 2007, i forbindelse med Frederiks Hospital (det nuværende Rigshospital i København).

Sammenlægning af medicin og kirurgi

- to positioner bliver en!

I perioden fra 1750 og ca. 100 år frem skete der store forskydninger inden for området med at udvikle medicinen i bred mening. Der er sikkert tale om en vigtig periode i medicinens historie men her fremhæves blot nogle forhold, som formodes at have haft vigtig betydning for feltet og dets struktur. Det var i den periode, nemlig i 1838, at datidens måske vægtigste positioner repræsenteret ved medicinere og kirurger blev slået sammen. I det følgende præsenteres nogle analyser af grundlaget for denne sammenlægning. I starten af perioden var der en række typer af ‘erhverv’ eller ‘professioner’, som var aktive som behandlingsgrupper i Danmark. Skydsgaard og Bonderup rekonstruerer fx, hvordan kongen og staten, med dens institutioner såsom Sundhedsrådet og Sundhedskollegiet, løbende var i en dialog med de opkommende positioner på markedet i form af farmaceuter, kirurger, medicinere, bartskeerere og jordemødre. Men desuden var andre grupper virksomme; fx præster, skolelærere, kloge mænd og koner samt occultister og alternative holister. Det er interessant, hvad der kunne begrunde, at den fine medicin lod sig flette sammen med kirurgi for næsten 200 år siden.

I 1750'erne var der omkring 50 kirurger (de fleste var virksomme i militæret og ved handelsflåden), 20 medicinere og mindst 2000 kloge mænd i Danmark (Bonderup 2006: 19-21). Medicinerne var lærde; de havde læst på Københavns Universitet eller på andre europæiske universiteter, og de havde fra 1672 haft monopol på lægegerningen. Det var til og med en bestræbelse, at læger skulle være lige så dannede som teologer og jurister. Modsat beskrives kirurgerne som ‘ustuderede’; de blev rekrutteret fra den lavere del af middelklassen, og de havde ikke gået i latinskole; modsat medicinerne som var rekrutteret fra de højere sociale lag.

Kirurgien var i udgangspunktet henvist til det, man

kan betegne som lavt positionerede sygdomme (Larsen 2008) og til behandlinger af fx "væmmelige svulster, udvækster, koldbrand og syfilitiske chankre". De gjorde desuden brug af relativt lavt positionerede artefakter såsom "kniv, brændejern og amputationssav", og de var til og med relateret til et "håndværk snarere end til boglig videnskab". Ofte var de i samme "lav som barberer og blev spottende sammenlignet med slagtere" (Porter 2003: 277). Kirurger tog sig således af de udvortes sygdomme som sår, bylder og knoglebrud, mens medicinere var aktive i forhold til de syges indvortes sygdomme såsom febersygdomme, blodhoste eller gigt. Der var altså tale om en række forskelle og modstillede interesser mellem den relativt lavt positionerede kirurgi og den højest positionerede medicin. Når de to professioner alligevel slås sammen til en lægeskole og et erhverv i 1838,⁶ kan det måske forklares med inspiration fra Bourdieus praktikteori og feltbegreb (1977, 1988). Her introduceres begreber om et opkommende felt, dvs. et socialt kampfelt i form af et sygdoms- eller sundhedsmarked, med kampe i feltet mellem nogle dominerende positioner, som har forskellige interesser.

I en feltoptik ses sammenlægningen som en nødvendig og rimelig strategi for både kirurgi og medicin på et marked, dvs. i et felt, som var under forandring. Analyseret gennem en længere tidsperiode kunne man tale om, at kirurgi var en position i feltet, der var på vej op. Indikatorer herpå er fx, at det kirurgiske akademi blev stiftet i 1785, og inden da var kirurgi yderligere blevet styrket ved at have løsrevet sig fra barberlauget i 1736 og ved at have oprettet en kirurgisk læreanstalt. Samtidig akkumulerede kirurgien en del kredit og samfundsmæssig anerkendelse, som gik mindst hundrede år forud for sammenlægningen. En af grundene til kirurgiens fremvækst var, at den, målt i datidens optik, var relativt effektiv i forhold til bekæmpelse af en del sygdomme. Det kirurgiske område udvikles i forbindelse med, at der var krig i Danmark og rundt omkring i Europa. Der var brug for kirurger til amputationer og anden kirurgi. Kirurggruppen oparbejdede således en faglig kapital blandt andet ved at kunne lukrere på de talrige krige, som Europa oplevede gennem 400 år. "Krig medførte kirurgiske fremskridt, især i forbindelse med behandlin-

gen af skudsår. Krigene og erobringen af kolonierne skabte et umætteligt behov for unge kirurger" (Porter 2003: 279). Porter opsummerer om krige og den samfundsmæssige anerkendelse, der tilfaldt kirurgien:

Sammensmeltningen af den kirurgiske og den medicinske uddannelse faldt ud til kirurgiens fordel. Og dertil kom at en række europæiske krige gav begyndere i faget en kolossal erfaring på slagmarker og agterdæk [...] Hospitalerne i London og Paris var scenen for virtuose kirurger der blev tilbedt og hyllet som stjerner [...] De førende kirurger forlangte store honorarer for operationer på privatpatienter. Operationerne blev naturligvis udført i patienternes hjem (Porter 2003: 360).

Med det vigtigste var nok hele den viden, der erhvervedes, og måden den blev frembragt på, med indvarsling af den moderne videnskabelige medicin. Kreditten blev tildelt kirurgien. Porter siger det på følgende måde: "Og vigtigst af alt, anatomiens glans overførtes til kirurgien" (ibid.: 280).

Det fremgår af Porters rekonstruktion, at kirurgerne desuden 'kendte deres grænser' i forhold til, hvad de gik i gang med af operationer. De holdt sig fx fra, eller var meget varsomme i forhold til, indre lidelser som de lod andre, fx farmaceuter eller medicinere, om. Man skal huske, at først efter 1842-46 var æteren brugbar som bedøvelsesmiddel; lattergas fra 1844 og kloroform fra 1853 (ibid.: 366-67). Det betyder, at indtil da måtte kirurgen skære i en ikke-bedøvet og dermed smertende og urolig krop. Den konkrete og praktiske implikation af dette var, at principper om hurtighed var yderst vigtig gennem mange århundreders kirurgi. Patienter lå vågne (evt. fastholdt af hjælpere), og smerte og voldsomme kropsbevægelser nødvendiggjorde en fast, præcis og ikke mindst hurtig hånd. Porter beskriver fx, at en kirurg kunne amputere et ben ved hofteleddet på 20 minutter i 1824, og en anden kunne ti år senere udføre den samme operation på 90 sekunder (ibid.: 360). Kirurgi som en position i vækst understøttes også af historier om store kirurger, der fx varetog succesfulde operationer på vigtige personer i samfundslivet, fx i kongefamilien.⁷ Det var selvsagt risikabelt at foretage operationer fra brud til amputationer ikke mindst på grund af risiko for infekti-

⁶ Der er her tale om en formel og administrativ sammenlægning af uddannelse og erhverv. Med inspiration fra Bourdieus sociologi vil man kunne sige, at denne sammenlægning ikke nødvendigvis også er virksom og anvendelig for en teoretisk analyse. Analytisk kan man stadig tale om en slags hovedopdeling mellem kirurgi og medicin indenfor lægeområdet.

⁷ Her havde fx Ludvig 14. fået fjernet en analfistel af kirurgen Félix i 1687. Solkongen bidrog til at løfte gruppen af kirurger, men ikke mindst blev Félix begunstiget med et gods og 300.000 livres (Porter 2003: 279).

oner.

Den fremvoksende videnskabelige medicin ødelagde også til dels det grundlag, som før havde opretholdt medicinernes position. Når det medicinske felt var under opbrydning, blev nye positioner tiltrukket som dominerende. Doxabærerne i feltet mistede grundlaget for deres dominerende position, da den nye videnskab indvarslede et skifte. Fra dominans af et relativt metafysisk baseret teoretisk og personligt båret teori-aktionsystem hos den enkelte mediciner (som fx hos Ole Bang) til den nye kliniske medicin. Dette blev ikke mindst understøttet og nødvendigt med fremvæksten af artefakter som statistik, mikroskop, stetoskop, termometer osv. – koblet med øget indsigt i den hippokratiske medicins enten uduelighed eller destruktivitet. På det grundlag kan man forestille sig, at kirurgi havde et relativt forspring som empirisk, som konkret og som detailfokuseret. Altså kan den moderne videnskab, som indvarsledes med Pariser-skolen, hospitalet og siden hen laboratoriet, tænkes at have nødvendiggjort integration af kirurgi og medicin – eller af kirurgi i medicin!

Synkront med disse forandringer i relationen mellem medicin og kirurgi var der en øget søgning til kirurgi i forhold til medicin, og legitimiteten af kirurgi var stigende; fx indikeret ved at de kirurgiske professorer kunne overgå til medicin på universitetet. Der blev også rekrutteret flere studerende til kirurgi end til medicin, og indenfor medicin rekrutterede man de dygtigste blandt kirurgerne til stillinger på universitetet. Det beskrives desuden, at i fx England ændredes hospitalernes funktioner, og sygehuset blev et center for ulykkestilfælde og akutte patienter, som blev behandlet af kirurger, der dermed bestemte, hvem der skulle indlægges. Det blev altså kirurger, der varetog den vigtige funktion som visitator ved hospitalerne.

Man kan opsummere, at der skete forandringer i det opkommende medicinske felt i perioden fra 1750 til 1850. Det var nye typer af investeringer, der blev kreditgivende, og i det samlede forløb tabte medicin terræn til kirurgi. Det var ikke bare sådan, hvilket beskrives senere i artiklen, at de medicinske interventioner var uvirksomme eller direkte farlige! Men konkrete erfaringer med positive effekter af kirurgien, ledsaget og understøttet af udvikling af ny teknologi og artefakter samt den Parisiske kliniske medicin, lagde grunden for en vækst af kirurgi i det medicinske felt. Nybrud i medicinsk videnskab kunne bedre konverteres til kreditgivende og omsættelig kapital af kirurgi end af medicin. Her kunne dominerende positioner inden for medicin se

en interesse i at løfte medicin ved at trække kirurgi ind under sig og således tiltrække nogle af de ressourcer, som kirurgien akkumulerede. Kirurgi havde vist sin styrke gennem succes med interventioner ikke blot på 'eget område', på lavere stillede kroppe og med lavere stillede artefakter. Den havde også succes langt inde på 'medicinens' område.

Glasdam rekonstruerer på lignende måde opkomsten af den moderne medicin gennem at gøre rede for, hvordan feltet i udgangspunktet havde det, der kunne beskrives som fire kæmpende positioner; "læger, kirurger og empirikere og apotekere" (Glasdam 2001: 595). Det, der efterfølgende blev stadigt mere uddifferentierede medicinske specialer, var i udgangspunktet to adskilte praktiker. Oppositionerne var tydelige på følgende måde: kirurgi var knyttet til datidens middelklasse, deres praktik blev anskuet som et håndværk, de blev oplært gennem at se på og deltage under mesters opsyn og uddannelsen pågik indenfor et lavs uddannelsessystem. Modsat var medicinerne rekrutteret fra de højere sociale lag, deres viden blev set som boglig lærdom og de blev uddannet via forelæsninger på universitetet og det universitære uddannelsessystem. Det, der efter sammenlægningen af kirurgi og medicin i 1838 var blevet én lægegruppe, blev selvklart vedvarende udfordret af andre og overvejende lavere positionerede grupper i det medicinske felt.

Senere, fx med Panum som nyansat professor ved Københavns Universitet, kunne man se en lignende udgrænsning af andre positioner; nu med henvisning til nødvendigheden af "den naturvidenskabelige metode ved studiet af menneskekroppen". Ved tiltrædelsen af professoratet sagde Peter Panum, i forlængelse af Fengers synspunkter, at de læger, der ikke forstod naturvidenskabernes nye rolle i lægevidenskaben, placerede sig på samme uvidenskabelige niveau som "Homoøpatherne" og "Salt- og Øl- Doktorerne" (Skydsgaard 2006: 232). Gennem henvisning til særlige typer af videnskablighed, forskellige grader af succes med klinisk lægepraktik og alliancer med konge og statsapparat lykkedes det lægegruppen – trods store udfordringer medieret gennem den nye patologiske og klassifikatoriske medicin og dens udfordring af den gamle lægekunst – at opretholde og forbedre sin position i det medicinske felt. I bakspejlet er det interessant, at strukturen i medicinsk felt kunne overleve den udfordring, som blev initieret gennem opkomst af den nye medicin. Magtrelationerne kunne opretholdes, selv om grundlaget for dem blev voldsomt omkalfatret. I det følgende beskrives

nogle strategier, som kan ses iværksat primært af lægegruppen med henblik på at opretholde egen position som del af magtrelationen; dvs. strukturen i medicinsk felt.

Positionsstrategier

- *Kontinuerlig terapeutisk tradition*

Både før og efter sammenlægningen af medicin og kirurgi i 1838 kan man rekonstruere en række strategier, som blev taget i anvendelse af de kæmpede positioner i det spirende medicinske kampfelt. Inspireret af den bourdieuske optik anvendes begrebet positionsstrategier, som har visse ligheder med professionsstrategi. Begrebet dækker det fænomen, at de respektive positioner investerer på markedet med henblik på at akkumulere kapital, der kan anvendes til at forbedre eller opretholde deres respektive positioner. En af disse virksomme, men helt overvejende implicite, strategier var at stå sammen om de gamle koryfæer og deres tænkning som led i den samlede interesse i at værne om positionen.

Her fremhæves som et eksempel, hvordan den omtalte brydningstid kunne tænkes at opløse medicinen ikke bare som videnskab, men også som professionel praksis. Hvordan kunne medicin som den dominerende position klare udfordringen fra den moderne Parisiske videnskab?

Det er tidligere beskrevet, at den periode, der bliver betegnet som en brydningstid i dansk medicin, i høj grad var præget af stabilitet snarere end af forandring i den kliniske praktik. Alligevel kan man tale om nogle forandringer i den måde, som også professor Bang agerede på i sine beskrivelser af klinisk praktik. I forhold til en analyse af positionsstrategier er det interessant, hvordan disse forandringer blev begrundet både af Bang selv og ikke mindst af hans kolleger. I den periode⁸ argumenterede han hele tiden for kroppens egen lægekraft og dermed også for en ret henholdende lægelig intervention, mens han i 1820'erne havde talt for udstrakt brug af brækmidler, som havde været hans yndlingsmedikament. Hen mod 1850'erne blev brækmidlet imidlertid ikke længere set som et attraktivt middel i forhold til tyfusbehandling. Ifølge Skydsgaard var Bang selv klar over dette holdningsskift, og han forklarede det med de "atmosfæriske forhold". Den epidemiske konstitution havde ændret tyfusfeberens karakter, "således at den ikke længere krævede behandlinger med galdeudtøm-

melser" (Skydsgaard 2006: 196). Også andre læger forklarede den ændrede brug af lægemidler ved at henvise til ændret epidemisk konstitution, og til at tyfusfeberen var blevet mildere. Her beskriver Skydsgaard også, at

Forklaringerne kan tolkes som et udtryk for, at lægerne holdt sammen som profession. Lægerne var varsomme i deres kritik af hinanden og ønskede måske ikke at lægge sig ud med en ældre kollega. Man respekterede, i hvert fald på skrift, at de ældre eller afdøde kolleger havde haft en gyldig grund til at behandle tyfuspatienterne på en anden og mere aktiv måde. Derved forsøgte lægerne at tegne et billede af en kontinuerlig terapeutisk tradition" (Skydsgaard 2006: 196).

Det virkede åbenbart, at både den enkelte mediciner og gruppen som sådan agerede indenfor én og samme position; dvs. en social gruppe, som pålagde en adfærd, herunder primært implicite men også eksplicite sociale regler, der tilsagde, at alle var bedst tjent med en slags fortrængning af visse sider af de kollegiale praktikker. Medicinergruppen som sådan, dvs. som en position i et kampfelt under opbrud, var under voldsom udfordring i den pågældende periode. Det er også helt tydeligt, at det primært er eftertiden, der har dømt Bang som bagstræberisk og som værende imod den nye medicin. I hele den lange periode fra 1818 til 1874 har Bang objektivt været del af en dominerende position i den danske medicin, og om end der har været en række kampe internt med ligestillede, som fx Fenger og Panum, så har alle grundlæggende været medicinere (læger). Kættene der ville afstedkomme forandringer i måder at tænke og arbejde på, måtte gå gennem anerkendelse af feltets grundlæggende spil og spilleregler. Radikale brud var til en vis grad mulig i tænkningen om et fænomen på videnskabens side, men feltet var ikke mindst virksomt gennem stabilitet i måder at praktisere, dvs. behandle på.

- *Aggressive interventioner*

En anden strategi, iværksat af positionen, involverede et distinktivt moment i forhold til andre positioner, ved måden der blev interverneret på. Skydsgaard gør rede for den antagelse, som han henter hos John Harley Warner, at særligt de amerikanske læger i perioden mellem 1820 og 1885 var forbeholdne overfor brug af diagnoser. Deres identitet var bygget på 'intervention', hvilket vil

⁸ Bang var virksom i over 50 år som professor (i 1818 som ekstraordinær og derefter som ordinær professor til sin fratræden i 1874).

sige meget aktiv behandling ved sygesengen. Warner fortolkede, at den massive intervention med kviksølvpulvere og åreladninger, som de amerikanske læger gjorde brug af stort set uanset sygdommen, var respons på tilstedeværelse af udfordrende positioner. Når lægerne således gjorde brug af disse kraftige behandlinger med synlige virkninger, så kunne det altså tolkes som en professionsstrategi rettet mod fx eklektikere og homøopater, som tilsyneladende truede med at invadere de amerikanske hospitaler. "De ortodokse læger var nødt til at positionere sig, og dertil var åreladningen og kviksølvpulveret de perfekte midler, fordi de demonstrerede handlekraft og kontrol over kropsprocesser" (Skyds-gaard 2006: 106).

Porter beskriver også sådanne sociale og professionelle distinktive strategier. Han fortæller fx om den amerikanske læge Rush, der var meget radikal i sine behandlinger: "Under anførsel af Rush gik de veluddannede læger til den modsatte yderlighed og gjorde drastiske behandlinger til deres varemærke – ikke mindst for at adskille sig fra de uautoriserede behandles fromme tro på natur, urter og vand" (Porter 2003: 320). Han kaldte kviksølv en ufarlig og næsten universel medicin. (ibid.: 266)

- *Alliancer med staten*

Ud over disse typer af interventioner, der indgik som strategier i at løfte en position, var det også tydeligt at medicinerne, og siden hen lægegruppen, i hele perioden investerede gennem at påvirke kongen og statsapparatet. En stor magtfaktor i regulering af sundhed, sygdom og behandling var at medvirke i, hvem der fik adgang til at udvikle og sælge lægemidler (fx kvaksalverforordningen i 1794), hvem der medvirkede i udvikling og tilsyn med love og forordninger på sundhedsområdet, samt hvem der kom til at sidde i diverse institutioner, såsom Sundhedskommissionen eller Sundhedskollegiet. Til uddybning af de mange alliancer mellem medicin og staten i den pågældende periode: se Jørgensen (2007). Over de omkring hundrede år ses det, at sundhed og sygdom i stadig større grad reguleredes gennem love og forordninger. På samme tid etableredes og forrykkedes praktikerne langsomt (fx hvad man gjorde i forhold til diverse sygdomme), og ikke mindst skete der en gradvis uddifferentiering, dvs. inklusion og eksklusion, af hvem (bartskeerere, kloge mænd og koner, jordemødre, medicinere, kirurger), der måtte gøre hvad og hvor (fx indvortes og udvortes) – ikke mindst med hvilke midler (fx salver, afføringsmidler).

- *Alliancer med præster og lærere*

I dag kan vi se, at i perioden fra 1750 og 100 år frem etableres konturerne til det, der efterfølgende fremstår som et relativt autonomt medicinsk felt. Noget, der bliver tydeligt i rekonstruktionen særligt af Bonderup, er, hvordan lægegruppen indgik i forskellige former for alliancer med ikke blot staten i forsøget på at regulere sygdom og sundhed på forskellig måde. Det interessante er, hvordan andre statslige institutioner og udøvere, såsom præster og skolelærere, ligeledes blev inddraget i det, man kunne kalde de medicinske praktikker. Det vil sige til støtte og 'back up' af en dominerende position i feltet. Her følger analyser af, hvordan disse relationer mellem dominerende positioner i to forskellige felter, et religiøst og et medicinsk, gensidigt understøttede hinanden. Man kan klassificere præsternes alliance med lægerne på følgende to niveauer: En alliance som var informerende/formidlende, og en som var rapporterende/opsporende.

I forhold til den informerende og formidlende funktion kan man sige, at præsterne dels var knyttet til sogne, og som sådan var de rent konkret tilstede blandt sognebørnene; dvs. ikke blot blandt godsejerne og gårdmændene men særligt blandt almuen og dennes sprog og kultur. Lægerne, og særligt medicinerne, beskrives i hele perioden som værende fine og distancerede i forhold til befolkningen på landet. Præsterne derimod talte med disse grupper og havde i langt højere grad deres tillid i forhold til både religiøse og verdslige forhold. I den egenskab så man eksempler på, hvordan præsterne pålagdes og påtog sig at udbrede information og instruktion i koleraforebyggelse:

[p]ræsterne skulle formane deres konfirmanter til straks eller snarest muligt at lade sig vaccinere. Først ved brylluppet blev det alvor: ingen vielse medmindre parret påviseligt var vaccineret eller havde overstået de naturlige børnekopper (Bonderup 2006: 64).

Præsterne var ikke-eksperter og havde ingen egentlige magtbeføjelser, men de afstedkom som nævnt at mange, og snart stort set alle, lod sig vaccinere. Når almuen var mistroiske overfor koppevaccinationen, var det lærere og præster, der måtte gå forrest og vise vejen ved at lade deres egne familier vaccinere. Man ser, hvordan fx skolelærere også blev inddraget direkte i medicinsk arbejde med opbakning til de sundhedsprincipper, som var motiveret af lægerne. Præsterne havde ofte også læst

medicin, og der var dengang som nu selvklart flydende grænser mellem sygdom, sygdomsbehandling, smertelindring og religion.⁹ Direkte strid mellem religiøse og medicinske principper blev tydelige, når nyfødte børn efter lovebefaling skulle døbes i kirken indenfor de første otte dage (Bonderup 2006: 140). Her argumenterede læger for, at det var farligt for spædbørnene at blive afkølet på turen til kirken og under opholdet i denne. Der var en voldsom debat mellem præster og læger over 20 år, og præsterne stod helt uforstående over for problemet, eftersom de vidste "hvordan bønderne svøbte deres børn, når de førte dem til kirke, lagde dem til skødet med deres hvide, varme kåber omkring dem og altid havde et varmt bryst at lægge dem til" (ibid.: 142). I en forordning fra maj 1828 blev der mæglet mellem de involverede parter, idet der kom særlige regler for sommerbørn, der skulle døbes efter otte ugers forløb, mens vinterbørn kunne vente til senest ved udgangen af maj.

I forhold til den rapporterende og opsporende funktion gives der en del eksempler på, hvordan præsterne meldte tilbage til staten, lægerne eller sundhedsrådet, når og hvis der blev konstateret for udpræget brug af kloge mænd eller koner, hvis der var stor børnedødelighed i sognet osv. I sager, hvor staten via medicinalforordningen af 1672 skulle bestemme hvem af de privilegerede apotekere, der måtte sælge gift (rottekrudd eller arsenik), var det præsten, der skulle attestere og dermed legitimere overfor staten hvem, der var pålidelige og retskafne (ibid.: 109).

Det var ligeledes en oplagt mulighed for apotekere at sælge medikamenter til fuskere eller semi-fuskere, dvs. kloge mænd eller koner, som uden at have den tilstrækkelige semi-autorisation udviklede medicinsk behandling til indvortes eller udvortes brug. Her beskrives, hvordan en distriktskirurg i 1820 påtalte en bondekarl ved navn Christen Thorstensen, herunder hvordan apotekeren muligvis understøttede den ulovlige medicinske behandling:

Christen Thorstensen.... er en sand studiosus philosophiæ occultæ, han kan mangfoldige Kunster - f.ex.

for gode Ord og Betaling slaar han Øine ud paa Folk - forgiører og forhexer samt helbreder for Forgiørelse og Hexerie - helbreder med Signum og Maalen - laver kostelige Salver, Plaster, Pulvere, Piller og Draaber, kort sagt udøver saavel den chirurgiske som medicinske Praxis. Selv tillaver han sine Medicamenter - thi Apotheqveren forsikkrer, at han intet faar hos ham... (Bonderup 2006: 151).

Det viste sig, at der havde været en del døds ofre i forbindelse med en "halsepidemi blandt børn", blandt andet fordi Thorstensen havde ordineret for skrap medicin, og i den forbindelse blev både apotekeren og præsten således inddraget i statens undersøgelse. Byfogeden kunne fx trække på præstens viden om Thorstensen og om epidemiens udfald samt om ofrenes og deres forældres navne.

I sager, hvor kloge mænd og koner søgte om tilladelse til semi-autorisation, indgik præster også ofte med at legitimere ansøgere, som fx da Jørgen Hansen i 1795 søgte om tilladelse til at helbrede arm- og benbrud.¹⁰ Præsterne støttede godt nok ofte de kloge, men samtidig fungerede de som statens udsendinge, der kunne deltage i at iværksætte sundhedsbestræbelser fra det medicinske politi, og samtidig kunne de bidrage med en slags opsporing og rapportering, når sygdoms eller sundhedsprincipper ikke blev efterlevet. Det sidste var særligt gældende på landet.

Fra Hippokrates til den nye videnskab

Den periode, vi fokuserer på i denne tekst, betegnes som en brydningstid inden for dansk medicin. Hvordan kan det være, og hvad var det for nogle brud, der var tale om? Det kan opsummeres i følgende forskydninger: Med den moderne medicinske videnskab blev fokus flyttet

- fra den syge til sygdommen
- fra det individuelle som substans til sygdommen

⁹ Visse præster overskred tilsyneladende den fine grænse for arbejdsdeling. I en rundspørge, som Sundhedspolitikommisjonen udsendte i 1803, kunne herredsprovst Platon læse, at der krævedes streng "Aarvaagenhed og Straf for uberettiget Praxis og Quaksalverie af Præster, Kiellinger, uprøvede Studerende". Provsten klagede på egne og præsters vegne til biskop Balle over, at "præster og kiellinger" stod lige efter hinanden. Sundhedskommisjonen vedtog enstemmigt en undskyldning (Bonderup 2006: 149).

¹⁰ Han fik her anbefalinger fra præsten, fysikus og amtmanden i dette tilfælde fra Hindsgavl amt. Kirurgisk akademi svarede med to tunger. Dels havde ansøgeren ikke demonstreret sin kunnen for fysikus, som kun havde snakket med ham, og han havde kun "detailviden og kunne derfor forvolde stor skade". Samtidig mente akademiet, at han som hidtil måtte komme "ulykkelige fattige til hjælp, indtil den ordentligt beskikkede læge kunne tilkaldes" (Bonderup 2006: 160). Dette svar gav en åbning, som mange "kloge" tilsyneladende benyttede ifølge Bonderup. Hvem var ikke fattige; og det tog ofte lang tid, før de legitime læger kunne komme til stede ude på landet. Det blev således henlagt til amtmanden at fortolke skriftet, og ofte lod han de kloge fortsætte med at praktisere.

- som substans
- fra unikke sygdomsprocesser til standardiserede og klassificerede naturprocesser
- fra en relation mellem læge og patient til en relation mellem sygdommens proces og den medicinske intervention
- fra en bøjelig, fleksibel og sensibel intervention der aflæser sygdommens forløb til en radikal og objektgørende intervention
- fra at lytte til patienten med henblik på at korrigere interventionen til at være rettet mod at stille diagnosen
- fra fokus på holistisk perspektiv hvor tid, rum og luft var involveret til isolatorisk perspektiv hvor kroppen var objektet
- fra 'den enkelte læges sygdomsteori' til 'sygdommens teori'

Disse forskydninger beskrives som den medicinske videnskabs forandring fra den hippokratiske medicin til den videnskabelige medicin. Hippokrates skrev i lægeden, at han "ikke vil skære, selv for sten, men overlade det til dem, der praktiserer den gerning" (Porter 2003: 63). Dette skyldes ifølge Porter to forhold. Det ene er, at den hippokratiske ed forbød at skære i menneskekroppen (selv for stensygdom), og samtidig var der tale om en arbejdsdeling, der reserverede til kirurgien fx at behandle krigslæsioner. Kirurgien blev anset som laverestående. Det var et håndens snarere end et åndens arbejde. Det blev også afspejlet i fagets navn. Ordet *kirurgi* stammer fra det latinske *Chirurgia*, der igen stammer fra det græske *cheiros* (hånd) og *ergon* (arbejde). Kirurgien var et håndværk. (ibid.: 59). Den foretrukne hippokratiske behandling var diætbehandling.

I modsætning til får og geder kunne mennesket ikke spise grov kost. En god kost var afgørende for helbredet, og det førte til, at man sagde: "den første kok var den første læge". Men kost var mere end mad og drikke - diætetica (diætbehandling), lægekunstens hjørnestein omfattede hele livsstilen [...] Om diæt tilrådede motion, der altid har været et vigtigt element i den fribårne græske kultur, og indeholdt også råd om seksualitet, badning og søvn" (Porter 2003: 59).

Ole Bang beskrives som repræsentant for den hippokra-

tiske medicin.¹¹ I Bangs medicinske system var ideen om organismens lægende kræfter tæt forbundet med en bestemt opfattelse af lægekunsten. Det var naturens lægende kraft, der skulle være overordnet lægens behandlinger (Skydsgaard 2006: 96-97). Lægen skulle være naturens tjener, fordi organismen selv fremkaldte helbredende symptomer i de fleste sygdomme. Han skulle være god til at fortolke naturen, fordi dens lægende kraft undertiden var 'skjult' eller 'blokeret'. Det var selvklart svært at vide, hvornår naturen var på rette vej, og hvornår den skulle bringes på plads (ibid.: 97). Lægen måtte derfor, hvilket analysen af Bang også viser, være tæt ved patienten og løbende observere patientens tilstand. De antikke læger havde observeret, at mange sygdomme var knyttet til en passage af væsker ud af kroppens åbninger, for eksempel når kroppen udskilte slim gennem næsen ved forkølelse eller kastede mavesaft op ved mavesygdomme. Således havde kroppens udtømmelser fået stor opmærksomhed, hvorfor en del af den hippokratiske terapi forsøgte at imitere disse processer ved hjælp af lægemidler som brækmidler og åreladninger, der befordrede væsker og sekreterers udskillelse fra menneskets organisme. Kroppen var i evig vekselvirkning med det omgivende miljø. Det væsentlige for sundhed og sygdom var det, som kom ind i kroppen, og det, som kom ud af kroppen. (ibid.: 97-98). Principperne, Bang gjorde brug af, var fx udtømmende-, hostefremkaldende-, emetiske- (mavesaft op), vanddrivende- og sveddrivende metoder, nyse- og afførende midler samt opstemmende, oplivende eller vækkende behandling (ibid.: 96-99).

Som en anden og udfordrende teori voksede den moderne, klassifikatoriske og patologiske medicin frem. Fra obduktionsstuerne på hospitalerne blev en helt ny antagelse, et helt nyt blik¹² og en helt ny teori om sygdomme mulig og nødvendig. Lægerne dissekerede ligene, og ved opskæring af de døde kroppe og kropsdele,

¹¹ For nogle har Ole Bang personificeret "traditionen og det uvidenskabelige" (Skydsgaard 2006: 250). Det fremføres fx af Egill Snorrason, at Ole Bang forhindrede og forsinkede den udvikling, som var initieret af Pariserskolen. Fra et felperspektiv ville man kunne sige, at feltet ændrede sig, og nye positioner tog over. Ifølge Skydsgaard skete der ligeledes forandringer med Bang i perioden.

¹² I Pariserskolen trak man på iagttagelser fra hospitalerne, som havde masser af "klinisk materiale", og de fund gav bedre vej til patogenesen end de subjektive symptomer. Laennec og Bayle m.fl. udviklede en diagnostisk evne ved omhyggeligt at undersøge flere lig, end nogen læge tidligere havde gjort. Den kliniske medicin stilede efter at blive en videnskab. Den beroede på "blikket" (klinisk objektivitet) og skulle læres gennem talrige timers nattevagt på afdelingen og i lighuset (Porter 2003: 312).

såsom hjerte, lever, tarme mv., blev sygdommen lokaliseret på en ny og epokegørende måde. I Paris – med den udfordrende medicinske udvikling – var lighuset ved hospitalet det vigtige sted. Det var her, man kunne erkende, hvor sygdomme befandt sig, og gennem talrige obduktioner lærte lægerne det, som var blevet den vigtige viden om sygdomme. Det beskrives, hvordan læger fra hele den vestlige verden rejste til Paris for at gå stuegang og obducere med de store nye medicinske helte. Omkring 1850 repræsenterede laboratorierne i Tyskland det, Porter beskriver som de nye helligdomme. I laboratorierne blev den nye fysiologi og patologi udviklet. Her kunne man foretage yderligere undersøgelser, dvs. mere end iagttagelse, såsom mikroskopi, vivisektion, kemiske undersøgelser og alt, hvad der kunne måles, vejes og afprøves i enestående og kontrollerede omgivelser (Porter 2003: 320, 528). Stetoskopet blev udfordret af mikroskopet, som da det var godt udviklet, kunne bidrage til en ny disciplin i form af histologien; dvs. man blev i stand til at se, at væv ikke bestod af kugler men af fibre. Det blev nu muligt på en helt afgørende måde at udfordre, hvad der blot var til rådighed for det almindelige øje, og efterhånden fik sygdomssøgningen også begreber som cellebiologi og cellepatologi. I slutningen af 1800-tallet var det almindeligt at farve præparater, og det blev muligt at studere arteriernes muskellag og nyrenes tubuli. Videnskaben var flyttet fra patologernes sektionssstue til hospitalernes laboratorier, og nye artefakter, der frembragte nye indsigter, måtte forsøges koblet til nye teorier om kroppens virkemåde. Før havde huden været et 'vindue' til organerne, og udvortes behandling blev iværksat via behandling med kolde eller varme omslag, grødomslag, cremer mv. Nu blev medicinen, dvs. i teorien, orienteret mod at beskrive og forklare sygdomme indeni kroppen og i kropsdele, og den enkelte patient og dennes sygehistorie blev nu relateret til andre og sammenlignet med disse.

I Porter's medicinshistorie gøres en del ud af opkomsten af den videnskabelige medicin i 1800-tallet; herunder Parisermedicinen som med nye programmer for medicinsk undersøgelse, nye sygdomsbegreber og nye forskningsmetoder udfordrede fx den hippokratiske medicin. Parisermedicinen blev kaldt anatomisk-patologisk for at skelne den fra den ældgamle, holistiske humorale balance. Han beskriver den særlige parisiske hospitalsmedicin, der var karakteriseret ved den videnskabelige iagttagelse og baseret på patologisk anatomi, læsionens paradigme og kvantificering: "Parisermedici-

nen hyldede oplysningstidens empiri, som man fandt den hos filosofen og lægen Pierre Carbanis (1757-1808), og den gyldne regel lød: 'Læs lidt, se meget, gør meget'" (Porter 2003: 306). Porter fortsætter:

Skønt disse ændringer inden for medicinen var betydningsfulde, må den pludselighed, hvormed de indtrådte, ikke overdrives. Tidligere tiders læger havde gået deres triste stuegange, havde fremvist deres fattige patienter for de studerende, og som vi har set, var der vokset en klinisk undervisning frem i 1700-tallets Leiden, Wien og Edinburgh. Sammensmeltningen af den kirurgiske og medicinske undervisning havde stimuleret det anatomiske arbejde med kniven og havde fremmet forestillinger om lokale vævsforandringer. Thomas Sydenham og andre havde hævdet, at sygdomme ikke blot var symptom-mønstre, men tydelige og klare helheder, som lod sig klassificere. Fra 1760'erne havde Morgagni betragtet den patologiske anatomi som nøglen til de levende menneskers sygdomme. Den forestilling om lokaliseret sygdom, som opstod i Paris, opstod således ikke spontant, ligesom de procedurer der demonstreredes i de fremmeligste hospitaler, heller ikke omdannede medicinen med et slag. Den elitære privatpraksis undergik ikke større ændringer, og den nye hospitalsmedicin indebar ikke hurtige, terapeutiske gevinster (Porter 2003: 306-307).

Lægevidenskaben havde flyttet sig fra den hippokratiske, direkte observerende medicin til obduktionsstuerne med direkte kig på organer og klassifikation af sygdomme; understøttet af den opkommende statistik¹³ og andre teknologier, såsom stetoskopet og mikroskopet.

Videnskabsviden, klinisk viden og almueviden - *Videnskaben og dens kætttere*

Den nye videnskab medførte nye indsigter i menneskets krop, dets anatomi og fysiologi samt i sygdomme. Med

¹³ Med opkomsten af den videnskabelige medicin i Frankrig beskrives det, at denne var ledsaget af opkomst af numerisk metode, af at tælle. Pierre Louis (1787-1872) anvendte ifølge Porter (2003: 312-313) simpel aritmetik til vurdering af behandlingerne. Et enkelt tilfælde kunne ikke lære ham noget, men hvis to store grupper af tilfældigt udvalgte patienter blev udsat for bestemte behandlinger, så ville forskellen i dødeligheden, opgjort i tal, være af virkelig betydning. Louis banede vejen for kliniske forsøg og leverede modellen til den socialstatistik, som siden blev mere udviklet. Louis viste fx, at ved lungebetændelse var det lige meget, om man anvendte 'tidlig' eller 'sen' åreladning, eller om man trak 'små' eller 'store' portioner af blod (ibid.: 313).

fremvæksten af den nye videnskab skete der forskydninger i det medicinske felt set som et videnskabeligt kampfelt. Inspireret af den historiske epistemologi, med fokus på medicinens erkendelseshistorie, kan det være interessant at forfølge et par træk, som går på tværs af den fremherskende forestilling om videnskabens direkte nytte for praktikere. For det første viser det sig, at visse positioner i det videnskabelige felt ikke rettede sig direkte mod anvendelse. Porter beskriver fx kliniske nihilister, som ikke anså sig som forpligtede af klinik og anvendelse. Pierre Louis, som var med at introducere det kliniske forsøg og modellen til social statistik (Porter 2003: 312), blev fx kritiseret for at være terapeutisk nihilist, fordi han afkræftede mange af de fremherskende antagelser, der var dominerende, blandt andet om behandlingers effekter (fx at mange behandlinger enten ingen effekter havde eller at de forværrede sygdommen). Louis var styret af mistillid til påstande om strålende behandlingsmæssige resultater. Hans mistillid centreredes især om Broussais (1772-1838), der ligesom Galen anbefalede åreladning for praktisk talt alt. (ibid.: 313). Fremskridt inden for patologien bragte ikke direkte mere viden til det lægelige behandlingsarsenal. Bailie sagde fx: "Jeg ved måske bedre end nogen anden på baggrund af min viden om anatomi, hvordan jeg skal opdage sygdom, men når det er sket, ved jeg ikke bedre end nogen anden, hvordan jeg skal helbrede den" (Porter p. 266). Et andet citat støtter samme antagelse: "Som videnskabelig disciplin kan det ikke være medicinens opgave at opfinde vidundermidler eller udtænke mirakelkure, der kan overvinde døden" udtalte Wieneren Dietl i 1841. Det var medicinens opgave at klarlægge "de omstændigheder, der afgør om folk bliver syge, kommer sig eller dør" (ibid.: 680). Lægen Corvisart formulerede det på følgende måde: "Medicin er ikke kunsten at kurere sygdom" (ibid.: 313).

Af et andet træk ved videnskabeligheden, der også er velbeskrevet af Canguilhem (1988), fremgår det, at videnskabeligheden kan være forud for sin tid, dvs. ikke-forståelig, hvilket fx gælder Harvey. Han fandt allerede i starten og midten af 1600 tallet (ibid.: 211-216) ud af, hvordan blodet cirkulerede, hvilket var en indsigt i direkte konflikt med den fremherskende og legitime viden, at blodet 'bruges op'. Det beskrives således:

Ifølge den traditionelle galenske fysiologi var der to typer af blod: det venøse og det arterielle. De to typer havde hver deres baner og funktioner, der var

afhængige af de tre vigtige kropscentre; leveren (ansvarlig for ernæring og vækst), hjertet (vitalitet) og hjernen (følesans og fornuft). [...] Det arterielle livgivende blod indeholdt pneuma (spirituel luft) og blod, og blev som det venøse blod fordelt til alle legemets dele efter behov, hvor det blev brugt op. Det vendte ikke tilbage til hjertet.

Harvey kunne ikke til fulde gøre rede for blodets stisystem, men han beskrev (på baggrund af eksperiment og iagttagelse), at blodet var i kredsløb; herunder hvordan hjerte og lunger indgik. Men hans analyser stred selvklaart mod de fremherskende antagelser, der var baseret på Galens fysiologi. "Kredsløbet betød, at leveren ikke længere var det bloddannende organ, og når leverens funktion blev anfægtet, hvad kunne så ikke anfægtes?" (Porter 2003: 211-216)

Harvey beskrev altså allerede i starten og midten af 1600 tallet nogle principper om blodet, dets indhold og ikke mindst dets cirkulation, som stred mod fremherskende teori og også lægekunst. For at beskrive hvor provokerende og udfordrende en sådan indsigt var, kan det nævnes, at denne teori udfordrede grundlæggende teoretiske og kliniske principper om fx åreladning. Som Porter siger (ibid.: 216): "Hvad skulle der blive af alle de gamle regler om de rette steder for åreladning (fx ved påsætning af igler, KL), hvis blodet blot strømmede rundt i legemet?". Harvey var på en måde 200 år før sin tid i måden at arbejde 'empirisk' og 'videnskabeligt' på. Anne Eriksen gør i en kommentar til en tidligere version af denne artikel opmærksom på, at Harvey selv var fremmed overfor sine egne fund. Ifølge bogen *Medicine before Science* af Roger French (2003) var Harvey aristoteliker og langt mindre radikal end meget senere litteratur har søgt at gøre ham til. Så vidt jeg har kunnet spore, var hans epokegørende indsigter heller ikke noget, der som sådan udbredtes udover en snæver kreds af fysiologer, dvs. videnskabsmænd. I lægepraksis havde den type indsigt ingen implikationer for, hvordan læger behandlede patienter. Af andre 'kætttere' finder man blandt andet Paracelsus, som forkastede de aristoteliske og galenske principper.

- Ny videnskab og uændret klinik

Der var altså indsigter, som ikke passede ind i de fremherskende teorier og praktikker indenfor medicin, og der var videnskabsmænd, der ikke havde som ærinde, at deres videnskab skulle kunne anvendes som normative principper for læger med patientkontakt. Afhængigt af

hvordan effekt defineres, kan det rekonstrueres, at den lærde medicin kun udviklede få principper over en lang tidsperiode på over hundrede år. Det var også folkeviden, at man ikke uden videre skulle lade sig indlægge på hospitalerne. En læge, der havde været virksom fra 1880 til 1930, beskrev den største ændring i perioden således:

Før den antiseptiske kirurgis dage var der en udbredt og velbegrundet frygt for hospitalet [...] Verden over havde ordet "hospital" vakt mindelser om pest og galskab. Kun få mennesker ville frivilligt lade sig indlægge der... (Porter 2003: 380-381).

Porter opsummerer:

I slutningen af 1800 tallet omfattede de få lægemidler, som var effektive, kviksølv for syfilis og ringorm, digitalis til styrkelse af hjertet og amylnitrit til at udvide kranspulsårerne, kinin mod malaria, colchicin mod urinsur gigt – og meget lidt andet (aspirin blev indført i 1898) [...] Der var ikke noget, der hjalp mod infektioner, ej heller mod alvorlige tilstande som sukkersyge, slidgigt, astma og hjerteanfald. Hvad skulle lægen stille op mod et tilfælde af lungebetændelse? Så sent som i 1920'erne anbefalede lærebøgerne fortsat kalomel som afførende middel og en kraftig hostemikstur (måske med æter) for at hjælpe slimen op, digitalis til at "styrke hjertemusklen", morfin, kloralmikstur og bromidler som sovemidler for at berolige og lindre. Som stimulerende midler anvendtes cognac og ilt, i særlige tilfælde, stryknin. Kampen mod lungebetændelse kunne stå på i flere dage, indtil man nåede "krisen", hvor feberen faldt, symptomerne svandt og rekonvalescensen kunne begynde – hvis patienten ellers fortsat var i live! (Porter 2003: 674-675).

Datidens læge kunne ifølge Porter vælge mellem konservativ behandling (sengeleje, styrkende miksturer, pleje og håb), drastiske midler (kraftige afføringsmidler) eller åreladninger. Det beskrives også, at det var disse typer af behandlinger, som også så at sige blev afkrævet af patienterne:

Dette syn var heldigvis ofte foreneligt med de ældgamle medicinske behandlingsmetoder. Åreladning, svedekure, udrensning, opkastning og andre måder, hvorpå man kunne uddrive onde væsker, var fast

forankret i den folkelige forestillingsverden og afspejlede den medicinske tiltro til disse midler (Porter 2003: 674).

I Porters rekonstruktion af medicinens historie, og ofte til forfatterens frustration, var tænkningen om sygdom og læge-patientrelationen ofte forskellig blandt videnskabsfolk og praktikere på en given tid. Dette gjaldt både under renæssancen, i oplysningstiden, op imod 1800- og 1900-tallet og i tiden frem til i dag. Området omkring folkemedicin eller almuens sygdomsteori, og hvordan den relaterer sig til andre konstruktioner af sygdom, er som nævnt i indledningen hverken belyst eller underbelyst i denne tekst. Den implicite teori om sygdomsteori blandt almuens i de anvendte kilder ser i forskellig grad folkemedicinen som en slags nedfældning af viden fra den medicinske videnskabs og den kliniske lægekunsts område.

Ser vi på relationen mellem opbrud i videnskab og opbrud i principperne anvendt i lægepraksis, beskriver de tre kilder alle, at forandringen var meget kompleks og langsommelig. Dette til forskel fra hvordan, om ikke andet, analyser af perioden inspireret af Foucault (2000) beskriver relationen. Først og fremmest skete der kun meget langsomt forandringer i den udøvede medicinske praktik. Det er slående, at Bang og Fenger – som repræsentanter for henholdsvis den gamle og den nye medicin – stort set havde et lignende repertoire af medicinske principper i forhold til indvortes behandling. Den nye medicin var ændret gennem de nye måder at anskue sygdom, krop og læge/patientrelation på, dvs. teoretisk. Men patienterne på Frederiks Hospital mærkede ikke så meget til, hvorvidt det var Bang eller Fenger, der gik stuegang, dvs. over flere dekader. Fenger bemærkede også selv, at han ikke agerede ret meget anderledes end sin forgænger, som repræsenterede den gamle medicin.

I forbindelse med tyfusfeberens historie i Danmark beskriver Skydsgaard fx, at

[f]orestillingen om, at menneskets sygdomme kunne afgrænses til et lokalt sted i kroppen, vandt indpas og gjorde opfattelsen af sygdommen mere statisk og materiel. Forankringen af tyfusfeberen i en indre læsion betød, at lægerne fik et klarere billede af sygdommens naturforløb og dens karakteristiske symptomer. Hippokratiske forestillinger om sygdom gjorde sig imidlertid også gældende i hele perioden. Tarmsåret blev tolket som et indre hududslet, hvor med organismen forsøgte at rense organismen. De-

batterne i 1840'erne tydeliggør, at nye og gamle forestillinger vekselvirkede og gør det svært at sætte fingeren på et bestemt årti, hvor de ældre ideer afløstes af de moderne ideer. Det er også svært at udpege et brud i terapien omkring 1840. Den medicinske praksis udviste en påfaldende grad af kontinuitet i perioden, hvis man skal dømme ud fra lægernes skriftlige indberetninger. Repertoiret i behandlingerne blev ikke ændret synderligt, men det blev indskrænket. Lægerne mistede troen på at en sygdom kunne knækkes og dermed standses i sit forløb. De traditionelle praksisser blev imidlertid benyttet i en symptombehandling, hvis betydning var omdiskuteret (Skydsgaard 2006: 201).

I et skema, vedr. hovedbehandling af tyfusfeber i perioden fra 1789 og godt 90 år frem til 1852, vises det, hvordan F.L. Bang (Ole Bangs far), Ole Bang (1831), S. Trier (1848) og slutteligt C.E. Fenger (1852) i høj grad vedblev med at anvende de samme typer af behandling af patienterne. Diætetisk behandling,¹⁴ sur mikstur, kolde omslag og afføringsmiddel blev anvendt i hele perioden, dvs. uanset skift i det teoretiske-videnskabelige perspektiv. Det var stadig grundprincipperne fra Hippokrates, formidlet i Ole Bangs "almindelige Febermethode", der udgjorde stammen i behandlingen. Det beskrives, at de kølige og luftige feberstuer stadig var en afgørende foranstaltning, "idet indesluttet luft kunne 'forværre' forløbet af sygdommen". Patienterne fik stadig en særlig kost, kolde omslag om hovedet og en sur mikstur. De fik smurt surdej med sennep under fødderne, og afføringen blev hjulpet på vej af amerikansk olie" (Skydsgaard 2006: 194).

Bang var i øvrigt heller ikke i tvivl om, at dødeligheden i midten af 1800-tallet var faldende, og når læger udskrev og anvendte færre lægemidler, så skyldes det dels, at den nye lægevidenskab havde fået nye indsigter i menneskekroppen; men det skyldes primært, at befolkningen var blevet sundere. De havde lært at værdsætte vigtigheden af diætetikken og dens hovedmidler. "Sundhedstilstanden var også blevet bedre af den offentlige hygiejne, som syntes at "overgaæ" alle andre fremskridt" (Skydsgaard 2006: 243). I den lange periode kan det opsummeres at den konkrete medicinske behandling var styret af principper, der var relativt upå-

virkede af den samtidige udvikling indenfor den medicinske videnskab.

- *Den træge almue og dens fornuft*

I det anvendte kildemateriale ses en understrøm, inspireret af oplysningstiden og dens forestilling om teori og rationalitet, der inspirerede og anvendtes i praksis af de praktiserende, fx lægerne. Ud fra den grundantagelse ses almuen, befolkningen, af og til som værende det 'træge' moment eller det 'tunge' eller dumme moment i forandringsprocesserne. Lægerne var progressive og iderige (særligt Bonderups idehistoriske perspektiv), staten var lovgivende (gav snor eller holdt igen), og befolkningen blev præsenteret som efterslæbet/trægheden. Her kan et eksempel være, at det tilsyneladende gik ud over en af medicinens store opfindere, Harvey's, praksis, at han havde skrevet bogen om lungerne og blodets kredsløb. Her skriver Porter således:

Nye opdagelser indenfor anatomen resulterede kun i få terapeutiske landvindinger – måske ville de have skræmt patienterne. "Jeg har hørt ham sige", sagde John Aubray om William Harvey, "at det gik ud over hans praksis, og at folk kaldte ham gal, da hans bog om blodets kredsløb var udkommet" (Porter 2003: 233).

Staten var, særligt ifølge Bonderup, hele tiden orienteret mod en pragmatisk afvejning af, hvad der var sædvane og praksis i landets distrikter og sogne. Bønderne og almuen, og særligt udpræget folk ude i landdistrikterne, havde for vane at håndtere sygdom på visse måder, som var anderledes end i København og i de store byer. Der var andre fremgangsmåder i forhold til håndtering af sygdom, og ikke mindst var udbuddet af praktikere, dvs. behandlere, anderledes på landet end i byen. Det fremgår også, at det var attraktivt, at de 'kloge' var langt billigere til behandling end de autoriserede, og nogle var til og med gratis. Bonderup nævner, at det kunne være strategisk for de kloge at udbyde deres forskellige behandlinger gratis. I forhold til kvaksalverireglerne viste det sig nemlig at være en formildende omstændighed, når den ikke legitime behandling var udbudt gratis. De kloge fik alligevel en vis betaling, men havde ikke direkte krævet det for deres ydelse (Bonderup 2006: 155).

Fraværet af legitime læger på landet viste sig også i det forhold, at det fx var vanskeligt at få embedslægestillinger besat i provinsen, og også jordemødre foretrak at arbejde i byerne. Der var desuden kulturelle og helt

¹⁴ I dag dækker begrebet overvejelser om sund og nærende kost, men i Bangs forarbejdning i 1800-tallet var der tale om frisk luft, koldt vand og letfordøjelig kost; Skydsgaard 2006: 243.

konkrete årsager til, at medicinerne ikke indgik i almuens repertoire af muligheder. Medicinerne var, som det beskrives, "elitebevidste", de var "få", og de kunne "ikke praktisere". De kunne således ikke kommunikere med andre end Kongen, godsejerne og nogle få fra den gejstlige og borgerlige elite. Der var som nævnt omkring 20 af dem, og "kun en håndfuld af dem boede uden for København, det var embedslægerne, de såkaldte stiftsfysici" (Bonderup 2006: 20).

Det beskrives også hos Porter, hvordan patienter ikke sådan uden videre accepterede, at lægerne anvendte den moderne og videnskabelige medicin, at de var mistænksomme, når lægerne anvendte diverse redskaber på dem (stetoskop, pandelampe osv.), samt at patienterne ved den hippokratiske medicin "krævede", at de skulle have aktiv og virksom medicin ordination – det var ikke nok at tale med dem og give gode råd.

Men hvordan kunne almuens fornuft forklares som andet end bagstræberisk og træg? Det, der ikke gøres så meget ud af at beskrive, er, at patienterne ofte har været sundt skeptiske, mistroiske eller direkte hundeangste for lægerne og deres institutioner. Som et eksempel holdt man sig langt fra hospitalet. Det var kun for de fattige, som det også fremgik af "Frederiks hospital" af Anne Løkke (2007) i 1750. I perioder døde man som fluer på hospitalerne og på fødselsstiftelsen.¹⁵ Almuens hverdagslige forståelse af sygdom, behandling og behandle kunne derfor med rette analyseres som meget adækvat med de objektive vilkår, dvs. læsning af virkeligheden. Man kunne måske tale om en slags intuitiv statistik, når almuen ikke opsøgte læger eller lod sig indlægge på datidens hospitaler. Man skulle holde sig fra hospitalerne; der blev man af og til mere syg (smitet) og mange døde. I den forbindelse var det langt mere attraktivt at trække på de 'kloge', herunder de lokale fødselshjælpere, frem for lægerne (kirurger, medicinere, farmaceuter eller byernes jordemødre). Desuden var en hospitalsindlæggelse på fx Frederiks Hospital fra 1757 og helt frem til 1937 (nu Rigshospitalet) en langvarig og på flere måder omkostningsfuld begivenhed – selv om man var fritliggende – med liggedage i perioden på mellem 31 dage (i 1867) og hele 43-44 liggedage (i 1757 og 1887) (Løkke 2007: 85).

I det forandrede medicinske felt blev nye former for teorier nødvendige. Dette affødte også ændrede præfe-

rencia hos almuen. Der har været en vis, af og til meget stor, spænding mellem de principper og syn, som havde fæstnet sig som legitime hos befolkningen, og udbuddet af behandling og behandlere fra de kloge mænd/koner, bartskeerere og jordemødre til apotekere, kirurger og medicinere. Denne spænding blev ikke mindre med indstiftelsen af den moderne medicin, efterhånden som lægerne begyndte at lytte til kroppen med stetoskop,¹⁶ at undersøge patientens indre øjne med et "ophthalmoscop", at undersøge hals og stemmelæber med brug af "laryngoscop", at tælle puls med et ur samt at undersøge kropsdele med mikroskop og kemiske undersøgelser.

Afsluttende overvejelser

Perioden fra 1750 og godt hundrede år frem var en brydningstid i vestlig og dansk medicinsk historie. Her etableredes de grundlæggende strukturer, i det vi kan kalde det medicinske felt. Feltet var og er kendetegnet af kampe mellem positioner om at udvikle, formidle og anvende viden på sygdoms- og sundhedsområdet. Bourdieus feltbegreb har været inddraget som inspiration til at 'læse' nogle forskeres teoretisk-empiriske konstruktioner. Området skulle yderligere præciseres på forskellig måde blandt andet kunne der distingveres nærmere mellem et videnskabeligt felt (produktion af erkendelse) og et klinisk felt (produktion af klinisk arbejde). Feltbegrebet virker imidlertid anvendeligt til at beskrive og forklare genese og struktur af et område, som nu virker konstitueret med en høj grad af stabilitet (Larsen 2008) og autonomi på samme måde som andre sociale magtfelter såsom politik, jura og økonomi. Det særlige ved feltbegrebet er det relationelle perspektiv og den antagelse, at der kæmpes med forskellige midler om at forbedre eller opretholde en position gennem at sætte sit særlige præg på feltet. Alle har bestræbt sig på at gøre sit varemærke til det gældende og at gøre sine varer til de vigtigste ved at regulere spillet eller spillereglerne. I denne tekst har forskellige sociale grupper været set som kliniske positioner; fra occultister, holister, kloge mænd/koner og bartskeerere til jordemødre, præster, farmaceuter, medicinere og kirurger. Når vi i dag oplever, at visse typer af behandlinger og behandlere ses som legitime, så har det en historie, fx fremvæksten af rehabilitering og 'motion på recept' (Larsen og Larsen 2008). I Danmark er det fx sådan, at alle har naturalise-

¹⁵ I perioden 1757 – 1967 døde der per 100 behandlede (udskrevne + døde) på Frederiks Hospital, Fødselsstiftelsen og Rigshospitalet omkring 10 – 15 %; fra 1757-1817, og også i år 1837, døde over 10 % af de fødende kvinder (efter Løkke 2007: 20).

¹⁶ Laennec opfandt ifølge Porter (2003: 308) stetoskopet i 1816. Han kunne ikke lægge øret direkte til den unge kvindes bryst og lytte (auskultation), og han rullede derfor et ark papir sammen og lyttede gennem dette rør.

ret det sociale produkt, at vi må betale for behandling af vore tænder, mens behandling af det meste af resten af kroppen (indtil videre) tildeles fuld statsstøtte. Det er, om ikke andet indtil videre, gratis at blive undersøgt og behandlet, fx opereret, på andre kropsdele. Det virker åbenbart, at denne opdeling af og på kroppen kan henføres til sociale stridigheder i det medicinske felt. Det er ikke kroppen, gud eller generne, der i sig selv lægger en retning for dette. Odontologi, sammen med en række andre typer af indsigter, videnskab og intervention, har tabt nogle kampe i det medicinske felt – og andre har vundet.

Det fremgik af rekonstruktionen, at kirurgi og medicin blev sluttet sammen med det resultat, at denne position blev forstærket i det medicinske felt. En række strategier blev iværksat for at forbedre og opretholde den dominerende position, såsom sociale fortrængninger af de udfordringer som medicinen blev udsat for med opkomsten af den moderne videnskabelige medicin i overgangen fra de hippokratiske principper. Som eksempler kan nævnes brug af aggressive interventioner, alliancer med stat og konge samt det faktum, at præster og lærere blev involveret for at give opbakning til lægernes strategier. Man erkendte også gennem analyserne, at den videnskabelige udvikling i feltet i høj grad forblev akademiske stridigheder, som kun i lille udstrækning satte aftryk i den konkrete lægelige behandling.

Det var ligeledes en grundtanke, at der var stor stabilitet i principper om sygdom og sundhed; herunder at gamle principper var virksomme i det nye. I hverdagslivet hos almindelige mennesker, i det professionelle lægelige liv og helt ind i det, som tænkes mest som den evidensbaserede medicinske praktik, overlevede en række hævdevundne hippokratiske principper. Det vigtigste princip var måske, at kroppen er sin egen læge. Det beskrives et sted, at der er en indre læge (kroppen) og en ydre læge dvs. medicinen. Længe inden lægerne var begyndt at kigge ind i kroppen og studere legems-væsker, og mange år senere anatomi og fysiologi, var kroppen i gang med at regulere diverse funktioner og aktiviteter ved hjælp af en række feedbackmekanismer, hormoner mv. Det har i årtusinder, med eller uden Hippokrates, været en virksom folkemedicin, dvs. et helsebringende princip. Dette har i høj grad været kommunikeret fra den ene generation til den næste, ret upåvirket af hvordan den lærte medicinske videnskab har set ud. Skydsgaard beskriver fx, hvordan han og tidligere generationer til stadighed sørger for, at deres børn har godt

med tøj på; og helst den nødvendige mængde af uld. Det er, som han siger: ”En udbredt opfattelse, at kulde og afkøling kan fremkalde infektionssygdomme som forkølelse og lungebetændelse”, og han fortsætter:

Selv hos uddannede læger, som mig og min hustru, har den nødvendige mængde uld på vores børns kroppe fremkaldt hidsige debatter om vores børns sundhed til trods for, at der intet står om vejrets betydning i vor tids medicinske lærebøger - kun i Bangs lærebøger fra 1800 tallet, som lever videre i folkemedicinen.

Det nævnes også, at Bangs medicinske sygdoms- og sundhedslære lever videre i forestillinger om den rette, balancerede livsstil samt i forestillingen om, at hjertesygdom forbindes med både fed mad, for lidt motion og psykisk stress (Skydsgaard 2006: 252). Det fremhæves desuden, at Bangs ideer om kroppens udtømminger som godartede processer kan genfindes, når folk går på fastekure for at udrense tarm og krop, eller når de lægger sig under to dyner for at svede en forkølelse ud.

Nu kan man diskutere, hvorvidt det præcis er Bangs lidt gammelmødige og defensive principper i forhold til sygdom, der er virksomme og overleveret til nutiden, om end han publicerede en lang række bøger i hele sin aktive karriere. Inspireret af Bourdieus praktikteori kan man argumentere for at folkelig praktik i forhold til sundhed og sygdom ikke styres af videnskab eller professionsmæssige foreskrifter – om end disse vidensformer kan være i dialog med, ledsagende, udfordrende og også støttende og bekræftende af den folkelige viden. Som sådan er Bang som videnskabsperson eller hans specifikke indsigter ikke særligt vigtige i aktuel samtid. Der er imidlertid ikke tvivl om, at Bang, som fortælling om en positions vækst og fald – i et felt under forandring på grund af indre feltkampe og stridigheder samt feltteksterne udfordringer – er lærerige som et blik der kan rettes mod nutidens relationer mellem dominerende og dominerede positioner i det medicinske felt. Aktuelt domineres det medicinske felt af positioner som retter sig mod gener, biologi og begreber om videnskabeliggørelse og evidensbaseret af videnskab og medicinsk praktik. Den medicinske videnskabshistorie vil ikke vide af en type eller position, som den Ole Bang repræsenterede, og derfor er han stort set blevet fortrængt af den ortodokse medicinske videnskabshistorie. Hvis Bang i givet fald blev introduceret, var det som en ’forhindring’ eller som en ’forsinker’ af den vej, som viden-

skaben gik. I denne lap på lap, dvs. lineære og akkumulative, videnskabshistorie udviskes sporene af sådan noget, som det Bang stod for. Kigger man imidlertid igen ned over, hvad den dominerende videnskabshistorie fortrængte, er det tydeligt, at nogle dimensioner og logikker herfra med fordel kunne gentænkes både i medicinsk videnskab og i medicinsk praktik.

Kristian Larsen

Kristian Larsen, RN, M.Ed. PhD

Professor / Professor Nursing Science

Oslo University College, Department of Nursing, Faculty of Health Sciences, Postbox 4, St Olavs plass, 0130 Oslo, Norway Visiting address: Stensberggt. 27

Email: Kristian.larsen@hioa.no

Abstract

Transformation in Medicine, 1750 – 1850: Positions, Struggles, Science and Practice in the Medical Field.

How was the medical field constituted and changed from the Hippocratic medicine to the modern classificatory and pathological medicine from 1750-1850? The article summarizes empirical insights from three studies (Skydsgaard, Bonderup and Porter) of the period. These insights are sought theorized with inspiration from Bourdieuian concepts like field position, capital and strategy and Bourdieu's theory of practice. It is a dramatic period in medical history but also a time of great stability and inertia in medical practice despite epistemological breaks in medical science. 'Lay' knowledge, 'clinical' knowledge among physiologist and 'research' knowledge are differently positioned, sometimes constituting and supporting each other, often opposed to each other in conflict. Positions in the field occupied by physiologists, surgeons, empiricists and pharmacists are struggling, applying strategies like 'aggressive interventions', 'alliances with the state' or 'alliances with pastors and teachers'.

Keywords

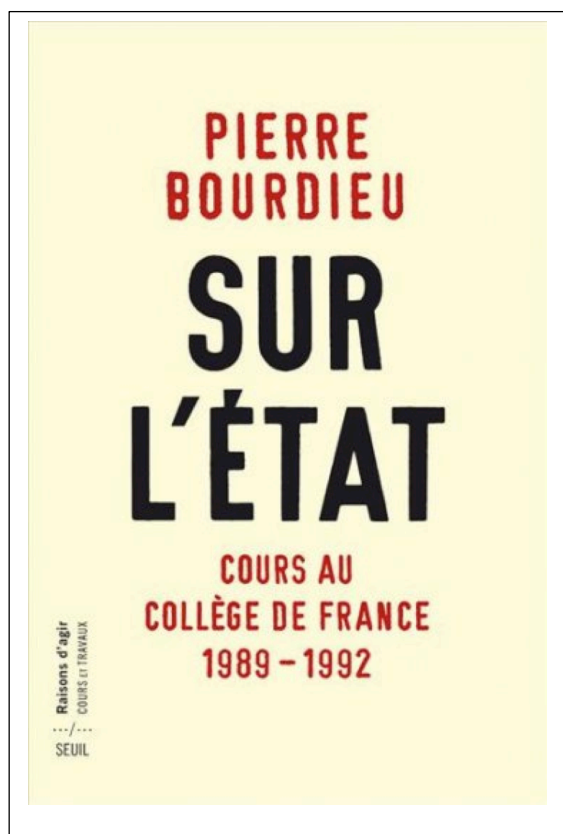
Bourdieu, Sociology of medicine, Medical history, Medical field, Epistemology, Positions in medicine, Research and practice

Referencer

- Bourdieu, P. 1977. *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Cambridge University Press. Oversat til dansk: *Udkast til en praksisteori*. København 2005.
- Bourdieu, P. 1986. *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Bourdieu, P. 1988. *Homo Academicus*. Cambridge: Polity Press.
- Bonderup, G. 2006. *Det medicinske Politi – sundhedspolitikken i Danmark 1750-1860*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Canguilhem, G. 1988. *Ideology and rationality in the history of the life sciences*. Cambridge: The MIT-Press.
- Glasdam, S. 2001. Det danske hospitalsvæsens opståen. In *Praktik, erhverv og uddannelse*, red. K. A. Petersen, Akademisk Forlag.
- Foucault, M. 2000. *Klinikkens Fødsel*. København: Hans Reitzels Forlag.
- French, R. 2003. *Medicine before Science - The Business of Medicine from the Middle Ages to the Enlightenment*. Cambridge University Press.
- Jørgensen, E. B. 2007. *Genese og struktur af klinisk medicin og klinisk sygepleje - om hvordan medicin og sygepleje som moderne fag, erhverv og uddannelser har konstitueret sig i Danmark samt forbindelsen mellem dem. For lægeerhvervet er perioden 1736-1937 og for sygeplejeerhvervet er perioden 1863-1937*. Forlaget Hexis 2007.
- Larsen, K. 2007. Videnskaben mellem kontinuitet og brud – hvad siger den historiske epistemologi og kan pædagogik og sociologi lære af den? *Praktiske Grunde* 2: 5-19.
- Larsen, K. 2008. Sundhedsprofessionernes kamp – hvorfor opretholdes status quo over tid? – om stabiliserende faktorer i det medicinske felt. In *At sætte spor på en vandring fra Aquinas til Bourdieu*, red. K. A. Petersen & M. Høyen. Forlaget HEXIS.
- Larsen, K. 2009. Kroppe – sundhed og social ulighed. In *Folkesundhed – I et kritisk perspektiv*, red. S. Glasdam, 188-218. København: Dansk Sygeplejeråd, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- Larsen, N. S. & Larsen, K. 2008. Rehabilitering og 'motion på recept' – sociologiske perspektiver. In *Sociologiske perspektiver*, red. K. Jensen og N. R. Jensen. DPU's forlag.
- Løkke, A. 2007. *Patienternes Rigshospital*. Gads forlag. Narayana Press, Gylling.
- Porter, R. 2003. *Medicinens historie fra oldtid til nutid*. Rosinante paperbacks [engelsk version 1997].
- Skydsgaard, M. 2006. *Ole Bang og en brydningstid i dansk medicin*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

Bourdieu's forelæsninger om statens genese

Anmeldelse af Carsten Sestoft

**Pierre Bourdieu: *Sur l'Etat*.
Cours au Collège de France 1989-1992
Seuil/Raisons d'agir éditions, 2012**

Dette er det første bind med udskrifter fra Bourdieus forelæsninger fra Collège de France; planen er tilsyneladende at udgive dem alle i en ikke nærmere specificeret orden. Som titlen siger, handler de 23 forelæsninger fra 1989 til 1992 om statens genese. Hovedpointerne er i det store og hele kendt fra Bourdieus artikler om staten, så bogen indeholder derfor ikke så meget nyt i de store træk om Bourdieus analyse af staten for den, der har læst de pågældende artikler eller Hansen og Hammerslevs oversigtsartikel om

“Bourdieu og staten” i nærværende tidsskrift (nr. 1-2, 2010), men den er interessant af andre grunde.¹

Bourdieu's fremstilling af stoffet i forelæsningsssalen er for mig at se især interessant på to punkter: For det første fordi han indimellem tillader sig at gå virkelig langsomt frem og dermed forklarer tingene tydeligere end han ellers ofte gør på skrift. Det gælder både, når han laver teoriudvikling, og når han gør noget af det, som han er allerbedst til, nemlig at afselvfølgeliggøre det selvfølgelige. Samtidig metakommenterer han ofte måden, han taler om tingene på. Det fungerer som oftest som en meget pædagogisk vej til at vise, hvad fordringen om bruddet med det prækonstruerede går ud på – eksempelvis når han længe borer i, hvad en statslig kommission er, eller hvad det vil sige, at noget er officielt eller offentligt.

For det andet fordi man ser hans analyse af statens genese blive til i diskussion med en række andre sociologer og historikere, bl.a. Elias, Tilly, Corrigan & Sayer, Eisenstadt, Bonney, Perry Anderson, Barrington Moore, Skocpol og en lang række historikere, som har beskæftiget sig med dele af enkelte staters historie. Også her går han som regel frem i et tempo, så man kan følge med – især er forklaringen på, hvad det er for teoretiske overvejelser, som Corrigan & Sayer mangler for at kunne beskrive deres ideer på en systematisk og konsistent måde, nyttig, fordi den også er en introduktion til nogle af Bourdieus teoretiske grundfigurer i sammenføjnningen af en neokantiansk tænkning (Durkheim, Cassirer) om genesen af historisk variable tænke kategorier og en strukturalistisk forståelse for, at symbolske ordner har en systematisk og sammenhængende karakter.

Samlet set er resultatet måske ikke ligefrem en letfattelig introduktion til Bourdieu i praksis, men bogen er dog tættere end nogen af hans andre skriftli-

¹ Se især Bourdieus to store statsartikler “Genèse et structure du champ bureaucratique (1993) og “De la maison du roi à la raison de l'Etat” (1997), begge oprindeligt publiceret i *Actes de la recherche en sciences sociales* (hhv. nummer 96/96 og 118); førstnævnte findes i dansk oversættelse i *Af praktiske grunde* (Hans Reitzel, 1997).

ge fremstillinger på at give et indtryk af forskning som en søgende proces, hvor modeller opbygges i forhold til andre forskeres analyser og et meget omfattende historisk andenhåndsmateriale, nemlig noget i stil med en håndfuld staters sociale, juridiske og politiske historie i de seneste årtusinder – især England, Frankrig, Kina og Japan. Hvad stoffet angår, er der indlysende nok plads til mange flere detaljer og forklaringer end i de to store artikler om staten, så selv om bogen er uegal i den forstand, at den røde tråd indimellem kan være svær at finde eller fastholde, så er det også på mange måder den bog om statens genese, som interesserede i emnet måske har savnet. For mit eget vedkommende – jeg læste artiklerne for mange år siden – viste eksempelvis de esoteriske diskussioner af forholdet mellem parlament og kongemagt i 1500-1600-tallets Frankrig sig undertiden at kaste uventet lys på mit nuværende arbejde inden for studieadministration.

Metodisk er Bourdieus projekt at opbygge en genetisk model for statens udvikling, hvilket skelnes fra historieskrivning om en enkelt stats historiske udvikling: Målet er en “teoretisk model for en proces, dvs. en mængde af systematisk forbundne udsagn, som kan underkastes systematisk verifikation, og kan gøre rede for så stort en mængde historiske kendsgerninger som muligt.” (s.170) Andre steder, hvor Bourdieu bruger udtrykket ‘model’ (s. 435, 437, 455, 456), viser, at hans epistemologi stadig – som i citatet – langt overvejende er, som han og Passeron og Chamboredon beskrev den i *Le Métier de sociologue* (1968/1973).

Ifølge Bourdieus model har statens genese fire faser, hvis jeg har forstået det rigtigt: I den første fase sker der en kapitalkoncentration som forudsætning for dannelse af en stat, og den form for kapital, som koncentrerer, er ikke kun militær og økonomisk, men frem for alt symbolsk, idet statens strukturering og garantien af et sammenhængende symbolsk univers både i undersåtternes hoveder og i objektive strukturer og ting er vigtigere for at opnå deres lydighed end militær tvang, for nu at sige det meget primitivt. Kapitalkoncentrationen skaber en tvetydighed, idet den skaber universalitet (inden for statens område får man hen ad vejen samme konge, hær, love, kultur, sprog, skole, retstavning osv.), men denne universalitet frarøver samtidig dele af befolkningen deres tidligere lokale herrer, hære, kultur, sprog osv.

Fase to er den dynastiske stat, hvor staten så at sige er en families privateje og ledes af familieoverhovedet, hvorfor reproduktions- og arvefølgestrategier har en stor betydning for den statslige politik, ligesom det private og det offentlige ikke er klart adskilt. Den

dynastiske stat lider af et strukturelt problem, som løses i den bureaukratiske stat, som er tredje fase. Bourdieu beskriver både problemet med to økonomers teoretiske model og med historisk evidens fra Kina: Problemet er, at kongen ikke direkte kan styre undersåttene, hvorfor der må indsættes en mellemmand – en forvalter i bred forstand; men denne mellemmand får i kraft af sin position monopol på informationen mellem konge og undersåtter, og dette monopol giver anledning til en strukturel korruption, som kongen har interesse i at styre.

Den bureaukratiske stat opstår derfor ved, at juristerne med deres egeninteresse i det universelle og deres kulturelle kapital indfører stadig mere komplicerede regler og organisatoriske systemer, som garanterer og regulerer lovformelig forvaltningspraksis fra kongen og ud til den fjerneste undersåt. Dette netværk af regler og organisation skaber samtidig i en lang proces staten og det offentlige som et metafelt ovenover felter for jura, økonomi, militær, kultur, diplomati, videnskab osv. I den bureaukratiske stat, som der ved opstår, afpersonaliseres magtudøvelsen tiltagende, det private udskilles som sådant, og kongen og kongefamilien får en mere og mere symbolsk plads. Et yderst interessant og instruktivt eksempel er de “bureaukratiske handlingers historiske fænomenologi” (s. 474), som analyserer forlængelsen af kæden af aktører (sekretærer, seglbevarere, kansler osv.), som håndterer kongens/statens officielle segl og dermed garanterer, at et papir gengiver en reel kongelig beslutning, og at denne er juridisk forsvarlig. Denne overgang fra fase to til tre varer cirka fra det 12. til det 18. århundrede, og den er ikke rent lineær: Enevælden var et tilbageslag for juristernes kontrol med kongen. En væsentlig dimension ved denne historie er skiftet i reproduktionsform fra fødsel (kongehuset) til fortjeneste i form af uddannelse og kunnen hos juristerne, omend med en interessant ambivalens hos sidstnævnte, som lykkes med at gøre deres embeder arvelige i nogle århundreder og dermed konforme med den dynastiske reproduktionsform. Den fjerde fase er velfærdsstaten, som Bourdieu blot berører flygtigt i den sidste forelæsning, men på en meget interessant måde.

Projektet er, som Bourdieu siger flere gange undervejs, uholdbart og umuligt, fordi det fordrer en beherskelse af et absurd omfattende materiale, som generationer af specialister inden for et stort antal områder har tilvejebragt. Det springende punkt for modelbygning i denne skala kunne siges at være, om man kan nå dertil, hvor man har så meget komparativ indsigt i historiens detaljer, at man kan konstruere et givet fænomen som et “særskilt tilfælde af det muli-

ge”, med Bourdieus sædvanlige Bachelard-citat. Man kan godt have sin tvivl om, hvor vidt det overhovedet er menneskeligt muligt. Bourdieu er sig skrøbeligheden i sin position pinligt bevidst, eksempelvis her hvor han taler om japansk historie: “Jeg er i en meget vanskelig position: Jeg ved for meget til at tale ubekymret som en filosof og for lidt til at tale ubekymret som en historiker” (s.245) – han er kort sagt i en situation, hvor han kan udsættes for kritik både fra filosofisiden og historikersiden, men også samtidig kritisere begge parter for deres manglende ambitioner mht. viden om historien og vilje til at generalisere. Om Bourdieu kommer helskindet igennem projektet, kan der derfor nok være delte meninger om (alt efter hvad man har indsigt i), men at man bør have kompetencer i stil med Bourdieus for at lykkes med det, kan der næppe være tvivl om – især den sjældne kombination af teoretikerens interesse for de store linjer og empirikerens ydmyghed over for detaljerne i kilderne parret med den bredt orienterede strukturalists evne til at genkende en invariant struktur på tværs af områder og historie.

Det eneste punkt, som jeg har så meget førstehåndskendskab til, at jeg kan vurdere rimeligheden af Bourdieus udsagn, er fransk litteratur i det syttende århundrede. Her siger Bourdieu ganske kort (s. 511-12) som korrektion til Alain Vialas bog om “forfatterens fødsel” (*Naissance de l'écrivain*, 1985), at det er vigtigt at forstå, at i striden mellem kongemagten og juristerne under enevælden var de skønlitterære forfattere på kongemagtens side: Der var altså også splid blandt jurister og forfattere som repræsentanter for kulturel kapital, idet de skønlitterære forfattere måtte give afkald på den smule autonomi, de besad, for at få en social identitet som den vage slags professionelle, de stadig er – i stedet for eksempelvis at blive set som de privatsekretærer, de ofte var. Billedet kan nuanceres (det er f.eks. Marc Fumarolis ærinde i hans bog om La Fontaine, *Le Poète et le roi*, 1997), som Bourdieu også gør med udtryk som “til en vis grad” o.l., men i hovedsagen er det meget skarpt set. Académie française blev i 1635 etableret som en statsinstitution, og de forfattere, som sad der, opførte sig som sådanne. Og ved Louis XIV's magtovertagelse i 1661 blev en stor del af kulturen til kongens kunst: De førende kunstnere inden for arkitektur, maleri, havekunst, musik, poesi osv., som før ofte havde arbejdet for private, blev til hofkunstnere, og i den litterære diskurs var pedanter (dvs. lærere og mere generelt folk, der primært var defineret af deres videnskapital) og finansfolk to af de vigtigste fjendebilleder: Tilsammen kunne de godt siges også at være rettet mod de uddannede statsforvaltende jurister (en ganske stor del

af forfatterne i det syttende århundrede var i øvrigt også selv uddannet i jura på universiteterne). Selv om autonomiseringen af kunstarterne i det nittende århundrede selvsagt også var et oprør mod denne rolle som statskunstnere, er det som om der stadig klæber en rest af forgyldt afhængighed ved kunstnere og forfatters forhold til den franske stat – eller alternativt et aristokratisk oprør mod staten, som i ‘fronden’ i årene omkring 1650, adelens sidste spektakulære oprør mod enevælden. Punktnedslaget bekræfter i dette tilfælde det velbegrundede i Bourdieus analyse, men det siger selvfølgelig ikke alverden om resten.

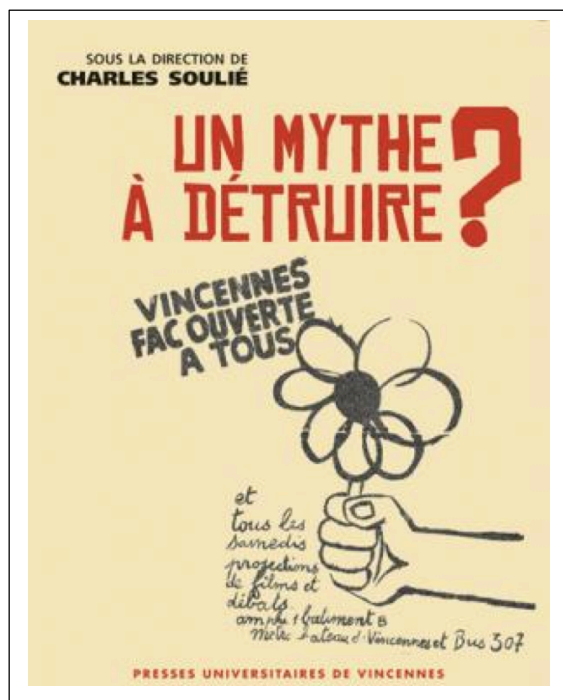
Et punkt, hvor man kunne have en vis skepsis, er over for Bourdieus nedtoning af den økonomiske kapitals betydning i forhold til staten. Denne underdrivelse er helt klart betinget af Bourdieus distance til marxistiske statsteorier, som næsten udelukkende lægger vægt på økonomiens determination i sidste instans, som det hed en gang. Man kunne imidlertid spørge sig om ikke Bourdieus tese om staten som et metafelt, et perspektiv på de perspektiver, som de forskellige felter udgør, siden forelæsningserne omkring 1990 er blevet udfordret af, at staterne netop i 1980'erne afgav alt for meget af kontrollen over finanssektoren – dvs. den økonomiske magt i dens mest rendyrkede og hensynsløse form, hvor penge virkelig er den eneste målestok – og tilsyneladende ikke evner at genvinde den, selv ikke under indtryk af den nuværende nedsmeltning: Perspektivet over alle perspektiver, metafeltet som regulerer de øvrige felter, forekommer måske i dag i lige så høj grad at være den internationale finanskapital som nationalstaterne. Men netop noget i den retning var vel også det, Bourdieu selv sagde senere i 1990'erne.

Bogens godt 660 sider indeholder ud over forelæsningserne også Bourdieus resuméer til Collège de Frances årbog, en indledende note om teksten og et kort efterskrift om forelæsningsernes kontekst af udgiverne Patrick Champagne, Remi Lenoir, Franck Poupeau og Marie-Christine Rivière, samt meget grundige indeks til navne og begreber.

□

Enestående universitetshistorie

Anmeldelse af Carsten Sestoft

Charles Soulié (red.): *Un mythe à détruire? Origines et destin du Centre universitaire expérimental de Vincennes*
Presses Universitaires de Vincennes, 2012
483 sider

Det er ikke bare formatet – omtrent en bred og lav A4 – som er usædvanligt ved denne bog. Den handler om det eksperimentelle universitetscenter Vincennes' tidlige historie efter grundlæggelsen i 1968. Emnet er vigtigt i sig selv, men det er især måden at behandle stoffet på, som er interessant. Charles Soulié har sammen med et hold på seks sociologiske studerende, doktorander og postdocs plus en enkelt historikerarkivar skabt en sociologisk historie, der både giver en bred kontekst og binder en lang række elementer sammen – den politiske kontekst, institutionen, de studerende (inkl. de udenlandske), underviserne, pædagogikken, institutterne, studieordningerne, administrationen og meget andet. Og det gøres ved at finde

og bruge en mangfoldighed af kilder i form af interviews, arkiver, avisartikler, fotos og statistik, alt sammen for at bryde med de ofte ensidige og selvforherligende historier, som de oprindeligt engagerede i Vincennes har skrevet, senest i forbindelse med dets 40-årsjubilæum i 2008; men hele denne litteratur inddrages selvfølgelig som supplerende vidnesbyrd. Resultatet er enestående, og det er også enestående godt.

Vincennes-universitetet, som i 1980 flyttede til Saint-Denis nord for Paris og siden tidligt i 1970'erne har heddet Université Paris 8, er som sagt i sig selv interessant. For det første fordi det er et af de mest udprægede produkter af studenteroprøret i maj 1968, og som sådan en væsentlig komponent i en historie, som stadig på godt og ondt præger Vestens universiteter; formentlig er Danmarks to universitetscentre i Roskilde – som nævnes en passant i slutkapitlet – og Aalborg forsøg på at skabe noget lignende? For det andet var Vincennes det sted, som institutionaliserede den anti-institutionelle tænkning og især filosofi – “la French theory”, som de siger i Frankrig i dag, hvor den reimporteres fra USA – som humaniora og dele af samfundsvidenskaberne stadig døjer med. At tage denne universitetshistorie op er derfor led i en bevidstgørelse om den universitetshistorie, som vi på mange måder alle er produkt af, uanset om vi elsker eller hader den. For det tredje var Vincennes virkelig et eksperiment, omend på ret ukontrollerede måder: Dette universitet har derfor også fungeret som et laboratorium, hvor gode og dårlige ideer om uddannelse, pædagogik og organisering er blevet afprøvet. En del af nutidens universitetspædagogik (f.eks. gruppearbejde) synes at stamme derfra.

En af de interessante ting ved bogen er dens opbygning, især i den første halvdel, idet Vincennes-universitetets grundlæggelse udrulles i en både tematisk opdelt og alligevel overvejende kronologisk rækkefølge, således at man får den information, der giver den efterfølgende brik i puslespillet mening.

Efter et forord af historikeren Christophe Charle og Soulié's korte præsentation af mål, metoder og kilder er der først to kontekstkapitler: Det første kapi-

tel giver en oversigt over den demografiske ekspansion og den ændrede sociale morfologi på de franske universiteter i årtierne før 1968 og beskriver udviklingen i forholdet mellem fakulteterne (inkl. i de forskellige former for studentereksamen). Væksten i optag på de naturvidenskabelige uddannelser i efterkrigstiden blev eksempelvis i løbet af 60'erne erstattet af en vækst i de nyligt grundlagte humanistiske og samfundsvidenskabelige uddannelser som psykologi, sociologi og økonomi, hvilket også ændrede balancen i humanioras arbejdsmarkedsorientering, væk fra undervisning. Desuden får man et indblik i strukturen i uddannelserne og i det franske og det parisiske felt af universiteter samt de endnu nærmest feudale karrierestrukturer på universitetet. I det andet oversigtskapitel introduceres krisen i maj-juni 1968 og den dertil hørende debat om uddannelsespolitik set fra de forskellige perspektiver hos politikere, undervisere, forskere (Bourdieu og Passeron f.eks.) og studerende. Konflikten inden for universitetet var så tilspidset, at den ret enestående undervisningsminister Edgar Faure og hans medarbejdere i ministeriet inden nytår 1968 havde holdt møder i døgndrift med omkring 4000 interessenter. Løsningen blev en hastig grundlæggelse af tre nye eksperimentelle universiteter, hvoraf Vincennes var det socialvidenskabeligt-humanistiske, mens Marseille Luminy var det naturvidenskabelige og Dauphine i Paris det mere handelshøjskoleorienterede med anvendt økonomi og ledelse. Mere specifikt omend mindre eksplicit var løsningen muligvis, som præsident de Gaulle angiveligt skal have sagt, at eksportere ballademagerne til Vincennes lidt uden for det centrale Paris. Og hvis jeg forstår det ret, fik Faure at vide af den franske rigsrevision, at man ikke ville se på ministeriets udgifter i 1968 og 1969, så han kunne bare bruge løs. Det gjorde man så.

De seks kapitler i bogens næste del handler om, hvordan denne løsning så blev udmøntet i detaljer, og hvad resultatet var. Det er en ret eventyrlig historie: Hvordan grundlægger man et helt nyt universitet på en bar mark på cirka 3-4 måneder? Ministeriets plan er fra juni 1968, og i juli beder ministeren dekanen for Sorbonne Raymond Las Vergnas om at iværksætte projektet. Han opsøges af to unge kolleger fra sit engelsk institut, den karismatiske feminist Hélène Cixous og Pierre Dommergues, som siden blev suppleret af Bernard Cassen (senere formand for AT-TAC). Hvor Cixous især arbejdede med at rekruttere undervisere, arbejdede de to mænd i døgndrift med alt muligt lavpraktisk, herunder selve byggeprojektet, men uden noget klart skriftligt mandat ... Den ældre historiker J.-B. Duroselle blev også associeret, og efterhånden var en lang række folk involveret i pro-

jektets forskellige dele. Den mangfoldige administrator og forsker Michel Debeauvais synes at have været den, som stod for en del af den konkrete udformning af uddannelser og organisering, som han bevidst lånte fra USA, men uden at sige det alt for højt, fordi det ikke var politisk passende i '68-konteksten. Rekrutteringen af underviserne blev foretaget af en "selvsupplerende kerne" på 39 personer, ifølge Cixous udvalgt efter kriterierne "afhierarkisering og progressivitet både fagligt og politisk", mens en rådgivende kommission af overvejende ældre professorer havde til opgave at gummistemple deres indstillinger af kandidater fra kernegruppens netværk. De i alt 240 nye stillinger blev besat med bl.a. nøje politisk afbalancering af de forskellige venstrefløjsgrupper. Allerede her viser Vincennes' virkelighed sig at være ret forskelligartet, idet der var store forskelle i både politisk engagement, social baggrund og uddannelsesmæssig kapital mellem de forskellige fag, hvor filosofferne udgjorde en ekstrem pol (ret stor kulturel kapital og den højeste grad af politisk ekstremisme og aktivisme), mens f.eks. nogle af sprogfagene og geografi havde mindre socialt og uddannelsesmæssigt selekterede studerende og undervisere, men til gengæld et mere fredsommeligt og konstruktivt miljø.

Resultatet var, at der 15. september kunne annonceres, at man mellem 2. og 16. oktober kunne søge om optagelse, og den 10. december 1968 åbnede universitetscenteret. Ved juletid i 1968 var cirka 3000 studerende indskrevet, men allerede i januar var tallet takket være en ny kampagne nået op på mindst 5000; undervisningen begyndte teoretisk set 13. januar 1969, men temmelig meget var endnu kaotisk, eksempelvis manglede det meste af det nødvendige tekniske og administrative personale. Det lader til, at de første studerende – men der findes ikke pålidelig information, til dels pga. manglen på reel administration i de første år – var studerende med en relativt stor kulturel kapital, mens Vincennes i løbet af kort tid fik en enestående heterogen studenterpopulation, dels fordi man optog studerende uden studentereksamen, havde undervisning om aftenen for folk i arbejde (som i 1970'erne udgjorde 35-40 % af de studerende) og en meget stor andel udlændinge (siden starten af 70'erne mindst 30 % af studenterpopulationen), især fra de tidligere franske kolonier, og da man insisterede på, at alle skulle have samme undervisning for ikke at gøre forskel på folk, var undervisningens niveau temmelig vekslende, ligesom de studerende havde meget forskellige motivationer for at være der.

I bogens tredje del studeres enkelte institutter og fag mere i dybden: engelsk, sociologi og politisk økonomi, og desuden vies de udenlandske studerende

et kapitel for sig.¹ Det er ikke muligt her at redegøre i detaljer for denne komplekse histories mange dimensioner, som man kan forholde sig til på to måder.

Som Soulié skriver i præsentationen, er det svært at være neutral over for denne historie; bag det at skrive den – og for den sags skyld bare at læse den – “profilerer historiens dom sig”. For den, der er involveret i nutidens universitet, men yngre end de første Vincennes-aktører og uden nogen nostalgi efter 70ernes politiserede uddannelsesinstitutioner, er det derfor svært ikke at blive både forbløffet og indimellem rystet over f.eks. den korporlige vold, som de politiske fraktionskampe udkæmpedes med, eller undervisningsassistenternes strejke på filosofi i 1975, da institutlederen ikke ville forny deres kontrakt, fordi de ikke besværede sig med at undervise. Når man lige har læst Bourdieus forelæsninger om staten (*Sur l'Etat*, 2012), dvs. om den bureaukratiske organisering af magtudøvelsen i statslige foretagender, virker det indlysende, at noget så løst organiseret og lidt styret som Vincennes-universitetet næsten med nødvendighed måtte ende i lige så meget borgerkrig, politisk overbud på pseudobasisdemokratiske generalforsamlinger og organisatorisk patologi som frihed, lighed, fællesskab og konstruktiv pædagogisk eksperimenteren.

I den sammenhæng er historien om sociologiinstituttet, som Jean-Claude Passeron (Cixous havde også forsøgt at rekruttere Bourdieu, men han foretrak klogelig at blive, hvor han var) var primus motor i opbygningen af, instruktiv. Passeron forsøgte indlysende nok i første omgang at skabe et hold af forskere og undervisere med en fælles epistemologisk habitus à la hans og Bourdieus netop udgivne *Le Métier de sociologue*. Men af politiske grunde måtte man også have mere teoretiske althusserianske marxister som Nicos Poulantzas og Emmanuel Terray med, og undervisningsassistenterne blev rekrutteret lige så meget efter venstrefløjsfraktioner som efter forskningsretninger. Og maoistiske studerende, som mente, at det var masserne, der skabte historien, ville ikke høre tale om, at masserne faktisk havde støttet Mussolini og Hitler, hvorfor de obstruerede undervisningen i fascismens historie, ligesom de i det hele taget mente, at historie var noget borgerligt noget ... Alt dette gjorde, at den sociologiske profil blev noget anderledes end Passeron formentlig ville have ønsket det, hvis han havde kunnet bestemme alene, eller hvis det var lykkedes at realisere det projekt for et samarbejde mellem socio-

logi og filosofi (med en stærk psykoanalytisk dimension), som Passeron i 1968 skitserede sammen med Foucault, der stod for opbygningen af filosofi. Her bliver universitetshistorien også til en detaljeret disciplinshistorie, som både fortæller om, hvorfor tingene blev som de blev, og om historiens andre mulige veje.

Men bogens ærinde er egentlig ikke at fælde dom, og den anden måde at forholde sig til historien på er simpelthen at forsøge at forstå den. Om alle Vincennes' mange dimensioner fremlægges der nøgternt, hvad det har været muligt at finde ud af (og det er imponerende meget), hvilket alt sammen virker både overraskende og meget indlysende, og det er netop det interessante. Bogen illustrerer på sin måde Bachelards udsagn om, at “det virkelige er aldrig det, man skulle tro, men altid det, man burde have tænkt”. Det indlysende ved denne universitetshistorie er netop, at den bryder med det, man skulle tro, f.eks. en entydig (politisk) fortælling om det oprørske universitets sejrsgang eller dets velfortjente nedtur, alt efter politisk synspunkt, for i stedet at fortælle, hvor kompliceret det var: Det var ikke intenderet af nogen, at der skulle være så mange udenlandske studerende – de kom bare, fordi det kunne lade sig gøre, og de var velkomne i den engagerede internationalismes ånd. Det var heller ikke planlagt af nogen, at politiske fraktionskampe skulle fylde så meget i det første halve årti, det var bare sådan det var. Ved så at sige at reducere tingene til det, de var, gør Soulié & co. det synligt, hvor lidt vi egentlig ved om vores institutioner, og hvor meget sværere – og hvor meget mindre meningsfuldt – det er at fælde dom, når man kender historien i alle dens mange facetter.

Det kan ikke afvises, at jeg har særlige forudsætninger for at finde denne bog interessant, dels fordi jeg har været på universitetet både som studerende, underviser, forsker (i bl.a. humanioras egen historie) og i de sidste seks år som administrativ medarbejder, herunder også som tillidsrepræsentant; samlet set har det givet et betydeligt bredere indblik i universitetet som organisation, end de fleste VIP eller studerende har. Men da disse former for kendskab til universitetet er nogle, som efter min bedste overbevisning burde være mere og ikke mindre udbredte i universitetsbefolkningen, og da denne bog netop også hjælper til at forstå ens eget universitet, fordi Vincennes fremstilles som et særskilt tilfælde blandt de historiske og nationale mulige, så har bogen også værdi som redskab til at sætte ord på og reflektere over ens egen universitetserfaring. Måske kunne den form for indsigt bidrage til at skabe et refleksivt universitet som alternativ til det kritiske universitet, som siden Vincennes på godt og ondt har været udbredt som ideal og alternativ

¹ Charles Soulié har tidligere skrevet om filosofiinstituttet på Vincennes: “Histoire du département de philosophie de Paris VIII. Le destin d’une institution d’avant-garde”. *Histoire de l’éducation*, nr. 77, 1998. s. 47-69.

til det traditionelle universitet og det moderne teknokratiske universitet.

Bourdieu og feltanalyse-workshoppen på Socialvidenskab (RUC)

Anders Mathiesen

Feltanalyseworkshoppen har været et uformelt arbejds- og studiefællesskab på faget socialvidenskab på RUC siden starten af efterårssemesteret 1999.¹ Workshoppen, der kan beskrives som et pædagogisk udviklingsprojekt, opstod som led i udviklingen af det relativt nye fag på Institut for Samfundsvidenskab og Erhvervsøkonomi.

Det følgende er en redegørelse for dette pædagogiske udviklingsprojekt, et eksempel på hvordan man kan få studerende til at stille spørgsmål til den sociale virkelighed, og ikke kun til teorierne i lærebøgerne og til de *lectores*, der – som præsterne – primært reproducerer feltets doxa.

Pointen med på denne måde at fortælle om, hvordan vi i feltanalyseworkshoppen har organiseret arbejdet med Bourdieu og hans begreber, er at understrege, at det tager tid at tilegne sig Bourdieus praksisteoretiske arbejdsmåde, og at det egentlig først er, når man prøver *at anvende* Bourdieus 'begreber', man måske forstår, hvad det vil sige, at de er 'relationelle'.

En invitation til at anvende Bourdieu på Socialvidenskab

Feltanalyseworkshoppen på Socialvidenskab (på RUC) har været et 'analyse-værksted' – ikke et begrebs-værksted, ikke et analytisk-filosofisk begrebs-analytisk værksted. Feltanalyseworkshoppen har været et *sociologisk* refleksivt analyseværksted.

Lige fra starten i 1999 udgjorde *An Invitation to Reflexive Sociology* – eller rettere den dårlige danske oversættelse på Reitzels Forlag *Refleksiv sociologi – mål og midler* (1996) – det fælles grundlag for en række helårs-gruppeprojekter og ret hurtigt også en lang række 'feltanalytiske' specialer. *Refleksiv socio-*

logi udgjorde – år efter år – det fælles pensum for 'Socialvidenskabsklynger' (ca. 30 studerende svarende til 6-7 grupper). Det fælles læsepensum blev så suppleret med litteratur af central betydning for de forskellige 'projekter', der indgik i klyngen. Klyngens projektgrupper lavede på skift oplæg om de enkelte kapitler i *Refleksiv sociologi*, og de forsøgte at relatere deres problemfelt til den feltanalytiske tilgang. Senere i seminarforløbet tog vi udgangspunkt i de enkelte projekter og deres empiri. Bourdieu-klyngerne – med et vist overlap fra år til år – udgjorde noget i retning af et kollektivt arbejdsfællesskab – eller i hvert fald en fælles ramme – for de involverede studerende og vejledere, og det udviklede sig efterhånden til en feltanalyseworkshop for studerende og vejledere med særlig interesse for at anvende Bourdieus feltanalytiske arbejdsmåde.

Arbejdet i Bourdieu-klyngerne blev suppleret med læsegrupper omkring bl.a. *La misère du monde* (Bourdieu m.fl. 1993) – fortrinsvis baseret på den engelske oversættelse fra 1999 *The Weight of the World* – plus en række tekster med relation til dette kollektive arbejde om 'verdens elendighed'.² Hertil kom, at jeg hvert år i forelæsningsrækken fælles for alle de studerende på Socialvidenskab holdt 3 forelæsninger om *La misère* og moderniseringen af den offentlige sektor (med uddannelserne og uddannelsespolitikken i Danmark som eksempel). Og vi lavede et særligt specialeseminar for feltanalytiske specialer.

Feltanalyseworkshoppens forudsætninger

Feltanalyse-workshoppens kollektive arbejdsform var bl.a. baseret på nogle års erfaringer med undervisning (kurser, vejledning mm.) tematiseret omkring studentergrupper moduler og specialeprojekter inden for problematikken 'uddannelse og samfund' på kandidatuddannelsen i Pædagogik (1994-99), hvor vi ligeledes læste *Refleksiv Sociologi*.³

¹ Artiklen er en let redigeret renskrift af et mundtligt oplæg til temadagen i anledning af foreningen *Hexis'* 10-års jubilæum, 26. november 2010.

² Bogens franske titel betyder "Verdens elendighed", og dette kollektive værk blev udarbejdet af Bourdieu og mere end 25 andre forskere fortrinsvis med tilknytning til Center for Europæisk Sociologi (CSE) i Paris (se fx mit essay "Verdens Elendighed er omfattende og velorganiseret" (Mathiesen 2001), bl.a. med henvisning til Franz Schultheis' efterskrift til den tyske oversættelse: "Deutsche Zustände im Spiegel französischer Verhältnisse" (1997).

³ Se min redegørelse for dette arbejde i artiklen "Praktiske diskursanalyser" (Mathiesen 1999) – denne titel mere end antyder, at bogen om projektarbejdet på Pædagogik var en slags forberedelse

Nogle af de hovedprincipper, som vi arbejdede ud fra i feltanalyseworkshoppen, var primært inspireret af *La misère du monde*, hvor Bourdieu m.fl. udførligt havde demonstreret, hvordan man i praksis kan lave *historisk konkrete samtidsanalyser* på forskellige niveauer (familier, nærmiljøer, byrum, arbejdet, sociale institutioner, det bureaukratiske felt, det politiske felt osv.) i form af feltanalyser, der sætter fokus på 'institutionsfelternes' funktionsmåde set nedefra – fra velfærdsarbejdernes og målgruppernes synspunkter (se Bourdieu m.fl. 1999: 511). Sådanne feltanalyser relaterer det specifikke problemfelts modstridende positioner både til magtfeltet og til de agerendes habituelle dispositioner og de forhold, der har skabt disse 'præferencer' – dvs. de agerendes livsbetingelser og deres forskellige sociale livsløb. Sociologiske feltanalyser sætter med andre ord fokus på de forskellige praksisformer i de forskellige 'rum' – dvs. de forskellige praksisformer i de politiske felter, de bureaukratiske felter og i de specifikke institutionsfelter.¹

- i det symbolske rum (måder at *anskue* verden på)
- i det sociale rum (måder at *organisere* og *regulere* de sociale institutioner på)
- i det fysiske rum (måder at *gøre* arbejdet på i praksis) (jf. Mathiesen 2004: 263)

Inspirationen fra det kollektive værk om 'verdens elendighed'

Analyserne i *La misère du monde* (eller *The Weight of the World*) var hovedinspirationen for en lang række feltanalytiske specialeafhandlinger baseret på empiriske analyser af de aktuelle udviklingstendenser i den danske velfærdsstat. Analyser af:

- hvad omorganiseringen (*moderniseringen*) af den offentlige sektor og dens velfærdsinstitutioner har betydet for institutionernes funktionsmåde;
- hvad disse forandringer i de institutionelle betingelser for arbejdet i de sociale institutioner betyder for de forskellige befolkningsgruppers velfærd;
- hvad disse konsekvenser betyder for velfærdsfordelingen mellem de forskellige sociale klasser i det danske velfærdssamfund (dvs. *omorganiseringens sociale betydning*).

Inspirationen fra Bourdieu gjaldt – og gælder fortsat – både *La misère*-projektets sociologiske refleksive ar-

til min overflytning til det teknokratiske institut med hovedvægt på Forvalter- og lederuddannelser, hvor den Foucault-inspirerede diskursanalyse indtog en stærk position.

¹ Jf. Bourdieus praksisteori, der er en generel teori om *praksisformernes økonomi* – se fx Bourdieu 2005a: 296 og 2005b: 8f.

bejds metode med 'deltagende objektivisering' og *fremstillingsformen* med redigerede mere sammenhængende uddrag fra feltanalytiske forskningsinterview.² De enkelte interview-fortællinger præsenteres i en ramme, der på én gang *historiserer* både den situation, som 'fortællingen' er produceret i, og interviewpersonernes habituelle dispositioner. Rammen for de enkelte fortællinger tager samtidig sigte på at give læsningen af interview-uddragene et bestemt perspektiv – nemlig at henlede læsernes opmærksomhed på ændringer i institutionernes funktionsmåde og i 'de fagprofessionelle specialisters' (velfærdsarbejdernes) forskellige måder at forholde sig til målgrupperne. På denne måde kan redigerede interview med fagprofessionelle og lægfolk anskueliggøre de ændrede institutionelle betingelsers *sociale betydning*. Teoretisk organiseres den samlede fremstilling (fx i en specialeafhandling), så en række indrammede 'fortællinger' tilsammen repræsenterer 'ensemblet af modstridende positioner' i det specifikke felt.³

Ekskurs om Feltanalyseworkshoppens relation til Hexis

Foreningen HEXIS stiftede jeg faktisk først bekendtskab med gennem nogle af deltagerne i feltanalyseworkshoppen (2001-2002) – og jeg deltog første gang i et arrangement den 27. februar 2002 med en kort præsentation af et arbejdsrapport, der gav en første – meget foreløbig – sammenfatning af erfaringerne med at anvende Bourdieus feltteori i *historisk konkrete analyser af velfærdsinstitutionernes og velfærdsarbejdernes sammensatte sammenhænge* (se Mathiesen 2002). Hexis fulgte året efter op med et workshoparrangement på RUC (24. oktober 2003) om 'feltanalysemodellen', der altså er produktet af et langvarigt teoretisk og metodisk udviklingsarbejde, og som fik sin første formulering i det anførte Research Paper – og som siden er revideret flere gange (Mathiesen 2004 og Delica & Mathiesen 2007).

Ved denne Hexis-workshop redegjorde jeg indledende kort for feltteoriens genese på grundlag af Bourdieus egen 'historisering' af sine tidlige tekster om feltteorien i *The Rules of Art* (Bourdieu 1996).⁴

² For en mere udførlig redegørelse for feltanalytiske interviews kan henvises til Hansen (2009) og artiklen om "Historiserende feltanalyser" i *Teknikker i samfundsvidenskaberne* (Delica & Mathiesen 2007).

³ Jf. Mathiesen 2001 og fx Hansen 2004, Delica 2007 og Holmsgaard 2008, der alle er medtaget i "Oversigt over feltanalyse-specialer" på Hexis hjemmeside (www.hexis.dk).

⁴ Jeg havde bemærket, at Bourdieu i et oplæg til en ph.d.-workshop (Strasbourg 8.-9. nov. 1995) selv havde henvist til netop denne redegørelse for feltteoriens genese i *The Rules of Art* som den mest fyldestgørende, og senere lavede vi da også i workshoppen en læsegruppe omkring dette centrale værk. De teoretiske diskussioner

Bourdieu har i kapitlet om 'Questions of Method' forklaret, hvordan han med artiklen "Champ du pouvoir, champ intellectuel et habitus de classe" [Magtfeltet, feltet for intellektuelt arbejde og klasse-habitus] (Bourdieu 1971) og re-analyserne af Webers religionssociologi (ligeledes fra 1971), havde 'historiseret' og udbedret to afgørende teoretiske fejl eller begrænsninger i feltteorien, som den oprindeligt var blevet formuleret i en artikel fra 1966 om "Champ intellectuel et projet créateur" (bl.a. med inspiration fra Kurt Lewin). Begrænsningerne i 1966-artiklen bestod i (1), at de objektive relationer mellem positioner var reduceret til den direkte interaktion mellem aktører (dvs. metodologisk interaktionisme) og (2), at 1966-artiklen undlod at relatere de kulturelle produktionsfelter til magtfeltet.¹ Det er den omtalte artikel fra 1971, der 'citeres' i *Refleksiv sociologi* (1996) i samtalen med Wacquant, hvor Bourdieu anfører de tre momenter, der må indgå i enhver feltanalyse:

- konstruktion af feltets modstridende positioner,
- konstruktion af de agerendes habituelle dispositioner,
- analyse af det specifikke felts relation til / position i magtfeltet.²

Feltanalyseworkshoppens bidrag til diskussionen i Hexis har primært drejet sig om, hvordan Bourdieus feltteori kan *anvendes* som teoretisk ramme for feltanalytiske velfærdsanalyser. Vi har i praksis vist, at feltanalyser baseret på empiriske analyser kan sætte fokus på specifikke problemfelter (som fx i *La misère du monde*) ved at stille spørgsmål til den sociale virkelighed (Mathiesen 2004: 251):

- Hvad er det for 'aktiviteter' der kæmpes om, hvad er stridsspørgsmålet?
- Hvad er det for forandringer, der er på dagsordenen?
- Hvad er / bliver *den sociale betydning* af de pågældende strukturelle ændringer
 - o for institutionernes samfundsmæssige funktion og deres interne funktionsmåde?

i denne og andre læsegrupper bidrog i høj grad til at skærpe blikket for feltteoriens afgørende betydning for Bourdieus arbejdsmåde og hans praksisteori.

¹ Se Bourdieu 1996: 376 med note 16 for en mere detaljeret redegørelse.

² Det er her afgørende at henvise til den engelske original-udgave *An Invitation to Reflexive Sociology* (1992: 104f), da den danske oversættelse er misvisende – flere års erfaringer med læsegrupper i *Refleksiv sociologi* (1996: 91f) har vist, at den som hovedregel disponerer førstegangs-læsere for noget i retning af 'strukturel determinisme' à la strukturmarxisme (Louis Althusser m.fl.).

- o for velfærdsarbejdernes (fagprofessionernes) arbejdsbetingelser?
- o for de forskellige 'målgruppers' (f.eks. forskellige elevgrupper) udbytte af institutionernes 'aktiviteter'?

Med andre ord: på hvilken måde påvirker de forandringer, 'der sker', de sociale magtrelationer i det specifikke problemfelt, der gøres til genstand for en sådan sociologisk feltanalyse – og derigennem magtrelationerne i det sociale rum; og hvad kommer fx den igangværende modernisering af den offentlige sektor til at betyde for fagprofessionernes *relationer til "del-tagerne"* i eller målgrupperne for velfærdsinstitutionernes 'produktive' aktiviteter (se fx Kristian Delica 2007)?

Feltanalyseworkshoppens projekter og specialer har taget udgangspunkt i analyser af, hvordan velfærdsarbejdet faktisk gøres – praktiseres – i de forskellige *institutionsfelter* (se fx Delica & Mathiesen 2010: 93ff). På grundlag af konkrete arbejdspladsanalyser, hvor der fx tages udgangspunkt i *observationer* af de sociale relationer i arbejdet og velfærdsarbejdernes relationer til målgrupperne (eleverne, klienterne osv.) er det med andre ord muligt at 'synliggøre', hvorfor og hvordan måden at udføre arbejdet på ændres. *Det er med andre ord muligt at konstruere og 'historisere' feltets modstridende positioner* – og forstå og forklare 'det der sker' (Mathiesen 2004: 249). Der har siden 2004 været korte præsentationer i Hexis Nyhedsbrev af næsten 20 meget forskellige eksempler på feltanalytiske specialer – i alt har næsten 70 kandidater afsluttet speciale fra feltanalyseworkshopen.

Nogle historiske og teoretiske forudsætninger for historisk konkrete analyser

Bourdieu's sociologiske og socialhistoriske arbejdsmåde (både *sociologisk* og *epistemisk* refleksivitet) er et afgørende – skelsættende – alternativ til bare at tage den seneste 'anerkendte' teoretisk *abstrakte* legitimering af 'udviklingens nødvendighed' for gode varer (fx den netværksteoretiske diskurs eller de nyinstitutionalistiske analyser af politiske beslutningsprocesser og 'reformer', globalisering osv.). Men at arbejde *empirisk* med analyser af de aktuelle udviklingstendenser og de sociale og historiske forudsætninger for 'udviklingen' er absolut ikke nyt inden for samfundsvidenskaberne – jf. fx Flyvbjerg, Cultural Studies, hverdagslivssociologien, efterkrigstidens socialteknologiske sociologi (SFI, AKF m.v.), 1930'ernes socialhistorie (IHS) osv.

Teorihistorisk har den konfliktteoretiske tradition for historisk konkrete analyser sit udspring i den metode Marx anvendte i sine analyser af *Klassekampene i Frankrig 1848-50* og *Louis Bonapartes Attende Brumaire* – dvs. bogen om den senere Napoleon III's kup den 2. dec. 1851 (udgivet i New York foråret 1852). Det var i dette lille skrift Marx udviklede sin socialhistoriske 'ledetråd', som han kaldte det i det berømte forord til *Bidrag til kritikken af den politiske økonomi* (1859).¹ Marx viste i analyserne af den 18. Brumaire skridt for skridt, hvordan klassekampene i Frankrig skabte de omstændigheder og forhold, som muliggjorde kupet. Han fokuserede kort sagt på de sociale magtrelationer i Frankrig efter Februarrevolutionen i Paris 1848:

- hvad var det for magtrelationer, der muliggjorde kupet?
- hvordan var styrkeforholdet mellem de mange modstridende positioner blevet sådan?

På denne måde 'synliggjorde' (altså også) Marx *mulighedsbetingelsernes* sociale historie. Han historiserede med andre ord det politiske felts kampe. Men Marx havde ikke habitusteorien, Bourdieus *dispositionelle* handlingsteori, til at forklare 'rationalet' i de konkrete handlende menneskers måde at 'spille med' i Louis Bonapartes magtspil. Det er én af Bourdieus forskelle sammenholdt med Marx – og et afgørende supplement til Marx' politiske sociologi. Forandringer i de institutionelle betingelser kan disponere mennesker – deltagerne i de historiske processer – for en anden *illusio* og andre præferencer.² Men Bourdieu opfatter hverken relationen mellem de objektive strukturer og de agerendes præferencer som en 'mekanisk' sammenhæng eller historiens gang som en 'uafvendelig' udvikling.³

¹ Se Karl Marx (1937), der indeholder alle de tre tekster.

² Se fx mit bidrag til Hexis' jubilæumsbog (Esmark, Høyen & Larsen 2010), der kan anskueliggøre den nævnte forskel mellem Bourdieu og Marx. Bourdieu kan netop med habitusteorien forklare, *hvordan det går til at...*: Når det i praksis tilstræbes, og der institutionelt indrettes en udelt skole og kollektive sikringsordninger (folkepension, arbejdsløshedsunderstøttelse, 1970'ernes bi-standslov osv.), så kan man politisk over tid skabe 'tiltro' til en forestilling om at 'sikre velfærden for alle' (det var jo endnu i 1970'erne doxa – og en udbredt *illusio*); men når skolen eliteorienteres og produktionen af 'velfærdsydelserne' (uddannelse, sundhed, omsorg osv.) privatiseres og markedsorienteres, så kan det i høj grad bidrage til at skabe – eller genskabe – en 'tiltro' til den globale konkurrence og forestillingen om at 'enhver må klare sig selv' (den aktuelle doxa – og den p.t. klart dominerende *illusio* ikke bare i Danmark).

³ Jf. Bourdieu 2008 eller Bourdieu 2000, der er en 'historiserende' indledning udarbejdet til den tyske oversættelse af *Algérie 60. Structures économiques et structures temporelles* (Paris 1977 / Konstanz 2000).

Nogle socialhistoriske og metodiske forudsætninger for feltanalyseworkshoppene

Af socialhistoriske erfaringer inden for samfundsvidenskaberne i Danmark kan fx henvises til 1930'ernes Institut for Historie og Samfundsøkonomi (IHS). I anledning af, at et par af IHS' hovedværker blev genudgivet påpegede Niels Finn Christiansen, at IHS' arbejde udviklede sig til "en ganske bred og socialhistorisk kildefremdragelse". Selv om instituttets teoretiske grundlag "var klart positivistisk", så fandt han, at IHS publikationer netop i kraft af den empiriske orientering og et "for datiden usædvanligt kollektivt indsamlingsarbejde af kildematerialer i aviser, fagforeningsarkiver, virksomhedsarkiver" stadig repræsenterer en uomgængelig fond af "pålidelige oplysninger" og kildemateriale til en fornyet forskning i de sociale klassers, fagbevægelsens og arbejdets udvikling i Danmark – som også kan belyse den danske velfærdsstats historie (Christiansen 1978).

Specielt i relation til feltanalyseworkshoppene har IHS' systematiske empiriske begivenhedsbeskrivelser og instituttets imponerende samtidshistoriske *avisregistranter* været en afgørende inspiration. De repræsenterer, som anført, stadig noget af det mest værdifulde kildemateriale for perioden – og derfor også for nogle af velfærdsinstitutionernes 'forhistorie'. Det gælder fx IHS' empiriske registreringer og beskrivelser af:

- arbejdsmarkedets organisationer m.m. (herunder lærlingeuddannelserne),
- de tidlige socialpolitiske lovkomplekser,
- den tidlige udvikling med velfærdsforanstaltningernes 'offentliggørelse' (i statslig og kommunal regi) – dvs. institutionalisering af universelle velfærdsforanstaltninger
- samt demokratiseringen af de 'offentlige' velfærdsinstitutioners ledelsesorganisation.

Den engelske socialhistoriker Richard Johnson (leder af CCCS i Birmingham – i 1980'erne) og hans analyser af Margaret Thatchers markedsorientering af uddannelserne i England er en anden af workshoppens forudsætninger. Hans anvendelse af registrantmetoden har bidraget til at aktualisere værdien af IHS' metodiske erfaringer med avisregistranter.⁴ Hertil kommer, at jeg selv havde anvendt en lignende arbejds metode i mine analyser for Lavindkomstkommissionen (1977-80) af erhvervsuddannelsernes historiske udvikling. Arbejdsministeriet (Arbejdsmarkeds-

⁴ Se mit bidrag til Hexis' jubilæumsbog *Hvorfor Bourdieu?* (Esmark, Høyen & Larsen 2010) og Johnson (1991).

kommissionens Sekretariat) havde 1956 etableret et nyhedsbrev, der blev udsendt regelmæssigt. Dette nyhedsbrev udgjorde en værdifuld registrant over både politiske, lovgivningsmæssige og administrative initiativer og en masse 'grå litteratur', som jeg indtog i mine analyser (Mathiesen 1979).

Det er noget af den forskningshistoriske baggrund for de tematiserede *registrantanalyser* af aviser, ministerielle publikationer, og for de mere afgrænsede registrantanalyser af de forskellige fag-/professionsdiskurser tematiseret efter funktionssammenhænge og/eller interessepositioner, som vi har arbejdet med i feltanalyseworkshoppen, og som indgår i de fleste specialer fra workshoppen.¹

Engageret eller deltagende objektivisering, men ikke normativ

Historiserende feltanalyser kan bidrage til, at deltagerne (de studerende/forskerne) og eventuelle læsere kan tilegne sig indsigt i, hvordan det går til at 'nyliberalismen' vinder frem. Allerede i løbet af 1990'erne fik deltagerne i modul-seminarerne om "Uddannelse og samfund" på Pædagogikuddannelsen (som nævnt ovenfor) skærpet blikket for de nyliberalistiske tendenser, men det var i feltanalyseworkshoppen på Socialvidenskab, vi for alvor begyndte at anvende Bourdieu til at forklare, "hvordan det går til at ...". Hvordan det er muligt at ændre den politiske dagsorden med 'administrative' midler.

Sociologiske feltanalyser går altså ikke primært ud på at udvikle nye institutionelle løsninger (sociale teknologier). Formålet er snarere at gøre indsigten i forandringernes dynamik (drivkræfterne) tilgængelig for dem, som forandringerne går ud over – både de institutionaliserede velfærdsforanstaltningers målgrupper og de sociale institutioners forskellige medarbejdergrupper (velfærdsarbejderne). Men en sociologisk objektivisering af, hvad det er for interesser der tilgodeses af de analyserede strukturelle og institutionelle ændringer (analysernes relaterende til magtfeltet) kan få – og har ofte – politiske konsekvenser. Det betyder imidlertid ikke, at det 'engagerede' analytiske arbejde er *normativt*! (se fx Bourdieu 2007 og Mathiesen 2004a).

PS

Som et metodologisk efterskrift kan henvises til nogle mere udførlige redegørelser for, hvordan de forskellige arbejdsmetoder og forskningsteknikker kan anvendes i sociologiske feltanalyser:

- Jens Arnholtz Hansen (ph.d. – FAOS) har bidraget med en udførlig redegørelse for anvendelsen af *felt-analytiske interview* i en historiserende feltanalyse (Hansen 2009).
- Kristoffer Kropp (ph.d. – Sociologisk Institut) har til samme bog bidraget med en redegørelse for, hvordan han har anvendt *registrantanalyse* i sit speciale (Kropp 2009) – se også *Tillæg om metode* i kort præsentation af Tommy Dalegaard Madsen og Bodil Østers speciale om Socialt arbejde (*Praktiske Grunde* nr. 1 / 2007: 42-43).
- Camilla Gregersen og Stinus Storm Mikkelsen (ph.d. – SDU) har i bogen *Ingen arme, ingen kager!* (Forlaget UP 2007) redegjort for de analyser af 3 ugers *observationer* på Bakkelyskolen, der var det empiriske grundlag for deres speciale.
- Kristian Delica (ph.d. – ENSPAC, RUC) har (sammen med oplægsholderen) bidraget til temanummeret af *Praktiske Grunde* om Bourdieu og staten med en redegørelse for en *feltanalytisk anvendelse af organisationsanalyse* i et speciale om nogle af struktureformens / kommunalreformens sociale konsekvenser (Delica & Mathiesen 2010).
- *Korrespondanceanalyse-teknikken* har ikke indgået i feltanalyseworkshoppens arbejde – af praktiske grunde. Der var ingen der anvendte den. Men i forlængelse af eller i tilknytning til feltanalyseworkshoppens tradition har bl.a. Jens Arnholtz Hansen i sit igangværende ph.d.-projekt og Troels Schultz Larsen i "De Forsømte Områder" (Ph.d. 2009 – ISG, RUC) inddraget denne statistiske analyseteknik i deres ph.d.-projekter.

Litteratur

- Bourdieu, P. 1971. "Champ du pouvoir, champ intellectuel et habitus de classe". *Scolies*, Cahiers de recherches de l'École normale supérieure, 1, 1971.
- Bourdieu, P. 1996. *The Rules of Art – Genesis and Structure of the Literary Field*. Polity Press: Cambridge.
- Bourdieu, P. 2000. "Making the Economic Habitus: Algerian Workers Revisited". *Ethnography* no.1, 2000.
- Bourdieu, P. 2005a. *Udkast til en praksisteori*. Hans Reitzels Forlag: København.
- Bourdieu, P. 2005b. *The Social Structures of the Economy*. Polity Press: Cambridge.
- Bourdieu, P. 2007. "Forskning og handling". *Praktiske Grunde* nr. 3-4 / 2007.
- Bourdieu, P. 2008. "Habitus- en praktisk orienteringssans". *Praktiske Grunde* nr. 2 / 2008.
- Bourdieu, P. og L. Wacquant. 1992. *An Invitation to Reflexive Sociology*. Polity Press: Cambridge.
- Bourdieu, P. m.fl. 1993. *La misère du monde*. Seuil: Paris.

¹ For en uddybning, se Delica & Mathiesen (2007).

- Bourdieu, P. m.fl. 1999. *The Weight of the World – Social Suffering in Contemporary Society*. Polity Press: Cambridge.
- Christiansen, N.F. 1978. "Social- og fagforeningshistorieforskning i 1930'erne". *Årbog for Arbejderbevægelsens Historie* –1978.
- Delica, K. & A. Mathiesen. 2007. "Historiserende feltanalyser", in *Tekniker i samfundsvidenskaberne*, red. Fuglsang og Bitsch Olsen, Roskilde Universitetsforlag: Frederiksberg.
- Delica, K. & A. Mathiesen. 2010. "Et sociologisk refleksivt perspektiv på BUM-modellen – Skitse til en feltanalytisk anvendelse af organisationsanalyse". *Praktiske Grunde* nr. 1-2 / 2010.
- Esmark K., Høyen M. & Larsen, K. 2010. *Hvorfor Bourdieu?* Hexis Forlag.
- Hansen, J. A. 2004. *Individuel aktivering i feltet for det arbejdsmarkedsservicerende arbejde – en historisk konkret analyse af tovtrækkerierne om og forandringerne i de arbejdsmarkedspolitiske foranstaltninger*. Research Paper no. 12 / 2004. Institut for Samfundsvidenskab. Roskilde University.
- Hansen, J. A. 2009. "Om feltanalytiske interviews i analyser af aktivering", in *Refleksiv sociologi i praksis – Empiriske undersøgelser inspireret af Pierre Bourdieu*, red. Ole Hammerslev m.fl. Hans Reitzels Forlag: København.
- Johnson, R. 1991. "A new road to serfdom? A critical history of the 1988 Act", in *Education Limited – Schooling and Training and the New Right since 1979*, red. Richard Johnson m.fl. (Education Group II, Cultural Studies Birmingham). Unwin Hyman: London.
- Kropp, K. 2009. "Registrantanalyse", in *Refleksiv sociologi i praksis – Empiriske undersøgelser inspireret af Pierre Bourdieu*, red. Ole Hammerslev m.fl. Hans Reitzels Forlag: København.
- Marx, K. 1937. *Udvalgte Skrifter i 2 Bind*. Mondes Forlag A/S: København.
- Mathiesen, A. 1979. *Uddannelsespolitikken, Uddannelsesfordelingen og Arbejdsmarkedet*. Lavindkomstkommisionens Sekretariat: København.
- Mathiesen, A. 1999. "Praktiske diskursanalyser", in *Projektarbejde i praksis*, (red. A. Mathiesen). Unge Pædagoger: København.
- Mathiesen, A. 2001. "Verdens Elendighed er omfattende og velorganiseret". *Dansk Sociologi* nr. 2 / 2001.
- Mathiesen, A. 2002. *Sociologiske feltanalyser*. Research Paper no. 8/2002, Institut for Samfundsvidenskab. Roskilde University.
- Mathiesen, A. 2004. "Sociologiske feltanalyser – om at anvende Bourdieus feltbegreb i historisk konkrete analyser", in *Viden-skabsteori i samfundsvidenskaberne*, Fuglsang & Bitsch Olsen, red. Roskilde Universitetsforlag: Frederiksberg.
- Mathiesen, A. 2004a. En kommentar til foreningens Foucault-arrangement. *Hexis Nyhedsbrev* nr. 18/2004.
- Mathiesen, A. 2010. "Lige børn leger bedst ...", in Esmark, Høyen & Larsen (red.), *Hvorfor Bourdieu ?* Hexis Forlag.
- Schultheis, F. 1997. "Deutsche Zustände im Spiegel französischer Verhältnisse", in P. Bourdieu m.fl. *Das Elend der Welt*. UVK Universitätsverlag Konstanz: Konstanz.

Kunsten å forske på sykepleie og medisin i et praxeologisk perspektiv

Konferens, Universitetet i Bergen, Norge

5-6 nov. 2012

Medverkande: Staf Callewaert, Karin-Anna Petersen, Kirsten Beedholm Poulsen, Kristian Larsen m.fl.

Program:

www.skeptron.uu.se/broadly/sec/e-121105-kunsten-a-forske-bergen.pdf

Pierre Bourdieus praxeologi

Konferens, Uppsala universitet

22-23 okt. 2012

Arr. ETHOS-nätverket

Inbjudan och information

<http://www.skeptron.uu.se/pers/carinac/conference2012/>

Kontakt

[Carina CarlhedKarin Anna Petersen](#)

Fem præferencer for Orwell

Af Carsten Sestoft

1 **EMPIRIKEREN** – Orwell er en formidabel dokumentarist. Den første af hans bøger, jeg læste, var også hans første, nemlig beretningen om at være fattig i Paris og London, *Down and Out in Paris and London* (1933). Her beskriver han i detaljer, hvad det vil sige at leve på et eksistensminimum som opvasker i Paris og som vagabond i og omkring London. Hans lidt senere *The Road to Wigan Pier* (1936) er resultatet af en slags feltarbejde i Nordenglands kulminedistrikter, især Wigan lidt nord for Liverpool og Manchester. Hvor hans første bog kan siges at gengive en

nødtørftig systematisering af hans subjektive erfaringer, bevæger den anden sig mere i retning af objektivisering, bl.a. ved at gøre brug af tilgængelig statistik, fotodokumentation og relativt systematiske undersøgelser som f.eks. omkring 100 besøg i arbejderboliger eller opstilling af typiske budgetter for arbejdsløse og arbejdende kulminearbejdere. Samtidig forbliver han sin egen erfaring tro, og den indledende beretning om at bo hos et pensionatsdrivende og kallunsælgende par er sammen med den frygtindgydende beskrivelse af et besøg i en kulmine noget, som gør stærkt indtryk. Orwell er noget i retning af en slags naturlig sociolog, som tilsyneladende uden nogen teoretisk refleksion er enormt god til at systematisere, analysere og kombinere sine observationer til et overbevisende samlet billede. Det er svært at forestille sig, at der kan findes en bedre og mere mangesidig beskrivelse af engelske kulminearbejderes liv i mellemkrigstiden end *Wigan Pier*. Han er også god til at undgå den form for ønsketænkning, som så ofte får intellektuelle til at præsentere tingene som bedre eller værre end de er. Det kan man eksempelvis læse i *Homage to Catalonia* (1938), som handler om hans deltagelse i den spanske borgerkrig og inkluderer al den idioti, som utrænede soldater, selve krigsførelsens futilitet og de politiske fraktionskampe forlener selv den retfærdige sag med – en sag, som han ikke desto mindre sympatiserer med og støtter med livet som indsats.

2 **REALITETSSANSEN** – Selv om Orwell vel er mest kendt for romanerne *1984* (1948) og *Animal Farm* (1945), synes jeg, at hans dokumentaristiske værker er mere interessante. Hans tidligere romaner er i hvert fald ret mådelige, en smule postulerede i det, ofte ser man ligesom plotarmaturen stikke ud gennem virkelighedsillusionen. Hans fire tidlige romaner er, udover *A Clergyman's Daughter* (1935), som jeg ikke har læst, *Burmese Days* (1934), som nok er den bedste og en bittersort historie om magt, imperialisme, kærlighed og tropisk landskab, *Coming Up for Air* (1939), en ikke helt overbevisende fortalt historie om en gæv lavere middelklasse- og midaldrende forsikringssælgers vision af livet på godt og ondt i verdenskrigens skygge, samt *Keep the Aspidochelone Flying* (1936). Sidstnævnte bog har den interessante egenskab i lighed med en samtidig tysk roman som Erich Kästners *Fabian* (1931) at handle om underbeskæftigede eller arbejdsløse halvintellektuelles vilkår, et tema som er af stadig relevans for en mængde humanister, kunstnere og kreative mennesker også i dag. Disse romaner undersøger med stor realitetsans, hvad der sker, når uformuende intellektuelles romantisk-modernistiske forestillinger om livet som

digter eller intellektuel med aristokratisk foragt for noget så lavt som penge støder sammen med den materielle virkelighed. Hvor den arbejdsløse humanist i Fabian ender med at drukne i et uklart heroisk forsøg på at redde et barn – hvad der i Tyskland anno 1931 vel nærmest kunne siges at være nådigt sluppet (frem for i Nazitiden at få skriveforbud som Kästner selv eller at kunne vælge mellem eksil eller KZ-lejr) – går Orwells antihelt i en art indre eksil, hvor han både forkaster sit reklamebureauarbejde (sådan et har humanisten i Fabian også, men som slet betalt freelancer: De utraditionelle arbejdsmarkeder fandtes allerede for 80 år siden) og undlader at arbejde på sit digterværk, for i stedet at synke hen i passivitet og tiltagende usselhed, som han dog til sidst reddes fra af kærestens graviditet. En fransk filosof ved navn Jean-Jacques Rosat har i sine *Chroniques orwelliennes* beskrevet Orwells romaner som udkast til liv, han kunne have levet, hvis han havde truffet andre valg: Hvis han var forblevet i Burma, hvor han arbejdede i politiet 1922-1927, hvis han havde helliget sig den højere poesi, eller hvis han havde været en almindelig arbejdende familiefar med fast arbejde.¹ I den henseende ligner især *Keep the Aspidistra Flying* den franske forfatter Georges Perecs to små romaner fra 1960'erne, *Ting* (1965) og *En mand er sover* (1967), som behandler to dele af samme tematikker: at være i dilemmaet mellem materielle drømme og manglende indtjening (og i øvrigt også at have reklamebranchen som udvej) og en hensynken i en indifferens, som ikke fører til noget. Læren er den samme: Man kan ikke sige nej til verden, det giver ikke nogen mening, og det som Orwells hovedperson tror på, passer ikke: "Han havde følelsen af, at hvis man virkelig foragtede penge, kunne man holde den gående på en eller anden måde." Men man kan overveje, hvilken del af verden man siger ja til, og hvordan man arrangerer sig, så åndslivet har et materielt grundlag. Pécot og Orwell havde samme beundringsværdige og for forfattere og intellektuelle så sjældne realitetssans.

3 REALPOLITIKEREN – Orwell var ikke bedre end andre til at forudsige verdens gang. I 1940 mente han, at socialismen ville komme som et led i Englands krig mod Hitler, og det gjorde den jo ikke rigtig. Men som den allerede nævnte Rosat siger, opfattede Orwell politik som et spørgsmål om handling:

¹ Jean-Jacques Rosat (2012). "Les romans des vies refusées", in *Chroniques orwelliennes*, lagt på nettet 17. marts 2012, besøgt 24. juli 2012. URL : <http://philosophie-cdf.revues.org/309>

"Orwell tænker ikke politik som en intellektuel, men som en politiker: Handling og vilje er for ham det vigtigste. Den test, som han udsætter enhver politisk erklæring og ethvert politisk program for, er: Vil du faktisk det, som du siger du vil? Han anvender mindst tre udgaver af denne test:

- (a) hvis det, du siger du vil, ikke har nogen chance for at blive virkeliggjort, så vil du det ikke virkelig. Når alle mulige slags konservative eksempelvis siger, at de ønsker at vende tilbage til *laissez-faire* kapitalisme eller til små landsbysamfund, så hengiver de sig blot til glæden ved at fortælle sig selv historier;
- (b) hvis du ikke kan acceptere midlerne til det, du siger du vil, så vil du det ikke virkelig. Eksempelvis når pacifister erklærer at være mod Hitler, men afviser krigen mod ham eller våbnene til at føre den;
- (c) hvis du ikke ønsker de sandsynlige konsekvenser af det, du hævder at ville, så vil du det ikke virkelig. Eksempelvis den britiske venstrefløj, som hævder at ønske Indiens uafhængighed, men skjuler for folket, at den sandsynligvis vil medføre et fald i levestandard i England."²

I forhold til retorikken hos mange universitetsansatte teoretiske marxister før og nu forekommer det mig at være en stærkt befriende formaning til en vis ydmyghed: Hvis man ikke reelt gør noget for at ændre forhold i virkeligheden, er det måske bedre at skrue lidt ned for retorikken. Orwell peger imidlertid også på, hvorfor intellektuelle så ofte mangler den form for ydmyghed i politisk sammenhæng: Hvor en af de interessante træk ved en problematisk imperialistisk forfatter som Kipling var, at han tog et ansvar for tingenes tilstand, er de intellektuelle skyldfri, fordi de er ansvarsløse – de rene hænder er dem, der ikke arbejder for noget:

"Magthaverne står altid over for spørgsmålet: "I de og de tilfælde, hvad ville vi så gøre?" mens oppositionen ikke er tvunget til at tage ansvar eller træffe virkelige beslutninger. Hvor oppositionen er permanent og forsørget som i England, svækkes dens tænkning tilsvarende."³

Måske er det specielt Hegel med hans svimlende og svindlende – ordet er det samme på tysk – dialektik, som bag Marx har forført generationer af intellektuelle til at tro, at deres 'radikale' tænkning var bidrag til at ændre verden. Dialektikken kan forvandle sort til hvidt, men det forbliver spekulation, så længe man ikke gør noget for at omsætte tanken til handling. I så fald er tænkningen snarere udtryk for afmagt, fordi

² Jean-Jacques Rosat (2012), "Ni anarchiste ni tory", in op. cit., besøgt 31. juli 2012. URL : <http://philosophie-cdf.revues.org/297>

³ George Orwell (1942): "Rudyard Kipling", in *Essays*, Penguin Modern Classics, 1994, s. 215

kun den, som alligevel ikke foretager sig noget, eller som ikke har ansvar for noget eller forsøger at ændre noget, kan fantasere og teoretisere frit. Deraf også de intellektuelles stadige kværuleringen, som Orwell bidsk beskriver i et andet essay fra 1940:

“Den engelske venstrefløjsintelligentsias mentalitet kan studeres i et halvt dusin uge- og månedsmagasiner. Det umiddelbart slående ved alle disse magasiner er den generelt negative og kværulerende tone, den komplette mangel på ethvert konstruktivt forslag. Der er ikke meget andet i dem end det ansvarsløse brokkeri hos mennesker, som aldrig har haft eller forventer at få en magtposition.”¹

Også politisk havde Orwell således realitetssans, ligesom når han beskriver amerikanske millionærer som simple banditter, som “bevidst klynger sig til uretfærdige privilegier og bekæmper deres modstandere med bestikkelse og tåregasgranater”.² Det er vel en ret præcis beskrivelse af, hvad amerikanske milliardærer med deres korrumpning af det politiske system også gør i dag. Mange af deres kolleger i andre lande forsøger efter bedste evne at efterligne dem.

4 ANALYTIKEREN – På sin egen teoriløse måde er Orwell en skarp analytiker i den forstand, at han tænker klart over det, han observerer, og er god til at udlede generelle mønstre. Et simpelt eksempel er et sted i hans essay om Dickens, hvor han grunder over forkærligheden for patriotiske digte, man har lært som barn. Han indfører en simpel skelnen, som sætter tingene på plads: “Hvad man glæder sig over, er ikke så meget digtet selv, som de erindringer, det fremkalder.”³ Forkærligheden angår ikke tingen i sig selv, men nostalgien efter barndommen som den tabte tid, hvor man lærte det og indoptog tingene med en særlig intensitet; og Orwells enkle analytiske skelnen forsøger at værne mod, at man ikke forfalder til en ideologisk overføring af barndomsnostalgien på det patriotiske indhold. I sit essay om skoletiden, som han mildt sagt ikke skildrer positivt, selv om han med sin sædvanlige intellektuelle hæderlighed og sans for nuancer også anfører dens fåtallige positive stunder, finder man et andet eksempel på en god analyse. I forbindelse med analysen af de sociale hierarkier på kostskolen fremfører han således også en definition af 'guts' eller 'character', som i mange sammenhænge kunne oversættes med personlighed, og “som i virkeligheden betød styrken til at påtvinge andre sin vilje”.⁴ Det er en definition, som passer fint til habitusteorien;

et udpræget træk ved en overklassehabitus er netop styrken til at sætte sig igennem. 'Gennemslagskraft', som man siger i forbindelse med stillingsannoncer, er et elementært personlighedstræk hos den, der udfolder sin selvforståelse som overklasse ved altid at herske over menneskene omkring sig. Et sidste eksempel er et, hvor han så at sige af egen drift opfinder en art heideggersk fænomenologi som en variant af Bourdieus teori om praksis som praksis – nemlig hvor han i Dickens-essayet siger, at “ingen, der virkelig er involveret i landskabet, nogensinde ser landskabet”.⁵ Bonden, som arbejder på marken, ser ikke landskabet, men stedet for sit arbejde, ligesom soldaten, som i forsøget på at nedkæmpe fjenden ser en høj, en grøft og et buskads som taktiske muligheder i kampen. Eksemplerne på Orwells analytiske intelligens er utallige, og selv om han formentlig har tilegnet sig teorier, ideer og distinktioner overalt, hvor han stødte på dem, er hans mestendels relevante og interessante analyser formuleret på en enkel og ligefrem måde, lige til at tage i brug.

5 DEN REFLEKSIVE – Som det fremgår af det foregående, var Orwell kritisk over for intellektuelle. Kritikken er også selvkritik, og hans refleksivitet er ofte beslægtet med en bourdieusk socioanalyse forstået som en konkret sociologisk objektivisering af, hvad man selv er i en social sammenhæng og som produkt af en social sammenhæng. Socioanalysen udfoldes især i anden halvdel af *The Road to Wigan Pier*. En af hans styrker er, at han ikke alene har et klart blik for klassedelingernes materielle aspekter, men at han også klart ser dens kulturelle eller symbolske aspekter, eksempelvis hvad angår sprog og ideer: “Alle mine forestillinger [notions] – om godt og ondt, om behageligt og ubehageligt, om sjov og alvor, om grimt og smukt – er grundlæggende middelklasseforestillinger; min smag for bøger og mad og tøj, min æresfølelse, min måde at spise på, mine sproglige udtryk, min accent, ja selv min krops særlige bevægelser er produkter af en speciel slags opvækst og en speciel niche omkring midtvejs i det sociale hierarki.”⁶ Den refleksive forståelse af sig selv som produkt af omstændigheder inkluderer dermed en forståelse af, at prægningen er ikkebevidst og kropslig og dermed så meget sværere at komme til livs; at ændre indstilling i bevidstheden rækker ikke. Han ser eksempelvis klart, at mange intellektuelle diskussioner af antisemitisme forvanskes af “forfatterens implicite antagelse af at han *selv* er immun over for

¹ “The Lion and the Unicorn”, in Essays, op. cit., s. 155.

² Ibid., s. 151.

³ “Charles Dickens” (1939), in Essays, op. cit., s. 67.

⁴ “Such, such were the joys” (1947), “”, in Essays, op. cit., s. 443.

⁵ Essays, op. cit., s. 61

⁶ Ibid., s. 149.

den”.¹ Og han beskriver, hvordan hans (og hans samtidige læseres) øvremiddelklassetænkning er indlejret i kroppen som forestillingen om, at arbejderklassen *lugter*, en forestilling han bruger flere sider på at dissekere og konfrontere med sine observationer fra den nordengelske arbejderklasse og dens vaskevaner og -muligheder.² I det hele taget har han et forbløffende skarp fornemmelse for den sociale kodning af sansningen, som når han i essayet “Marrakech” så at sige for øjnene af læseren får synliggjort de algeriske kvinders usynlighed. Det er så meget mere forbavsende som det begrebsapparat, han har til rådighed, ikke er synderligt omfattende.

Ifølge bagsideteksten på en af mine Orwell-bøger har historikeren Timothy Garton Ash sagt, at Orwell er vigtig for den, der vil forstå det 20. århundrede. Efter min opfattelse har han også bud til det 21. århundrede: Der er stadig eksemplariske tanker og analyser at finde i hans essays og dokumentariske skrifter.

¹ “Antisemitism in Britain” (1945), in *Essays*, op. cit., s. 286.

² *Ibid* s. 119-122.

praktiske grunde

Nordisk tidsskrift for kultur- og samfundsvidenskab

Praktiske Grunde udgives af foreningen *Hexis • Forum for samfundsvidenskabelig forskning* og udkommer elektronisk med fire numre årligt.

Praktiske Grunde er et tværfagligt internordisk forum for analyse af sociale og kulturelle praksisformer, deres sociale genese, strukturelle betingelser, virkemåder og relation til magt- og dominansforhold.

Praktiske Grunde er til for at fremme den kritiske dialog mellem de mange forskellige forskere og studerende, der på forskellige måder og i forskellige sammenhænge arbejder med inspiration fra den franske sociolog Pierre Bourdieu og beslægtede forskere. Tidsskriftet redigeres således med afsæt i følgende basale videnskabelige grundantagelser:

- videnskabelig viden har både en teoretisk og en empirisk dimension
- det videnskabelige objekt er konstrueret gennem et brud med førstehåndsforståelsen
- at tænke i relationer giver bedre virkelighedsmodeller end at tænke den i substanser
- virkeligheden er historisk og fortiden virker i nutiden, både kollektivt og individuelt.

Praktiske Grundes tværfaglige redaktion består af et dansk, svensk og norsk redaktionspanel. Tidsskriftet bringer fagfællebedømte forskningsartikler, oversættelser af centrale fremmedsprogede tekster og anmeldelser. I tidsskriftets nyhedsbrev optages mindre essays, debatindlæg, bogomtaler, meddelelser om konferencer, seminarer, studiegrupper o.l. Praktiske grunde publicerer på dansk, svensk, norsk og engelsk.

Redaktion

Redaktør: Kim Esmark; Danmark: Ole Hammerslev, Anders Høg Hansen, Carsten Sestoft, Emmy Brandt, Ulf Brinkkjær; Sverige: Donald Broady, Mikael Börjesson, Emil Bertilsson, Ida Lidegran; Norge: Kristian Larsen, Johannes Hjellbrekke

Advisory board

Loïc Wacquant, Univ. of California, Berkeley & Centre de sociologie européenne, Paris; Lennart Rosenlund, Universitetet i Oslo; Jan Frederik Hovden, Universitet i Bergen; Tore Slaatta, Universitetet i Oslo; Martin Gustavsson, Stockholms Universitet; Mikael Palme, Stockholms Universitet; Annick Prieur, Aalborg Universitet; Mikael Rask Madsen, Københavns Universitet; Lene Kühle, Aarhus Universitet; Peter Koudahl, DPU; Ida Willig, Roskilde Universitet; Lisanne Wilken, Aarhus Universitet; Yves Dezalay, CNRS, Paris; Antonin Cohen, Université de Picardie, France; Frédéric Lebaron, Université de Picardie, France; Remi Lenoir, Director of the Centre de sociologie européenne, Paris; Niilo Kauppi, CNRS, Strasbourg; Franz Schultheis, Universität St. Gallen; Michael Vester, Leibniz Universität Hannover; Bryant Garth, Southwestern University, USA

Vejledning til forfattere om manuskripter

Manuskripter til *Praktiske Grunde* indsendes elektronisk som vedhæftet fil i Word-format til praktiskegrunde@hexis.dk eller en af redaktørerne. *Praktiske Grunde* publicerer på dansk, norsk, svensk og engelsk. Efter fagfælle-vurdering indsendes et rettet og korrekturlæst manuskript som vedhæftet Word-fil. Med artiklen skal følge:

- engelsk abstract (max. 150 ord, husk engelsk titel)
- 5-8 keywords på engelsk
- forfatteroplysninger: navn, akademisk titel og/eller ansættelsessted, evt. e-mail

Opsætning og skrifttype

Brug standardopsætning. Skrifttype Times New Roman 12 pkt. Undgå enhver form for koder, skabeloner, typografier, overskriftsformattering o.l.!

Forkortelser, talord, termer

Rent sproglige forkortelser følger almindelig retskrivning. Årstal skrives med talord, f.eks. 1989, 1980'erne, '80'erne, 1800-tallet. Termer på originalsprog kursi-veres (f.eks.: ... med begrebet *Herrschaft* sigtede Weber til...).

Citater og citationstegn

Citater på indtil 4 linier anbringes i løbende tekst mellem ”dobbelte anførselstegn”. Citater på over 4 linier sættes separat i teksten, indrykket og uden anførselstegn. Ved markering af begreber og andet, som ikke er egentlige citater, bruges ’enkelt anførselstegn’ (f.eks.: ... der var tale om en art ’statsliggørelse’ af tænkningen...).

Henvisninger

- angives via forfatternavn, udgivelsesår og evt. side-tal i parentes indlagt løbende i hovedteksten: (Zahle 1996), (Bourdieu 1971: 45). Flere forfattere adskilles med semikolon: (Zahle 1996; Petersen 2007). Flere referencer af samme forfatter fra samme år alfabetiseres: (Bourdieu 1982a, 1982b).

Noter

Praktiske Grunde opererer med løbende numeriske fodnoter. Brug ikke flere noter end nødvendigt.

Tabeller og figurer

- skal være tydelige i et breddeformat af 7,5 eller 16 cm. De skal være nummererede og have en beskrivende rubrik.

Litteraturliste

- opføres alfabetisk efter hovedteksten, udformet med *Chicago manual of style* som forlæg:

Bog:

Honneth, A. 2006. *Kamp om anerkendelse*. København: Reitzel.

Ældre bog i nyt optryk eller senere oversættelse:

Weber, M. 1978. *Economy and society*. Berkeley: University of California Press [1922].

Bog med mere end en forfatter:

Prieur, A. og C. Sestoft 2006. *Pierre Bourdieu. En introduktion*. København: Reitzel.

Flere bøger / artikler af samme forfatter fra samme år:

Bourdieu, P. 2005a. *Viden om viden og refleksivitet*. København: Reitzel.

Bourdieu, P. 2005b. *The social structures of the economy*. Cambridge: Polity Press.

Artikel i redigeret bog (antologi/samleværk):

Hanks, W.F. 1993. Notes on Semantics in Linguistic Practice. In *Bourdieu. Critical Perspectives*, red. C. Calhoun, E. LiPuma & M. Postone, 139-155. Cambridge: Polity Press.

Artikel i videnskabeligt tidsskrift:

Lenoir, R. 2006. An Intellectual and Personal Encounter. *Retfærd. Nordisk juridisk tidsskrift* 3/114: 7-22.

Nummer af tidsskrift, evt. med angivelse af tema:

Praktiske Grunde. Nordisk tidsskrift for kultur- og samfundsvidenskab 1-2, 2010. Tema: Bourdieu og staten. www.hexis.dk.

Artikel i dagblad:

Information 2007. Kritisk sociologi på anklagebænken. 10. september.

Henvisning til hjemmeside:

Hexis. <http://www.hexis.dk/forfattervejledning.html> [29. febr. 2011].